

VILÁG- TÖRTÉNET

4. (36.) évfolyam 2014. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **PHILIPPE BUC**
A KÖZÉPKOR LENYOMATA: A SZENT HÁBORÚ
- **FÁBIÁN LAURA**
IX. LAJOS BIBLIAI KIRÁLYMODELLJE: SALAMON KIRÁLY
- **MAKAI JÁNOS**
VLAGYIMIR-SZUZDAL ÉS KIJEV A 12–13. SZÁZAD FORDULÓJÁN
- **SKORKA RENÁTA**
A HABSBURGOK ÉS A MAGYAR ANJOUK KAPCSOLATAI
IV. (LUXEMBURGI) KÁROLY URALKODÁSA ALATT
- **E. KOVÁCS PÉTER**
ZSIGMOND KIRÁLY SIENAI ADOMÁNYAI
- **SZEMLE**
KOVÁCS VIKTÓRIA, WEISZ BOGLÁRKA, HAMERLI PETRA,
ESZIK VERONIKA, JAKÓ KLÁRA, FRITZ JÁNOS ÍRÁSAI

Szerkesztők

Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Szellemek a palackból (Skorka Renáta)	553
<i>Tanulmányok</i>	
Philippe Buc: A középkor lenyomata: a szent háború	557
Fábián Laura: IX. Lajos bibliai királymodellje: Salamon király	579
Makai János: Vlagyimir–Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján	605
Skorka Renáta: A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatainak kronológiája IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt	631
E. Kovács Péter: Zsigmond király sienai adományai	661
<i>Visszhang</i>	
Eszik Veronika: Augustus egyes szám első személyben	679
Sághy Marianne: Nagy Károly 1200	685
Péterfi Bence: A bajorok császára	691
<i>Szemle</i>	
Álút, holtasút, középút (Kovács Viktória–Weisz Boglárka)	697
A Magyar Légió a brigantizmus ellen. Az Olasz Szárazföldi Haderő Történeti Hivatalának dokumentumai (Hamerli Petra)	703
Egy monarchia agóniája. Az Osztrák–Magyar Monarchia, 1914–1920 (Eszik Veronika)	706
Ellentmondások, újraértelmezések az I. világháború kapcsán (Jakó Klára)	711
Átalakuló vidéki társadalmak. A 19–20. századi agrárizmus öröksége Kelet-Közép-Európában (Fritz János)	716

Jelen számunkat Skorka Renáta szerkesztette.

CONTENTS

Ghosts from the Bottle (Renáta Skorka)	553
<i>Studies</i>	
Philippe Buc: The Imprint of the Middle Age: The Holy War	557
Laura Fábíán: The Biblical Model of Louis IX: King Solomon	579
János Makai: The Relations of Vladimir–Suzdal and Kiev at the Turn of the 12 th –13 th Centuries	605
Renáta Skorka: The Chronology of Diplomatic Relations between the Habsburgs and the Hungarian Angevins during the Reign of Charles IV of Luxemburg	631
Péter E. Kovács: The Sienese Grants of King Sigismund of Luxemburg	661
<i>Echo</i>	
Veronika Eszik: Augustus, First Person Singular	679
Marianne Sághy: The Aachen Exhibitions Commemorating Charlemagne 1200	685
Bence Péterfi: The Emperor of Bavarians	691
<i>Book Reviews</i>	
Illegal Road, Corpse Road, Middle Road (Viktória Kovács–Boglárka Weisz)	697
A Hungarian Legion against the South Italian Brigandage. Documents from the Italian Military Archives (Petra Hamerli)	703
The Agony of an Empire. Austro–Hungarian Monarchy, 1914–1920 (Veronika Eszik)	706
World War I: Controversies, Reinterpretations (Klára Jakó)	711
Transforming Rural Societies. Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (János Fritz)	716

SZERZŐINK

Buc, Philippe, egyetemi tanár, Institut für Geschichte Universität Wien – Institut für Österreichische Geschichtsforschung • E. Kovács Péter, kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Eszik Veronika, doktorandusz, ELTE BTK • Fábíán Laura, doktorandusz, ELTE BTK • Fritz János, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Hamerli Petra, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Jakó Klára, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Kovács Viktória, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Makai János, PhD, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Főiskola • Péterfi Bence, fiatal kutató, MTA BTK Történettudományi Intézet • Sághy Marianne, PhD, egyetemi docens, Közép-európai Egyetem (Central European University) • Skorka Renáta, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Weisz Boglárka, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Középkori tematikájú lapszám esetében talán meglepheti az olvasót, hogy a nyitótanulmány első mondatában egy 20–21. század fordulóján elhíresült iszlamista katonai vezető nevével találkozunk. A modern korra jellemző, vallás nevében véghezvitt szélsőségesen erőszakos cselekmények eredetét taglalva Philippe Buc előtt elmosódnak az időbeli korlátok, s leomlanak a földrajzi határok. A szerző nagy ívű, az antikvitástól az idők végezetéig gondolkodik, a maja szertartásoktól a francia forradalom túlbujánzásáig vizsgálódik; kiemelt jelentőséget szentel munkájában a középkornak. A Szentföld felszabadítására indított megannyi keresztes hadjárat, illetve a huszita mozgalmat övező háborúk féktelen, a megfelelő hittételekkel azonban mindig jól alátámasztott indulatainak felidézésével Buc rámutat arra, miként szolgált a kereszténység évszázadokon keresztül a fegyveres erőszak alkalmazásának alátámasztásaként. A Stanford és a Bécsi Egyetem 2015 tavaszán Magyarországon is előadó professzora *A középkor lenyomata: a szent háború* című írásában elsősorban a nyugati kereszténységet teszi felelőssé azon változások kapcsán, amelyek nyomai a (vallás)háborúk jellegében napjainkig megőrződtek.

A középkor utolsó nagy keresztes hadjárait a korszak legjelentősebb uralkodói közé sorolható IX. (Szent) Lajos francia király vezette, kinek személye Fábíán Laura értekezése nyomán kel életre. A szőke fürtű, kék szemű, sima arcú koronás ifjú, ahogy a Sainte-Chapelle üvegablakain látszik, olykor kék, liliomokkal díszített királyi palástját, némelykor az ószövetségi Salamon alakját ölti magára, az utókor értő tekintetét mégsem téveszti meg, miként arra a IX. *Lajos király bibliai királymodellje: Salamon király* című tanulmány fényt derít. A lovagkirály ugyanis, ha személyes és dinasztikus hatalmi érdekei úgy kívánták, előtérbe helyezve a bölcsességet, a béketeremtést, az igazságosságot, a templomépítés erényeit, *novus Salomonként* áll előttünk, szükség esetén azonban méltó ellenpontját jelenti a többnejű és bálványimádó bibliai uralkodónak. Nem is rossz – mondhatnánk elismerően – egy éppen nyolcszáz esztendővel ezelőtti királytól.

Ismert tény, hogy egy egy dinasztia tagjainak személyes hatalmi érdekei nem minden esetben szolgálják az uralkodóház alá tartozó területek egységét. A tétel igazolására kínálózkodó számos példa közül Makai János az orosz állam élén álló Vlagyimir utódainak Kijev megszerzéséért folytatott küzdelmét tárja fel. A II. Vlagyimir nagyfejedelem, hiszen róla van szó, kormányzása alatti viszonylag egységes Rusz a fejedelem halála után kevéssel már romokban áll, a maradványain torzsalko-

dó fejedelemségeket, részfejedelemségeket uralmuk alatt tartó leszármazottak és rokonok szemünk láttára kibontakozó belviszálya tovább gyengíti a Rurik-ház területi egységét. Az egymással vetélkedő klánok hatalmi versengésének célkeresztjébe – megvilágítva ezzel bizonyos modern kori eseményeket – az óorosz állam központja, Kijev elfoglalása kerül. A város, ahogy azt a *Vlagyimir–Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján* című tanulmány vázolja, rövid idő alatt többször cserél gazdát, megfordul többek között Hosszúkező Jurijnak és fiának, Nagy-félszű Vszevolodnak kezén is, akik a dinasztia szuzdali, illetve vlagyimir–szuzdali ágához tartoznak, máskor pedig a nem éppen keresztény uralkodói erényeket csillogtató, esküszegő, szövetségeseiket eláruló, ellenségeikkel lepaktáló csernyigovi Olgovicsok, illetve szmolenszki Rosztyszlavicsok szerzik meg.

A keresztény uralkodóeszménytől valójában messze áll az a 14–15. század fordulóján élő király, akinek személye ezúttal E. Kovács Péternek köszönhetően elevenedik meg. A konstanzi zsinat 600. évfordulója kapcsán megidézett, a nyugati egyházszakadás felszámolásában élen járó magyar és német-római királlyal, Luxemburgi Zsigmonddal éppen Rómába menet, a császárrá koronázására igyekezőn találkozunk. A bibliai előképek helyett sokkal inkább saját valóját mutató, a leghétköznapibb tulajdonságait ritkán véka alá rejtő, hirtelen haragú, de a csengő aranyforintok láttán enyhülni kész, a szebbik nem bájai iránt olyannyira fogékony uralkodó nem vádolható szűkmarkúsággal akkor sem, mikor *Romzugja* alkalmával bő kilenc hónapra Siena városában reked. A város polgárainak, illetve azoknak, akik útja során szolgálatot tettek vagy pénzügyi támogatást nyújtottak neki, az uralkodó fejedelmi módon egyenlíti ki a számlát, miként azt a *Zsigmond király sienai adományai* című írás is tanúsítja.

A 2014. esztendő kétségkívül legrangosabb évfordulóját a száz éve kirobbant I. világháború jelenti. A „nagy háború” következtében felbomló Osztrák–Magyar Monarchiát alkotó országok együttműködése már a 14. században is meghatározta Kelet- és Közép-Európa történetét. A Cseh Királyságot irányító s a század második felétől a Német-római Birodalomban is kormányzó pozícióba kerülő Luxemburg-család, a Magyar Királyságot uralmuk alatt tartó, itáliai és francia családi hátteret maguk mögött tudó Anjouk és a birodalom osztrák tartományainak élén álló Habsburgok háborúi, diplomáciai kapcsolatai, szövetségi viszonyai valójában már a középkorban előkészítették a későbbi közös államalakulat létrejöttét. E folyamat fejlődéstörténetének kezdeti lépéseibe nyújt betekintést *A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatainak kronológiája IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt* címmel, Skorka Renáta összeállításában közlésre kerülő adattár.

Az I. világháború kitörésének centenáriumán kívül – mely esemény kapcsán jelen számunk két új monográfia (Jean-Paul Bled: *L'agonie d'une monarchie. L'Autriche-Hongrie 1914–1920*, illetve Lucian Boia: *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*) recenzióját is közli – szerencsére még számos esemény kínálta a 2014. esztendőben alkalmat a megemlékezésre, így lapunk *Visszhang* rovata igencsak megtelt. Eszik Veronika a párizsi Grand Palais-ban a kétezzer esztendeje elhunyt római császár, Augustus tiszteletére rendezett kiállításról számol be. Péterfi Bence Regensburgban járt a hétszáz éve trónra került IV. (Bajor) Lajos

német-római császár emlékére rendezett bajor tartományi kiállításon. Sággy Marianne az 1200 éve elhunyt Nagy Károly személyéhez kapcsolódó zürichi, aacheni, párizsi és bécsi kiállításokat veszi sorra. A bemutatott tárgyi emlékek jelentősége mellett nem törpülhet el a kiállítások szervezőit vezérlő szándék vizsgálata, azaz miként és hogyan kívánják megjeleníteni, életre kelteni, személyes élménnyé tenni a ma közönsége számára a régmúlt történelmi hőseit. S miközben Augustus Res Gestae-jét chatfalon posztolja, s az egyház által kiközösített Lajos a szervezők jóvoltából szentélybe emelkedik, Svájc császára, a legnagyobb belga, a németek uralkodója, a frank értelmiségi, egyszóval Charlemagne tükörrel a kezében jár közöttünk, hogy szembesítsen önmagunkkal és Európa pillanatnyi valóságával.

Skorka Renáta

GHOSTS FROM THE BOTTLE

The first medieval thematic issue of *Világtörténet* seeks an answer to the question how the history of events and people in the Middle Ages, which one generally only commemorates on the occasion of an anniversary, can be more closely linked to the current themes of the 21st century. The studies presented here suggest that the medieval holy wars can possibly be interpreted as the antecedents of violence committed in the name of religion in modern times, and nor does the struggle among Russian clans for domination over Kiev in the wake of the dissolution of the unified Russian state in the 12th and 13th centuries seem entirely unfamiliar to contemporary observers. An examination of diplomatic relations between the realms dominated in the 14th century by the Habsburgs, Luxemburgs and Angevins proves likewise highly instructive, for these realms later merged into the Austro-Hungarian Monarchy: an entity which, in its turn, had to fall victim to the „Great War” of 1914–1918.

One of the papers reveals that Saint Louis, one of the most outstanding kings of France, who was born eight hundred years ago and participated in two crusades, has traditionally been cast in the figure of Solomon. Another article focuses on the figure of Sigismund of Luxemburg, king and holy Roman emperor, who is evoked here concerning the six hundredth anniversary of the Council of Constance, and who played a leading role in putting an end to the great Western Schism. Both of them are so popular among the scholars precisely on account of their most everyday traits.

Also unveiled are such mysteries as, for instance, the messages the Roman emperor Augustus, passed away two thousand years ago, would today post about himself were he able to do so, or the means posterity offered to emperor Louis the Bavarian, who ascended to the throne seven hundred years ago, to have access to a church as an excommunicate. In the meantime, Charlemagne, who was already venerated as a legend before his death one thousand two hundred years ago, is standing before us as if with a mirror in his hand, he will compare the reader both with himself and with the conditions of contemporary Europe.

A középkor lenyomata: a szent háború¹

„Ámde Markion istenén csak nevetni lehet,
mert sem haragudni nem tud, sem megtorolni.”²

Az elmúlt húsz év Oszama bin Laden nevével fémjelezhető eseményei újra felvetették a vallás és az erőszak kapcsolatának kérdését. Vajon a vallások természetüknél fogva hordozzák magukban az erőszakot vagy annak lehetőségét? Hiszen a magasztos szentséghez való kiváltságos viszonyuk révén könnyen elsodorhatja őket az a másik szintén magával ragadó dolog, vagyis az erőszak. Mark Juergensmeyer a *Terror in the Mind of God* című művében legalábbis ezt az álláspontot képviseli. Szerinte a vallások – azáltal, hogy lényegüknél fogva maguk is mítoszokon és látványelemeken, a liturgiák, rítusok és rituálék létrehozta egzaltáción alapulnak – szimbolikus minták tárházával látják el a terroristákat. Ugyanerre a megállapításra jutott 1993-ban a „civilizációk összecsapásának” népszerű modellezésével Samuel Huntington is, aki az egymással szemben álló politikai csoportosulások többségét vallási ismérv alapján határozta meg: a konfuciuszi civilizáció délkelet Ázsiát fedi le, míg a muzulmán a Marokkótól Pakisztánig nyúló hatalmas kontinentális teret öleli fel.³

A vallások tömegeket megmozgató erejének „felfedezése” valójában egy köz tudott jelenség újbóli felismerése, amely semmiképpen sem lepi meg a 20. század kezdetének népszerű szociológiai sémáit kellőképpen ismerő tudóst. Itt különösképpen Gustave Le Bon (1841–1931) *A tömegek lélektana* és Émile Durkheim (1858–1917) *A vallási élet elemi formái* címmel megjelent munkáira kell gondolni.⁴ Az 1880–1930-as években születőben lévő szociológiát megszállottan érdekelte a rend gondolata egy tömegpolitikájú társadalomban, valamint erősen foglalkoztatta a vallás tömegeket megmozgató ereje, történjen az jó vagy rossz célokért, a vértanúság elfogadása vagy a mézszárlás végrehajtása érdekében. Huntington, Juergensmeyer és a masszív vulgarizáció valójában Le Bon és Durkheim átalakult formáit öltötték magukra, gyakran anélkül, hogy a tőlük való függésüket valaha is tudatosították volna.

1 Ez az előadás az *Exégèse et violence dans la tradition occidentale* című tanulmányom bizonyos nézőpontjait tárgyalja részletesen. Lásd Buc, 2010a. A téma bővebb kifejtése: Buc, 2012.

2 Tertullianus, 1986. 718.

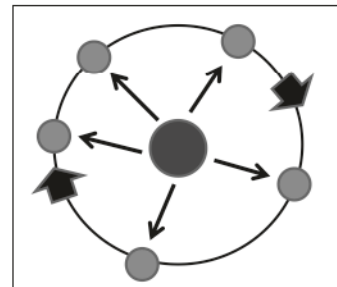
3 Juergensmeyer, 2003. 124–128.; Huntington, 1993. 22–49.; Huntington, 1996. 47. A könyvet erős kritika fogadta.

4 Le Bon, 1895; Durkheim, 1912.

Vallás és erőszak

A vallást és az erőszakot összekapcsoló tétel, kisiskolás kifejezéssel élve, egyszerű, mint az egyszerű, akárcsak az a kijelentés, hogy az erőszak akkor is létezne, ha nem lennének vallások. Ugyanakkor a történész és a szociológus a publicista stílus elkerülésével eredményesen dolgozhatnak azon a sajátos viszonyon, amely egyrészt egy adott vallásos kultúra és annak szekularizált kulturális leszármazottai, másrészt az erőszaknak az adott kultúrában megjelenő formái között áll fenn. A mód, amellyel az erőszakot megálmodjuk, megakadályozzuk, véghezvisszük és észleljük, illetve az erőszak megnyilvánulási formái azon vallásos szokások szerint változnak, amelyekhez egyes szociális aktorok – legyenek azok hívők, vagy olyan ősi hiedelmek lenyomatainak hordozói, amelyeket már nem vallanak magukénak – tartoznak. A középkori Nyugat-Európa történetének kutatójaként az a szándékom, hogy felvázoljam az erre a területre jellemző vallásos jellegű erőszaknak, illetve azon ideológiáknak, amelyek az általában „szekularizációnak” nevezett folyamat révén ezen erőszak örököséivé váltak, a sajátosságait.⁵ Abban a térben készülök mozogni, amelyet 1500-ban a katolikus valláshoz való tartozás jellemzett, de utalás szintjén a Brit-szigetek puritánjai és anglikánjai által meghódított amerikai területekre is kitékintek.

Módszeremet egy hasonlattal szeretném megvilágítani.⁶ Az erőszak azték kultúráját, amelyen több mezoamerikai, a mexikói főváros, Tenocstitlan közelében élő politikai csoport is osztozott, a nagy tolték civilizációs egység kozmológiája határozta meg. Az aztékok azért háborúztak, hogy rabokat ejtsenek; azért ejtettek rabokat, hogy az isteneknek feláldozzák őket; azért áldoztak az isteneknek, hogy a kozmosz – a „drágakövek vize”, azaz az emberi vér révén – életben maradjon. A háború és az áldozati erőszak tehát folytonos, véget nem érő folyamat volt.⁷ A történelem mexikói modellje ciklikus. A világok – amelyeket *napoknak* neveznek – egymás után következnek, periodikus kataklizmák pusztítják el őket, melyeket a jelen időszakában (az „ötödik nap” korszakában) emberi áldozatok révén kell késleltetni (1. ábra).

1. ábra
A történelem ciklikusan változó azték modellje:
a világok egymást követik

5 Ezen álláspontokat vallja Hans Blumenberg. Blumenberg, 1999. A mártíriumot illető hasonlóságra lásd: Buc, 2011. 21–56.

6 Clendinnen, 1991; Soustelle, 1955; Conrad–Demarest, 1984; Carasco, 1999.

7 A girard-i elméletek erőteljes kritikáját tartalmazza Горевич, 1987; amelyet követett Buc, 2010b. Vö. Girard, 1977.

A mezoamerikai háborúknak nem volt célja, hogy a társadalmat jobbá tegyék, nem irányultak az ellenfél megváltoztatására vagy megtérítésére, hiszen az ősi Mexikó lakói őket is ugyanazon emberi és vallási egységhez tartozónak tekintették. Az áldozók és az áldozatok általában véve egyazon kultúra részesei voltak, így a piramistemplomhoz, a Teocallihoz kapcsolódó eseményekről egyazon felfogás szerint gondolkodtak. Csupán egyetlen, a harcok bizonytalan kimenetele miatt ingadozó megkülönböztetés létezett a győztesek és a legyőzöttek, a *Nap népe* és a többiek között. Végezetül hangsúlyoznunk kell, hogy a fennmaradt azték legendák a mozgást, a harci energiát, az erőszakot éneklik meg, köztük elsősorban a birodalmon belüli testvérharcot, hiszen Tenocstitlan nagy temploma is a mitikus Hualtepec-hegyet jelképezi, ahol az ősi mexikóiak oltalmazó istene, Vitzilopocstli születése után megölte mind a 101 féltestvérét. A mezoamerikai vallásosságban nincs helye a béke dicséretének. A háború hiánya csupán fegyverszünet, amely semmiféle lényegi értékkel nem bír az emberek és az istenek szemében.⁸

Ezzel ellentétben a keresztény középkor politikai kultúrájában és az annak lenyomatát hordozó későbbi kultúrákban a béke központi szerepet játszik.⁹ A háborút megjelenítő középkori diskurzus egyszersmind a békéről is szól. Egyrészt a háború célja valamiféleképpen mindig a béke elérése, a békét pedig az igazságos renddel azonosítják: *Pax, id est iustitia* – állítja Szent Ágoston, akinek tételeit az egyház jog a 12. századtól összegyűjtötte és az igazságos háború elméleti alapjává tette.¹⁰ Megjegyezném, hogy bár különbséget teszünk szent háború és igazságos háború között, a kettő mégis sokáig együtt fejlődött, és mindkettő egy transzcendentális normára, egy jóra hivatkozik, amelyet szent háború esetén Isten egyszeri vagy örök érvénnyel szentesített, igazságos háború esetén pedig a természetes jog szabályozott. Másrészt a háború és a béke közötti kapcsolat dialektikus jellegű. A háborúban nem pusztán a béke eszközét kell látnunk, ahogy arra az evangéliumi békehirdetés alapján könnyedén következtetnénk. A szent háborúnak, akárcsak a békének, pozitív értéke is van: a bosszúállás, illetve a rosszal való kompromisszumkötés elutasítása.

Háború és teológiai elvek

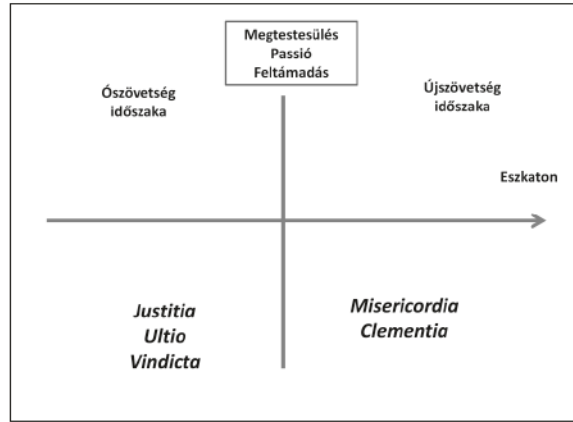
Szenteljünk néhány sort az erőszak és az idő fogalma közötti kapcsolatnak. Az Egyház ideje, a Szent Történet korszaka, amelyet Krisztus nyitott meg az önként elfogadott keresztáldozattal, minden bizonnyal a béke és irgalom kora, ellentétben az Ótestamentum erőszakban bővelkedő, bosszúálló Isten fémjelezte korszakával (2. ábra).

8 A szöveg előadásakor Jacques Chiffolleau feltette azt a kérdést, hogy mi jellemzi ezzel szemben Rómát. Röviden csak egy jellegzetességet emelek ki: a római erőszak nem szentel nagy jelentőséget a pszichomatikának (más szóval nincs szoros kapcsolat az egyén megtisztulása és a külső háború között, még ha a pogány Róma moralistái ok-okozati összefüggést láttak is az erkölcsatlenség és a katonai vereség között).

9 A keresztény „eredet” kérdése összetett. Lásd Stroumsa, 1993. 347–374.

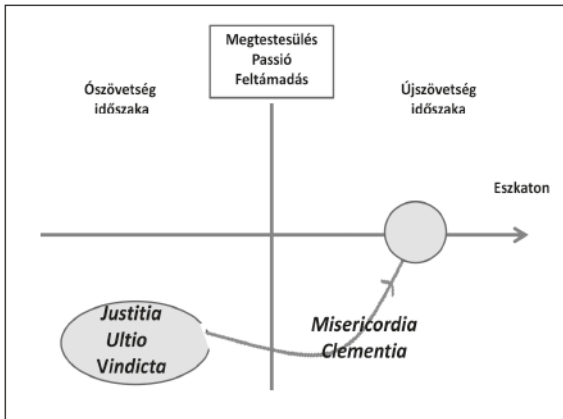
10 Lásd Russell, 1975.

2. ábra
Az Ótestamentum a bosszúállás,
míg az Újtestamentum
a béke időszaka

Vajon Krisztus nem tiltotta-e meg a jó magról és a konkolyról szóló példabeszédben (Mt 13,24–30), hogy kigyomlálják a konkolyt földjéből? A 12. században még ez a példázat akadályozta meg az eretnekek máglyára vetését.¹¹ Kortársaink közül sokan az Evangéliumok hasonló sugallattal bíró részei alapján az Újszövetséget a pacifizmus alapokmányaként értelmezik. Az evangéliumi pacifizmus efféle modern megközelítése azonban egyszerre helyes és helytelen. Amennyiben ugyanis a kereszténység nem veti el az Ótörvényt, illetve amennyiben az Ótestamentum jóslatai még nem teljesültek be egészen, annyiban a bosszú és a szent erőszak gyakorlata visszafogottabban az Egyház korszakában is folytatódik (3. ábra).

A királyok, akik a hadjáratokat vezetik és az igazságos kényszert alkalmazzák, az új korszakban természetesen kevesebb jelentőséggel bírnak, mint a papok, a béke jelképei. De ettől még a királyok nem léteznek kevésbé az Újszövetség idején, sőt a papság az ő erejük révén ér el oda, ahol a dogma és a tanítás révén

3. ábra
Az Újszövetség időszakára ható
és akkor beteljesülő
ószövetségi jóslatok

11 Lásd Bainton, 1932. 67–89. Petrus Cantor idevágó verseinek leiratát Buc, 2010a tartalmazza.

képtelen hatni.¹² Itt megjegyzendő, hogy a két évezred folyamán egyidejűleg létező, különböző keresztény felfogásokban a szent háború aszerint nyer több-kevesebb legitimitást, hogy milyen kapcsolatban áll egymással az Ó- és Újszövetség, azaz hogy éppen összekapcsolják vagy szétválasztják a kettőt.

Mivel az Atyaisten, a Hadak Ura és a Fiúisten, „aki az Ő békéjét adja nekünk”, egyek, Isten egyszerre rendelkezik a háború és a béke felett. Ezt az álláspontot közvetíti egy a 12. század közepén íródott liturgikus dráma, az úgynevezett *Antikrisztus-játék*, amelyben a költő a pogányságot megtestesítő *Gentilitas* szájába hamis, de találó pedáns bizonyítást ad:¹³

*Magasztalja mindenki
Az istenek halhatatlanságát.
És félelemmel telve tiszteljék
Az ő sokféleségüket.
Ostobák és valóban esztelenek mindazok,
Aki Isten egyedülinek állítják,
És arcátlanul szembeszegülnek ők
A legősbibb korok óta bevett rítusokkal.*

*Mert ha abban hiszünk, hogy Ő az egyedüli,
Aki mindenben uralkodik,
Akkor elfogadjuk azt is,
Hogy egymással ellentétes és egymásnak ellentmondó dolgoknak van alávetve,
Hiszen egyrésztől kegyelmessége és könyörületessége által
Ő adja a békét, e jótéteményt,
Másképp kíméletlen kegyetlenségével
Ott áll háborúk és viszályok forrásánál.*

A közvetlenül ezután színre lépő *Synagoga* kigúnyolja a keresztény Isten eszméjét, aki egyszerre meghal és megment a haláltól.¹⁴ A költő tehát kétféle elvakultságot helyez egyazon síkra, a politeistáét és a zsidóét, amelyek a kereszténység két meghatározó ellentmondását világítják meg. Az egyetlen Isten pogányok általi felfogásának képtelenségére a költő nem tud alapvetőbb példát találni, mint a harc és a béke szétválasztását. A háborúnak és a békének az isteniben való együttélése, amely a liturgikus dráma szellemében megfelel a bosszúálló igazság és a könyörület együttélésének, itt ugyanarra a síkra helyeződik, mint a kereszt misztériuma – legálabbis pedagógiai célból.

12 Gondolatmenetemmél itt teljes mértékben elhunyt berkeley-i mesterem, Gerard Caspary (1929–2008) tanításának és tanulmányainak tartozom. Tőle Caspary, 1978 olvasandó. Vö. Buc, 1989. 691–713.; Buc, 1994. 40–57. A szent erőszak témáját közvetlenül tárgyalja Buc, 2006. 451–486.; Buc, 2008. 9–28.

13 *Ludus de Antichristo*, 1981. 2. 9–16. sor. (A magyar ford. Ph. Buc francia fordítása alapján készült.)

14 *Ludus de Antichristo*, 1981. 4. 39–42. sor: „Mirum, si mortis subcubuit, / qui vitam aliis tribuit. / Qui se salvare non potuit, / ab hoc quis potest salvari?”

A háború kizárólag meghatározott formákat öltve lehet igazságos. Szent Ágoston óta a háború engedélyezése és bármilyen kényszerrel illető döntés – A rómaiakhoz írt levél 13. fejezet 4. verse alapján – a fejedelem feladatkörébe tartozik. Az igazságos és a szent háborút is az uralkodónak kell viselnie. A 12. századtól azonban a társadalom jobbításának feladata és a sérelmek orvoslása alsóbbrendű személyekre is átruházható. A 16–17. századi vallásháborúk során alakult ki és vált elterjedté az a nézet, hogy – ha az uralkodó nem teljesíti a háborúra vonatkozó kötelességét – egy a királynak alárendelt személy is engedélyezheti az igazságteremtő erőszakot és háborút. Abban a történelmi pillanatban mindenütt a néptömegek ragadták magukhoz az erőszakot, méghozzá a tisztviselők oldalán. Protestánsok és katolikusok „Isten ügyében” mérsároltak a fejedelem igazságosságának látványos, nyilvános ceremóniáját utánozva körmenetekkel, kínnással, végtagok levágásával, tűzzel, vízzel és egyéb tisztító elemekkel.¹⁵

Az ezeket az erőszakos cselekményeket alátámasztó teológiai elvek valójában már az érett középkorban léteztek. Az egyik ilyen elvnek tekinthető a kollektív felelősség az igazságtalansággal szemben: aki nem lép közbe, holott megtehetné, az passzív tettetárs. Ezen elv alapján a 12. század utolsó harmadában élő Petrus Cantor és köre szerint a zsidók nagy többségének meg kellett volna akadályoznia a keresztre feszítést, amely egy igazságtalan ítélet következménye, a zsidók tehát kollektíven felelősek istengyilkosság ügyében.¹⁶ A másik olyan elv, melynek alapján az erőszak a közönséges emberek kezébe kerülhet, a misztikus test Egyházra vonatkozó fogalmából származik, melynek Krisztus a feje, illetve a misztikus politikai test fogalmából, a választott keresztény csoportéból, melynek felszentelt feje a király.¹⁷ A hetedik keresztes hadjárat (1248–1254) felfedi előttünk az egyik lehetséges kapcsolatot egyrészt az igazságos erőszak és a szent királyi háború, másrészt az általános erőszak között.

Damietta alatt, a partra szállást megelőzően a keresztes hadakat vezető IX. Lajos – a későbbi Szent Lajos – így biztatta katonáit: *„Barátaim és vazallusaim, legyőzhetetlenek leszünk, ha elválaszthatatlanok maradunk a szeretetben. (...) Nem vagyok Franciaország királya; nem vagyok a Szent Egyház. Ti vagytok a királyok; ti vagytok a Szent Egyház. Én is csupán egy ember vagyok, akinek Isten akarata szerint kiáll az élete, mint minden más emberé. Biztosak lehetünk a közös ügyünkben: ha legyőznek minket, mártírként [a Mennybe – Ph. B.] emelkedünk; ha pedig győzünk, Isten dicsősége fog megnyilvánulni, és egész Franciorság, sőt, mi több, a kereszténység dicsősége lesz nagyobb.”*¹⁸

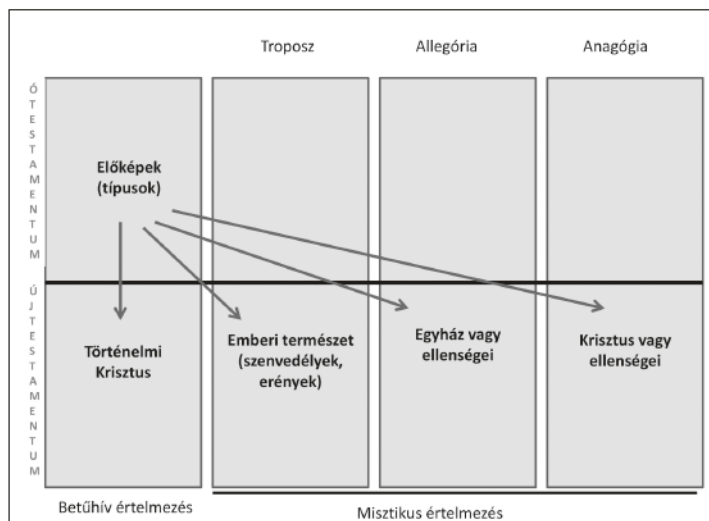
15 Davis, 1979. 251–307.

16 Buc, 1994. 356–367.

17 Lásd Kantorowicz, 1989. Kantorowiczot olvasva nem szabad elfelednünk az átruházás mechanizmusának jogi „fikcióját”. Erről lásd Boureau, 1988.

18 *Chronica Majora*, 1872–1883. 156.: *„Amici mei ac fideles, insuperabiles erimus si in caritate inseparabiles fuerimus; non sine divino nutu huc transvehimus tam repentine; applecimus in terram quamcunque potenter occupatam. Non sum rex Franciae, non sum Sancta Ecclesia; sed vos utique omnes rex estis, vos sancta ecclesia. Non sum nisi unus solus homo, cuius vita, cum Deus voluerit, sicut unius alterius hominis exufflatur. Nobis omnis casus tutus est; si vincamur, martires avolamus; si vincamus, gloria Domini praedicabitur, et totius Franciae, immo Christianitatis, ampliabitur.”* (A magyar fordítás Ph. Buc francia fordítása alapján)

4. ábra
A Szentírás tipologikus
értelmezése

Vagyis a francia király, mint a politikai test feje, „nemzetének” kollektív monarchiáját kiáltja ki a szent háború kapcsán egy lehetséges mártírium távlatában. A *caritas* egyesítette királyság misztikus teste válik a nemzeti és vallási győzelem valódi vektorává mind a győzelemben, mind a vereségben. Azok az adminisztratív és vallási reformok – különösen az 1247. évi nagy felmérés (*grande enquête*) –, amelyeket Lajos az 1240-es években, a keresztes hadjáratra készülén hirdetett meg,¹⁹ minden bizonnyal erősítették a hallgatóságban azt a meggyőződést, hogy az uralkodó szavai őszinték. A keresztes hadjárat és a megújulás gondolata szorosan összefonódnak. A 13. században valamennyi keresztes hadjárat kísérő jelensége volt egy az erkölcsi és a politikai testet érintő reform. A rossz elleni harcot valamennyi fronton viselni kellett: a külső, egyszerre anyagi és lelki háborút a pogányok ellen; a belső háborút a tévtanok, a hamis atyafiak, a romlott klerikusok és a zsidók ellen; közösségben vagy egyénileg a szenvedélyek ellen.²⁰

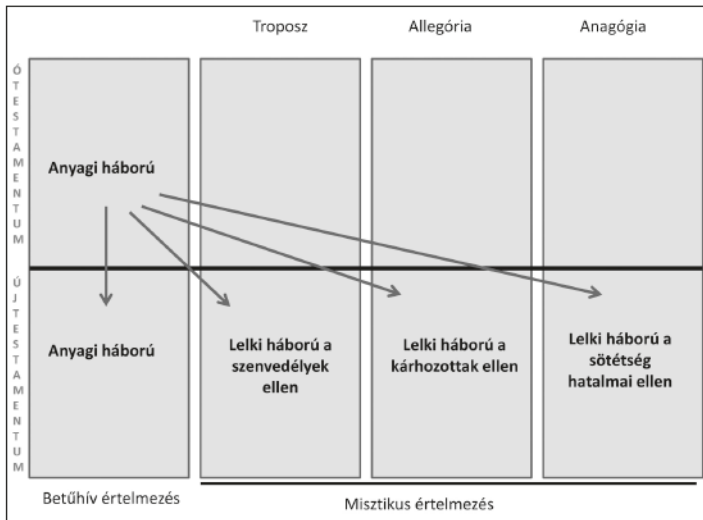
A szent királyt megtapsoljuk az adminisztratív és igazságügyi reformjaiért; kevésbé értjük meg azonban szenvedélyes antiszemitizmusát, a zsidók kifosztását a keresztes hadjárat finanszírozására, illetve a Talmud-égetését (1240–1241).²¹ Holott ezek a rendeletek egységet alkotnak. Egységet alkotnak a király vallásosságában; egységet alkotnak a teológia és a Szentírás jelentéseinek játéka okán. Idézzük fel röviden, hogyan olvassák az exegéták az első századok óta a Bibliát, különösen az Ótestamentumot. Elsősorban a jóslatokra figyelnek fel az Ótestamentum szöve-

készült.) Vö. a Matthieu Paris által a Templom Nagymesterének tulajdonított szónoklattal, amelyet a mansúrai csata előtt az arrogáns Artois-i Róbertnek tartott a vele való vita lezárására: „*Insuperabiles essemus, si inseparabiles permanemus. Sed infeliciter dividimur, similes arenæ sine calce, unde inepti ædificio spirituali et cœmento caritatis expertes, maceræ depulsæ consimiles erimus profecto ruinosi.*”

19 Lásd Dejoux, 2014.

20 Lásd Buc, 2008. 19–21.

21 Le Goff, 1996. 179–180., 804–807.; Le Goff, 1999. 39–46.; Dahan, 1999. 7–20.

5. ábra
Az Ótestamentumban
szereplő háború
újtestamentumi
értelmezési lehetőségei

geiben, másodsorban azokra a képekre, amelyek az Új Korszak *előképeit* mutatják.²² Az úgynevezett tipologikus értelmezés során a Szentírást egyrészt betű szerint olvassák (az írott szöveg azt fejezi ki, ami a szavak elsődleges jelentéséből fakad), másrészt a misztikus jelentések fényében, amelyek *előképeket* fednek fel (az írott szöveg a képein keresztül valójában vagy Krisztusról, a küldetéséről és feladatáról beszél; vagy az Egyházról, annak szentségeiről, felépítéséről, viszontagságairól; illetőleg az erény és bűn között vergődő emberi természetről) (4. ábra).

Egy az Ószövetségben szereplő háború valójában tehát jelentheti (jóslaton keresztül) az új idők fizikai konfliktusát, illetve Krisztus harcát a démonok ellen, de utalhat az Egyház és a kiválasztottak kárhóztottakkal szembeni harcára, vagy a belső, esetleg külső szenvedélyek elleni küzdelemre, de jelentheti akár egyszerre mindegyiket is (5. ábra).²³

A kis pásztorok mozgalma

Lássunk egy példát a külső szent háború, a reformok és a társadalom – ha kell, akár polgárháború révén történő – megtisztítása, illetve az öntisztulás közötti összefüggésre, amely a Nyugat történelmét a francia forradalmon keresztül a 19. század véres utópiájáig áthidalja.²⁴ Az amerikai polgárháború, amelyet Északon és Délen

22 Daniélou, 1950 jó bevezetést nyújt a tipológiához.

23 Aquinói Szent Tamás ennek köszönhetően helyezheti ugyanarra a síkra az anyagi háborút és azon imádságokat, melyekkel Istent kérjük ellenségeink megbüntetésére. Lásd Russell, 1975. 260.

24 A Szentírás jelentései játékanak politikai kihatására gyönyörű példa ez a jakobinusok körének egyik beszédéből (1791. december 18.) idézendő részlet, amelyet a *Patriote Français* publikált 1791. december 28-án: „Ez embernek ember, franciának francia, testvérnek testvér elleni háborúja a fejedelemségnek a nemzet ellen vezetett háborújával vegyítve: háborúval egyesített polgárháború. (...) A nemesség háborúja az

az 1850-es évek végétől kibontakozó harmadik nagy vallási ébredés (*Third Great Awakening*) jámborsága táplált, morális reformokkal alátámasztva mindkét haderő számára és a civil lakosság körében is az evangéliumi hit megújulásának alapját jelentette.²⁵ Az erőszak és a vallás közötti kapcsolat efféle konfigurációja azonban nem minden civilizációban jelenik meg; hiányzik például a mezoamerikai világból, amelyhez a korábban említett aztékok is tartoztak.

Az 1251. évi, magukat *kis pástoroknak* (*pastoureux*) nevező szegények furcsa mozgalma jól példázza azt, hogyan tudja a nép a szent háború és a reformok közötti összefüggést magáévá tenni, és a király távollétében az uralkodói kötelezettségeket kisajátítani.²⁶ Szűz Mária küldöttjeiként a *kis pástorok* az Egek Királynőjének lobogója alatt zászlóaljakba szerveződtek, hogy segítsenek az egyiptomi fogásban lévő királyn. Keresztes néphadjárataikat a kortárs krónikák mindegyike elítéli, pedig a történész összefüggő vallásosságot olvashat ki a sorok mögött. A *kis pástorok* vezetői – jegyzik fel a krónikák – elválasztják a házaspárokat, holott nincsenek felruházva a papság rendjével.²⁷ Botrány, de vajon nem azért tették, hogy a hadba vonulók a feleség akadály nélkül kelhessenek útra? A vezetőik – tudósítanak tovább a krónikások – a házasság szentségével visszaélve kötnek össze férfit és nőt. Botrány, de vajon a házasságon keresztül nem a szexuális vágyakat kívánták jogi keretek közé szorítani, amelyeket 1098 után a keresztes hadjáratok elleni isteni harag indítékának tekintettek?²⁸

A *kis pástorok* rátámadnak a papságra, főként a kolduló rendekre.²⁹ Szörnyűség és átok, de vajon nem azért tették, mert egyrészt őket tekintették felelősnek a keresztes hadjárat sikertelenségéért – a kolduló rendek ugyanis hitük szerint annak a III. Ince pápának az ügyvivői voltak, aki pusztá hatalomvágyból (*libido domini*) prédikált II. Frigyes német-római császár ellen –, másrészt mert nem tartják be a szegénységi fogadalmat, beszennyezve ezzel az igen keresztény királyságot? A *kis pástorok* – teszik hozzá a krónikák – kisemmizik a zsidókat és elégetik a könyveiket.³⁰ Ez a tettük azonban menthetőbb, mint az, hogy zavart keltve egyetemi oktatókat is legyilkoltak.³¹ De mégis kit utánoz törekvéseivel a mozgalom, és kinek igyekszik kedvében járni?

Végül is maga az igen keresztény király fordult a teológiai szempontból romlott, uzsorás zsidók ellen, ő óhajtott – szembekerülve a pápával, papságát dorgálva – a királyság megújulását. Akárcsak a *kis pástorok*, akik a tours-i kolostor

egyenlőség ellen, a kiváltságoké a közös természet ellen, a szenvedélyeké a közös és egyéni morál ellen, az önkényuralmaké a személyek szabadsága és biztonsága ellen.” Kruse, 2003. 114. Lásd Buc, 2008. 24–25.

25 Lásd többek között Stout, 2006.

26 Cohn, 81–87.; Barber, 1984. 1–23.; Dickson, 1988. 249–267.

27 „...si commença à prééchier et à despecier mariages”, azaz „predikálni kezdtek, és szétválasztották a házasságokat”. *Chroniques de Saint-Denis*, 1854. 115.

28 „...faciebant sponsalia”: *E chronico sancti Laudi Rotomagensis*, 1894. 396.; *Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium*, 1902. 500–501.

29 *Chronica universalis Mettensis*, 1879. 522.

30 „...intravit synagoga Judaeorum, destruxitque libros eorum et bona diripuit”: *E chronico sancti Laudi Rotomagensis*, 1894. 396.

31 Uo. 396.

dominikánusait a köztéren megkorbácsolták, és penitenciára kényszerítették, mivel e kolduló testvérek a gazdagságukkal semmibe vették szegénységi fogadalmukat. Kik tehát, saját felfogásuk szerint, a *kis pástorok*? Nem túlzás azt állítani, hogy ők Franciaország királyai, annál is inkább, mert IX. Lajos fogságban van (legalábbis 1251-ben még így vélték, noha a király már kifizette a mamelukoknak a váltságdíjat). Hitük szerint ők a Szent Egyház is, mivel annak feje, a pápa a keresztes hadjárat kárára éppen a császár ellen szövetkezik. A kortárs beszámolók, mint Matthieu Paris vagy a *Metzi krónika* ugyanakkor a mozgalom tagjaiban a Sátán és az egyiptomi szultán összeesküvő szövetségének fegyveres megtestesítőit látta, egy rakás haramiát, törvénytelen, prostituáltat, pogányt, hitehagyottat, eretneket, akiket kriptomuzulmánok vezetnek.³²

A papság által hirdetett egyetemes összeesküvés nyomán maguk a *kis pástorok* is cinkosságra gyanakodtak az istengyilkos zsidók, valamint az ördögért és a muzulmánokért a kereszténységet eláruló elit között. Hosszú távú lenyomat ez: a kiválasztott népek valamennyi kríziséhez tartozik egy egyetemes összeesküvéselmélet. Ha hihetünk a salemi boszorkányok vallomásainak, a boszorkányok, akiket a Massachusetts állambeli puritánok belső ellenségeiknek tekintettek, egy az angol telepesek elleni harcra buzdító, indián vonású Sátán vezetésével, indián törzsfőnökök és kanadai franciák társaságában megünnepelték a szombatot, és katolikus ajátoskönyvet olvastak együtt.³³ Mielőtt azonban gúnyolódni kezdenénk amerikai testvéreinken, gondoljunk bele, hogy egy évszázaddal később a nagy francia forradalom idején rögzült ellenségképbe beletartozott valamennyi angol, porosz, osztrák, emigrált francia nemes, ellenálló pap, monarchista, elvakult, így vagy úgy gyanús, illetve a polgári léthez nem illő szenvedélyeket tápláló személy. Ennek alapján a forradalom erénypolitikája rövid idő alatt rémuralomba torkollott.³⁴

Morális reform – a keresztes hadjáratok szelleme

Ezzel most éppen azt állítottam – amit nagyjából a 13. század elejétől prédikációiban a papság is követelt –, hogy a keresztes hadjárat magában foglalja a királyság (amelyet olykor az Egyházzal vagy legalábbis annak előhadával, a kiválasztott katolikus francia nemzettel azonosítottak) politikai és morális reformját. Ugyanakkor ez fordítva is igaz lehet, azaz a középkor végi nemzeti vállalkozások könnyen teret engedtek a keresztes hadjáratok szellemének. Claudius Sieber-Lehmann rámutat arra, hogy a svájciak és Habsburg, illetve burgund ellenfeleik például „lélekben törökök”-nek tartották egymást.³⁵

A keresztes hadjárat és a nemzetért vezetett háború közötti kapcsolat a franciáknál jól ismert Jeanne d'Arc esete kapcsán is megragadható. Az orléans-i

32 *Chronica universalis Mettensis*, 1879. 522.

33 Norton, 2003. 180. A rákövetkező korszakot és a háborút, a vallási szabadság és a politikai szabadság közötti kapcsolatot illetően: Hatch, 1977.

34 Buc, 2008. 21–27.

35 Sieber-Lehmann, 1991. 561–602.

szűz, maga is a *kis pásztorok* egyike, az angolok és az általa hamis franciáknak nevezett burgundi párt elleni háború kifejezettként a békét, majd újra a háborút nevezi meg, az utolsót az utolsók között, amely a végső békéhez vezet. Ha az igazságos háború végeztével az angolok csatlakozni akarnak hozzá, akkor velük együtt fog a huszita eretnekek ellen harcolni, majd elindul visszahódítani a Szentföldet a muzulmánoktól. A Jeanne d'Arc vezette háború a dauphinért és a francia királyságért a szent háborútól kölcsönözte reformációs vonásait: az általa vezetett hadseregben nincs istenkáromlás, nincsenek prostituáltak, szerencsejátékok, hamis úton szerzett javak. Delaruelle kanonok szavaival élve: „Jeanne nem tűrt semmiféle megalkuvást, és megkövetelte, hogy hadserege, küldetéséhez méltóan, kegyelmi állapotban legyen.”³⁶

De nem csupán megalkuvásról van szó. Jeanne a szent háborúból veszi át a békekötés elutasítására való hajlamot is. Az orléans-i szűz szerint a valódi békét kizárólag a lándzsák hegyével, és nem a burgundiakkal kötött fegyverszünet révén lehet elérni. A keresztes hadjáratok teológusai a belső kategóriához tartozó ellenségeket *hamis testvéreknek* vagy *hamis keresztényeknek* nevezik; Jeanne az Egyház és az annak szabályaival szembeni hűtlenek alkategóriáját *hamis franciákká* kereszteli át. Jeanne-t a békekötés elutasítása, olykor pedig a könyörület megtagadása jellemezte. Az orléans-i szűzhöz legközelebbi források ráadásul azt sugallják, hogy a roueni törvényszék által 1431-ben felhozott egyik vád valós: Jeanne vérengző és kíméletlen. Mint ahogy egy kényszer alatt tett vallomásában be is ismerte: „Kegyetlenül kívántam az emberi vér ontását.”³⁷ Csodálójá, Perceval de Cagny szerint Jeanne a zsidó Ószövetség idejének szent háború szabályait követve vezetett ostromot. A Második Törvénykönyv (5Móz 20,10–14) előírásainak megfelelően először felszólította a védőket a fegyverletételre, s ha ez nem vezetett eredményre, lemészárolta a város védelmezői közül a férfiakat.³⁸ Ugyanezen szentírásbeli szabályokat követve vezette Jeanne kortársa, Jan Žižka, a cseh husziták fegyveres parancsnoka is a maga szent háborúját a katolikusok és Luxemburgi Zsigmond császár ellen.³⁹

A háború kegyetlensége

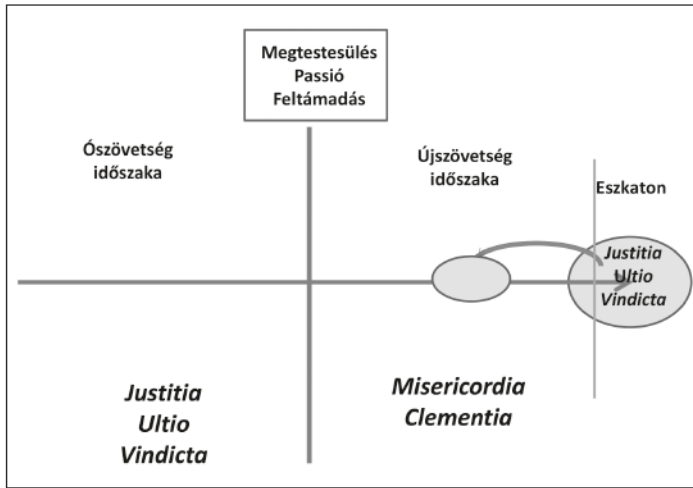
Természetes, hogy a hadviselők szükség esetén megfelelnek az egyetemes humanizmusról. Ennek ellenére a háború kegyetlenségre hajló tendenciáját elsősorban mégis a teológia fényében kell értelmezni, még akkor is, ha a körülmények és olyan vallássemleges mentalitások, mint például a becsület fogalma bonyolítják az eseményeket. Igaz, hogy az Egyház ideje kegyelmi idő, de mi történik majd e korszak végével? Az idők végezetének közeledtével, azaz az utolsó ítéletet megelőző eseményeknél újra megjelenik az Ótestamentum bosszúálló Istene. Az 1419–1420-as években a huszita szélsőségesek, vagy az 1095–1100-as évek keresztesei-

36 Delaruelle, 1975. 369.; Beaune, 2004. 248–255.

37 Eskü alatt való tagadás. Lásd Quicherat, 1841–1849. 1. köt. 447. Vö. Michaud-Fréjaville, 1999. 331–340.

38 Fraioli, 2000. 72–73.

39 Vavřinec z Březové, 1893. 544.

6. ábra
Az utolsó ítélet
pillanataiban újra
megjelenik
a bosszúálló Isten

nek egy része magukat öldöklő angyaloknak, a végső aratás napszámosainak tartották, akik elválasztják a búzát a konkolytól, hogy a gyomot a tűzbe vethessék.⁴⁰ Az ómega pillanatában minden felgyorsul; a pogányok és zsidók már csupán vagy a megtérés, vagy a halál között választhatnak; az eretnekek előtt bezárul a töredelem tere. A radikális husziták, ismertebb nevükön táboríták, gyakran kivégzik, sőt el is égetik a szimóniás papokat, illetve laikus ellenségeiket.⁴¹ Mind támogatóik, mind ellenfeleik egyetértenek abban, hogy a táboríták kezüket „mossák a gonosznak vérében” (Zsolt 58,11). A kegyelem megtagadása, mely abban nyilvánul meg, hogy nem ejtenek hadifoglyokat, azokat a pillanatok is jellemzi, amelyeket az Ítéző Isten mintegy a végső bosszú földi ízelítőjeként rótt ki, vagy azokat, amelyek ugyan nem részei szoros értelemben az eszkatonnak, mégis az utolsó harcokat hirdetik meg (6. ábra).

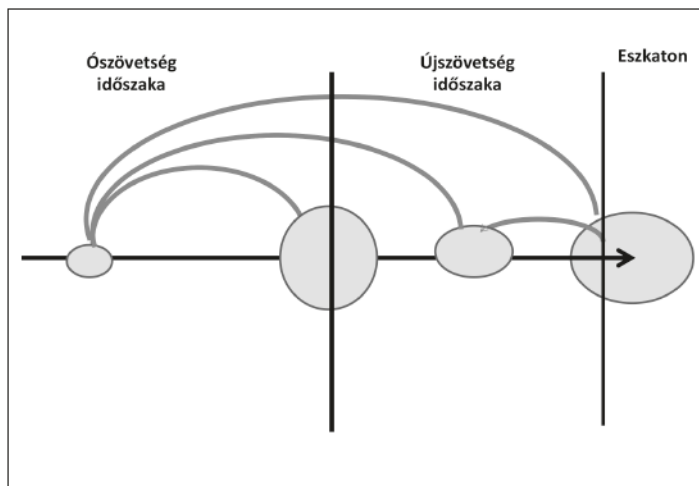
Az új korszak egyes kegyetlen eseményei valójában már az Ótestamentum valamely típusában vagy jóslatában megjelenhettek, ez a típus vagy jóslat ugyan csak az eszkaton irányába mutat; vagy maguk is egy eszkatologikus pillanat típusaiként vagy jóslataiként értelmezhetőek (7. ábra).⁴² Itt mutatkozik meg a különbség az azték vallásos erőszak és az európai kereszténység erőszakos cselekedetei között. Utóbbi ugyanis vagy akkor történik, amikor egy csoport meggyőzi magát arról, hogy elérkezett az eszkaton, és hogy a történelem utolsó aktusa játszódik; vagy akkor, amikor Isten egy kivételes parancsot ad, amely ugyanolyan kapcsolatban áll a békevágygal, mint a csoda a természeti törvényekkel.

40 Lásd Buc, 2006. 482–485.; Buc, 2011. 43–52.

41 A huszitákat illetően lásd Heyman, 1955; Šmahel, 1985; Šmahel, 2002; Kalivoda, 1976; Bartoš, 1986; Fudge, 1998; Housley, 2002. 33–61.; Marin, 2005. A témát eszmétörténeti szempontól tárgyaló referenciám 50 év távlatából is: Kaminsky, 1967.

42 Buc, 2006. 475–477.; Buc, 2008. 16.

7. ábra
Az eszkaton irányába
mutató ótestamentumi
típus

A történelmi végpont elérésének tudata keresendő a 16. századi vallásháborúk mögötteseként, mint azt Denis Crouzet kimutatta;⁴³ szekularizált változata a bolsevizmust és a náciizmust hatotta át, kismértékben pedig az Újvilág gyarmatosítói által vezetett háborúkat is. Az 1636–1638-as években a Massachusetts állam-beli puritán telepesek megtámadtak egy indián törzset, a píkotokat, akiket kettős gyilkosság elkövetésével vádoltak. 1637-ben milíciáik elégették és megölték több száz indiánt a connecticuti Mystic nevű faluban. Isten – magyarázta a telepesek egyik vezére, Mason kapitány – látván, hogyan pusztulnak el az istenkáromlók mintegy a kemence tüzeiben, kacagott.⁴⁴ Más források így számoltak be az esetről: „Szörnyű volt látni, amint [a píkotok – Ph. B.] elégnék a tűzben, és a patakokban folyó vér kioltja a lángokat. Szörnyű émelyítő szag terjengett, a győzelem mégis jó illatú áldozatnak tűnt szemünkben (...).”⁴⁵

A puritánokat tehát bámulatba ejtette, hogy az Úr az igazságos bosszú végrehajtása végett elvett tőlük mindenféle kegyelemre való hajlamot és részvétet. Ami általában erény, az a szent háború idején gyengeséget és akadályt képez. Philip Vincent ezt írja még mindig az 1637–1638-as vérengzésekkel kapcsolatban:⁴⁶ „A részvét időnként mindent meghamisít, ezért bizonyos esetekben a szigorú igazságnak kell átvennie az uralmat” (*Mercy marres all sometimes, severe Justice must now and then take place*). Ez a felfogás a kálvinizmus tanításában is megtalálható. A Második Törvénykönyv (5Móz 13,6–9) egyik előírása szerint legközelebbi család-

43 Crouzet, 1990.

44 God „laughed His enemies and Enemies of His People to Scorn, making them as fiery Oven [lásd Zsolt 20/21,9-10]. (...) Thus did the Lord judge among the Heathen, filling the Place with dead Bodies”. Mason, 1736. 9. Idézi Vaughan, 1965. 145. A konfliktust illetően lásd Cave, 1996.

45 „It was a fearful sight to see them thus frying in the fire and the streams of blood quenching the same, and horrible was the stink and stench thereof; but the victory seemed a sweet sacrifice [lásd Fil 4,18] (...)”. Bradford, 1953. 296. Idézi Kupperman, 1980. 185.

46 Vincent, 1637. fol. B3(r). Idézi Kupperman, 1980. 175.

tagjainkat, még feleségünket és legjobb barátunkat is meg kell ölni, ha bálványimádásra akarnak rávenni minket. A bibliai verset kommentáló Kálvin János szerint Isten ezekben az esetekben azt várja el, hogy az istenfélő ember felülkerekedjék legerősebb természetes érzésein. Amikor Isten ügyéről van szó, az Úr megkeményítheti szívünket, látszólag *inhumanum* má tehet, hogy megmeneküljünk az irgalom és a könyörület túl emberi érzéseitől, amelyek megakadályoznának abban, hogy az Ő dicsőségére igazságot tegyünk (*vindicare sua gloria*).⁴⁷

Egy tautológiával élve: az Idők végezetével vezetett háború az utolsó. Ebből az eszkatológiából származik a remény, olykor pedig az a meggyőződés, hogy a jelen háborúja lesz az utolsó, amely az örök békébe fog torkolni. Talán emlékszünk arra, hogy 1989-ben az esszéista Francis Fukuyama az *Idők végezetét* hirdethette meg,⁴⁸ értelmezése szerint ugyanis a hidegháború, az ideológiák végső összeütközése az Amerikai Egyesült Államok által védett liberalizmus győzelmével lezárult. Most tehát örök béke uralkodik. Az első világháború fejleményeként prédikált wilsoni utópia egy hosszú életű hagyomány része, amely Nyugat-Európában 1917–1921-ben kihalt, de az Újvilág protestáns kortársainál tovább élt.⁴⁹

Háború és béke a középkori dialektikában

Elérkeztünk az ellenponthoz: a középkori dialektikában a béke nem egy súlytalan, a háborúhoz kötött elem. Valós dialektikáról van szó, és nem egyszerűen polaritásról. 1431-ben a burgundi bírák Jeanne-t vérengzéssel vádolták, de már Pierre Cauchon 1431. évi törvénytörvényének felállítása előtt, 1429-ben a Jeanne-t politikailag kedvezően megítélő, a dauphinhoz közel álló személyek arról vitáztak, vajon egy látnok igazolhatja-e misszióját háborúval, mármint Orléans felszabadításával. Ezek a kételyek világosan tükrözik, hogy a béke gondolata nem fantom jellegű. Krisztusnak, a béke urának ígéit nem veszik cinikusan semmibe; a háború arisztokratikus kultúrája nem seprűzi ki azokat, és az eszkatológia sem vezet el mindenkit a kiirtás logikájáig. 1420–1434 között majd másfél évtizeden át a csehek ellenkeresztes hadjáratokat indítottak a Zsigmond császár által újra és újra elrendelt katolikus keresztes hadjáratokkal szemben. A huszita mozgalom balszárnya, a Tábor-hegyén edződött öldöklő angyalok radikális eszkatológiája a prágai egyetem huszita oktatóit arra sarkallta, hogy korlátokat állítsanak. Habozva ugyan, de elfogadták, hogy az uralkodó lemondása esetén a közösség magához ragadhatja az igazságszolgáltatás kardját, ugyanakkor arra intettek, hogy az erőszakkal szemben a legbiztosabb út a passzivitás és a mártírság – a bibliamagyarázat szóhasználatával: a misztikus

47 LXXXVII. prédikáció a Második törvényköny 13. fejezetéről, 3. rész (1555). Calvin, 1884. 251. oszlop: „(...) lábunk alá kell vetnünk minden természetes vonzódást, ha az Ő dicsőségéről van szó.” És távolabb (Vincent kijelentéseihez közel álló): „(...) hogy minden itteni könyörületet távol vessünk magunktól.” Vö. a Törvénykönyvek latin kommentárját is: Calvin, 1882. 360.

48 Fukuyama, 1989. 3–18.

49 A hidegháború vallásos értelmezését illetően lásd Foglesong, 2007. A misszionáriusok a telepekre érkezve elfelejtették a fővárosban jelen lévő ideológiát. Erre lásd Kieser, 2010.

háború. A betű szerinti háború veszélyes útjára csupán a keserű szükség diktálta türelemmel felfegyverkezve szabad rálépni. Az oktatók megkérdőjelezik az ótestamentumbeli harcok példaszerűségét is, különösen a Makkabeus háború kapcsán.⁵⁰ A háború korlátozása egyenlő a *konjunktív* tipológia korlátozásával, amely a *diszjunktív* tipológiával ellentétben az Ótörvény morális és politikai rendelkezéseit az Egyház korszakára vonatkoztatja, s ezen időszak modelljét látja bennük.⁵¹

Ettől is meglepőbb Petr Chelčický álláspontja. Az elkötelezetten pacifista Chelčický fellebbezhetetlenül tagadja az Ótestamentum példaszerűségét. Krisztus óta a háború és a kényszer lényegükben pogányokká váltak. Chelčický szerint az a tény, hogy a keresztényeknek hitük megvédéséért kardot kell ragadniuk, a Sátánnak az Igaz Egyház elleni utolsó kísértése. A Sátán volt az, aki előbb – a constantinusi adomány révén – az Egyházba bevezette a hatalom és az uralkodás gondolatát; később ő teremtette meg a kolduló rendeket, amelyek szegénységet mímelve, csörrenő pénzermék ellenében, a bűnök megbocsátását kínálják, utóbb pedig meggyőzte a táboritákat, hogy ők a végső aratás angyalai: *„Majd a Sátán egy másik öltözetben, a prófétákéban és az Ótestamentumében ment hozzájuk [a táboritákhoz – Ph. B.], s így együtt jelöltek ki egy közelgő napot az Ítéletre. Azt vették fejükbe, hogy ők angyalok, akiknek Krisztus Egyházát mindennemű gyalázattól meg kell tisztítaniuk, a világ felett pedig ítélkezniük kell. Ennek révén sok gyilkosság tapadt kezükhöz, s sokakat szegénységbe taszítottak.”*⁵²

Chelčický pacifizmusa a középkori politikai kultúrában vagy a vallásháborúk korában ritka jelenség volt. A katolikus ortodoxia szempontjából – még a prágai egyetem huszita oktatói szerint is – ez az irenizmus legalább annyira eretnek jellegű, mint a huszita mozgalom táborita szárnyának kegyetlenségbe torkolló háborúpártolása. A táboriták a misztikus olvasatokban összeolvadó anyagi és lelki vívódás túlzóan spiritualizált háborújának képviselői. Ezt a két harcot, az anyagi háborút és a lelki háborút a pacifizmus szétválasztja, és normatív szempontból radikálisan szembeállítja egymással. E két pólus között a prágai egyetem Aquinói Szent Tamás hagyományait őrző skolasztikusai is fenntartják a feszültséget és a megkülönböztetést, midőn az anyagi kard lelki ürügy általi megragadásának „veszedelmesebb útját”-ról, illetve az erőszakkal szembeni passzivitás „biztonságos útját”-ról beszélnek.⁵³ Ebben a közegben körvonalazódnak és erősödnek fel azok a szabályok, amelyek az erőszakot hivatottak korlátozni, határok, melyeket a táboriták 1419–1420 táján látszólag kezdtek semmibe venni.⁵⁴

50 Jakoubek ze Stříbra, 1967a. 528.; Jakoubek ze Stříbra, 1977. 56–57. A Makkabeusokra lásd Auffarth, 2002; Buc, 2006. 468–473.; Signori, 2012. Utóbbi kötetben egy fejezetet a huszitáknak és a Makkabeusoknak szentelnek: Rychterová–Soukup, 2012.

51 Reinitz, 1972. 108., 111. Lásd még többek között Chydenius, 1965.

52 Chelčický, 1911. 27–28.

53 Különösen Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica* II.II.40 q. Lásd Jakoubek ze Stříbra, 1967a, 1967b. Vö. Russell, 1975. 249–270.

54 De amire Tábor az 1419–1420-as eszkatologikus krízis után hivatkozni fog, mint Mikuláš z Pelhřimova is tizenöt évvel később. Lásd Mikuláš z Pelhřimova, 1970. 481., 483–484., 687–689.

Az igazságos háború szabályai

A fentiekben a keresztény hagyomány sötét oldalát vázoltam fel, elérkezett az idő, hogy a nyugati kereszténység pozitívumait is hangsúlyozzam. A huszita mozgalom után egy évszázaddal a spanyol birodalom egyik legjelentősebb teológusa, Francisco de Vitoria az Újvilág meghódításán, az azték és inka bálványimádó, emberáldozatra és önkényuralomra hajló királyságok megsemmisítésén elmélkedik.⁵⁵ Vajon szükséges volt-e a keresztény Spanyolország részéről arra a beavatkozásra, amely véget kívánt vetni mind a kulturális áldozás iszonyatának, mind a despotizmusnak? Ezen gondolatmenet keretében fogalmazza meg Vitoria az igazságos háború szabályait, amelyet később a genfi egyezményekbe szinte változatlanul át is vesznek.

Vitoria annak a Domonkos-rendnek a tagja, amely a katolikus Európának az inkvizitorokat adja. A korábban többször emlegetett jó magról és konkolyról szóló példabeszédben Vitoria nem az öldöklő angyalok típusát látja, akiknek nyalábokban kellene elégetniük az istenteleneket, hanem visszatér az ágostoni olvasathoz, mely szerint amíg ez a világ fennáll, a szétválasztás és a gyilkolás nem az emberek feladata. Ki tudja, hogy ki lesz Isten szemében valójában kiválasztott vagy elkárhozott? Vitoria visszatér tehát a példabeszéd azon értelmezéséhez, amely a 12. századig visszatartotta a papságot az eretnekek máglyán történő elégetésétől, és visszatér annak szentírásbeli forrásához is, ugyanakkor általános érvényre emeli: ostrom alkalmával a hadvezér nem szedhet civil áldozatokat csak azért, hogy a várvédő katonák életét kioltsa. Az egyházjogi diskurzus tehát az emberi jogok, a népek közti kapcsolattartás vallások felett álló szintjére emelkedik, ahol a katonák és a civilek az eretnekek és az ortodoxok helyét veszik át. Tilos a kölcsönös kártevés. Messze vagyunk már a Béziers 1209. évi ostrománál elhíresült „Öljétek meg mind, Isten felismeri majd az övét” fel fogástól, bár a folyamat visszafordíthatatlanságával sem áltathatjuk magunkat.⁵⁶

Értekezésünk végéhez érve leszögezhetjük, a keresztes hadjáratok gondolata nem az aztékoktól ered, miként a sztálini tisztogatások végrehajtói sem ők voltak, ahogy az emberi jogok és azok védelmében tett fegyveres humanitárius beavatkozások sem az ő nevükhöz köthetőek. Ezek annak a komplex nyugati hagyománynak részei, ahol a szent vagy igazságos háború és a béke egyenrangú kötelezettségek, s ezek egyidejű szentsége állandó és nehezen feloldható feszültséget szül. E nyugati hagyomány részesei vagy gondolkodói krízishelyzet előtt állva két választás között őrlődnek: ontsanak-e vért a jó ügy érdekében vagy önfeláldozás árán is a vérontás elszenvedői legyenek inkább. Ez az etikai paradoxon korunk egyik legmélyrehatóbb középkori öröksége; kétértelmű, ugyanakkor termékeny lenyomata.

Fordította: Lukács Edit Anna

⁵⁵ Vitoria, 1917. 288.

⁵⁶ „Cædite eos, novit enim Dominus qui sunt ejus.” Césaire de Heisterbach, 1851. 301–302. A keresztesek tanácsot kértek a legátustól, mert nem tudtak különbséget tenni a béziers-i foglyok között, tudniillik melyikük kathar és melyikük katolikus: „Non possumus discernere inter bonos et malos.” Berlioz, 1994. Ez a tanulmány (egyéb erényein túl) a helyes fordítást is tartalmazza: „Mészároljátok le őket, mert ismeri az Úr az övét.”

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Actus pontificum Cenomannis

1902 *Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium*. Publ. par Busson, Gustave–Ledru, André. Le Mans, 1902. (Archives Historiques du Maine, 2.)

Bradford

1953 Bradford, William: *Of Plymouth Plantation, 1620–1647*. Ed.: Morison, Samuel Eliot. New York, 1953.

Calvin

1882 Calvin, Jean: *Corpus Reformatorum*. Vol. LII. Brunswick, 1882. (Ioannis Calvini Opera, XXIV.)

1884 Calvin, Jean: LXXXVII. prédikáció a Második Törvényköny 13. fejezetéről, 3. rész (1555). In: *Corpus Reformatorum*. Vol. LV. Brunswick, 1884. (Ioannis Calvini Opera quae supersunt omnia, XXVII.)

Césaire de Heisterbach

1851 Césaire de Heisterbach: *Dialogus miraculorum*. Ed.: Strange, Joseph. Köln, 1851.

Chelčický

1911 Chelčický, Petr: *O boji duchovním a o trojím lidu*. Vydal: Krofta, Kamil. Praha, 1911.

Chronica majora

1872–1883 Matthaei Parisiensis, monachi Sancti Albani: *Chronica majora*. Vol. 6. *Addimenta*. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1872–1883. (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, 57.)

Chronica universalis Mettensis

1879 *Chronica universalis Mettensis*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*, Bd. XXIV. Hrsg. v. Waitz, Georg. Hannover, 1879. 502–526.

Chroniques de Saint-Denis

1854 *Chroniques de Saint-Denis*. In: *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. Tome 21. *Contenant la deuxième livraison des monuments des règnes de Saint Louis, de Philippe le Hardi, de Philippe le Bel, de Louis X, de Philippe V et de Charles IV, depuis MCCXXVI jusqu'en MCCCXXVIII*. Éd. par Bouquet, Martin–Deliste, Léopold. Paris, 1854. 103–122.

E Chronico sancti Laudi Rotomagensis

1894 *E Chronico sancti Laudi Rotomagensis*. In: *Recueil des historiens des Gaules et de la France*. Tome 23. *Quatrième livraison des monuments des règnes de Saint Louis, de Philippe le Hardi, de Philippe le Bel, de Louis X, de Philippe V et de Charles IV*. Éd. par Bouquet, Martin–Wailly, Natalis de–Deliste, Léopold–Jourdain, Charles. Paris, 1894. 395–397.

Jakoubek ze Stříbra

1967a Jakoubek ze Stříbra: *Audio cum contra percussores*. In: *A History of the Hussite Revolution*. Ed.: Kaminsky, Howard H. Berkeley, 1967. 527–528.

1967b Jakoubek ze Stříbra: *Noverint Universi*. In: *A History of the Hussite Revolution*. Ed.: Kaminsky, Howard H. Berkeley, 1967. 525–528.

1977 Jakoubek ze Stříbra: *De bello*. In: Goll, Jaroslav: *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmisches Brüder*. 2 Bände in einem Band. Hildesheim, 1977.²

Ludus de Antichristo

1981 *Ludus de Antichristo*. Hrsg. v. Vollmann-Profe, Gisela. Göppingen, 1981.

Mason

1736 Mason, John: *A Brief History of the Pequot War: Especially of the Memorable Taking of Their Fort at Mistick*. Boston, 1736.

Mikuláš z Pelhřimova

1866 Mikuláš z Pelhřimova: *Chronicon Taboritarum*. In: *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen*. Teil III. Hrsg. v. Höfler, Karl. Wien, 1866. (Fontes rerum Austriacarum, Scriptores, 1, Abteilung VI.) (Reprint: New York, 1970.)

Quicherat

1841–1849 Quicherat, Jules: *Procès de condamnation et de réhabilitation de Jeanne d'Arc, dite La Pucelle*. I–V. Paris, 1841–1849.

Tertullianus

1986 Tertullianus: Markion ellen. Ford.: Nagy Imre. In: *Tertullianus művei*. Szerk.: Vanyó László. Bp. 1986. (Ókeresztény írók, 12.)

Vavřinec z Březové

1893 Vavřinec z Březové [Brezovai Lóránt]: *Kronika Husitská sive Historia Hussitica*. In: *Prameny dějin českých*. Díl V = *Fontes rerum Bohemicarum*. Tom V. Pořád.: Emler, Josef. Praha, 1893.

Vincent

1637 Vincent, Philip: *A True Relation of the Late Battell fought in New England, between the English, and the Pequet Salvages. In which were slaine and taken prisoners about 700, of the Salvages, and those which escaped, had their heads cut off by the Mohocks*. London, 1637.

Vitoria

1917 Vitoria, Francisci de: *Francisci de Victoria De Indis et iure belli relectiones*. Ed.: Nys, Ernest. Washington, 1917.

2. Szakirodalom

Auffarth

2002 Auffarth, Christoph: *Irdische Wege und himmlischer Lohn: Kreuzzug, Jerusalem und Fegefeuer in religionswissenschaftlicher Perspektive*. Göttingen, 2002. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, CXLIV.)

Bainton

1932 Bainton, Roland H.: *The Parable of the Tares as the Proof Text for Religious Liberty to the End of the Sixteenth Century*. In: *Church History*, 1. (1932) 67–89.

Barber

1984 Barber, Malcolm: *The Crusade of the Shepherds in 1251*. In: *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Western Society for French History*, 1982. Ed.: Sweets John F. Lawrence, 1984. 1–23.

Bartoš

1986 Bartoš, František Michálek: *The Hussite Revolution 1424–1437*. New York, 1986.

Beaune

2004 Beaune, Colette: *Jeanne d'Arc*. Paris, 2004.

Berlioz

1994 Berlioz, Jacques: *„Tuez les tous, Dieu reconnaîtra les siens.” La croisade des Albigeois vue par Césaire de Heisterbach*. Toulouse, 1994.

Blumenberg

1999 Blumenberg, Hans: *La légitimité des temps modernes*. Paris, 1999.

Boureau

1988 Boureau, Alain: *Le Simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français – XVe–XVIIIe siècles*. Paris, 1988.

Buc

1989 Buc, Philippe: Pouvoir royal et commentaires de la Bible. In: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 44. (1989) 3. sz. 691–713.

1994 Buc, Philippe: *L'ambiguïté du Livre. Prince, pouvoir, et peuple dans les commentaires de la Bible au Moyen Âge*. Paris, 1994.

2006 Buc, Philippe: La vengeance de Dieu: De l'exégèse patristique à la Réforme ecclésiastique et la Première Croisade. In: *La vengeance, 400–1200*. Publié sous la dir. de Barthélemy, Dominique–Bougard, François–Le Jan, Régine. Rome, 2006. (Collection de l'École française de Rome, CCLVII.) 451–486.

2008 Buc, Philippe: Some thoughts on the Christian theology of violence, medieval and modern, from the Middle Ages to the French Revolution. In: *Rivista di storia del cristianesimo*, 5. (2008) 1. sz. 9–28.

2010a Buc, Philippe: Exégèse et violence dans la tradition occidentale. In: *Annali di Storia Moderna e Contemporanea*, 16. (2010) 131–144.

2010b Buc, Philippe: Religion, coercion, and violence in medieval rituals. In: *State, Power, and Violence*. Vol. II. *Rituals of Power and Consent*. Ed.: Schneidmüller, Bernd. Wiesbaden, 2010. 149–162.

2011 Buc, Philippe: Martyrdom in the West: Vengeance, purge, salvation and History. In: *Resonances: Historical Essays on Continuity and Change*. Eds.: Petersen, Nils Holger–Bücker, Andreas–Østrem, Eyolf. Turnhout, 2011. 21–56.

2012 Buc, Philippe: *L'empreinte du Moyen Âge. La guerre sainte*. Avignon, 2012.

Carasco

1999 Carasco, David: *City of Sacrifice. The Aztec Empire and the Role of Violence in Civilization*. Boston, 1999.

Caspary

1978 Caspary, Gerard: *Politics and Exegesis. Origen and the Two Swords*. Berkeley, 1978.

Cave

1996 Cave, Alfred A.: *The Pequot War*. Amherst, 1996.

Chydenius

1965 Chydenius, Johannes: *Medieval Institutions and the Old Testament*. Helsinki, 1965.

Clendinnen

1991 Clendinnen, Inga: *Aztecs. An Interpretation*. Cambridge, 1991.

Cohn

1957 Cohn, Norman: *The Pursuit of the Millennium*. Fairlawn, 1957.

Conrad–Demarest

1984 Conrad, Geoffrey W.–Demarest, Arthur A.: *Religion and Empire. The Dynamics of Aztec and Inca Expansionism*. Cambridge, 1984.

Crouzet

1990 Crouzet, Denis: *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion vers 1525–vers 1610*. I–II. Paris, 1990.

Dahan

1999 Dahan, Gilbert: Introduction: Textes et contextes dans l'affaire du Talmud. In: *Le brûlement du Talmud à Paris, 1242–1244*. Publié sous la direction de Dahan, Gilbert–Nicolas, Élie. Paris, 1999. 7–20.

Daniélou

1950 Daniélou, Jean: *Sacramentum futuri. Études sur les origines de la typologie biblique*. Paris, 1950.

Davis

1979 Davis, Natalie Zemon: Les rites de la violence. In: Davis, Natalie Zemon: *Les Cultures du peuple. Rituels, savoirs et résistance au 16e siècle*. Paris, 1979. 251–307.

Dejoux

2014 Dejoux, Marie: *Les enquêtes de saint Louis. Gouverner et sauver son âme*. Paris, 2014.

Delaruelle

1975 Delaruelle, Étienne: La spiritualité de Jeanne d'Arc. In: Delaruelle, Étienne: *La piété populaire au Moyen Âge*. Torino, 1975. 355–388.

Dickson

1988 Dickson, Gary: The Advent of the Pastores (1251). In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 66. (1988) 249–267.

Durkheim

1912 Durkheim, Émile: *Formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris, 1912. (Magyarul: *A vallási élet elemi formái*. Bp., 2003.)

Foglesong

2007 Foglesong, David S.: *The American Mission and the „Evil Empire”: The Crusade for a „Free Russia” since 1881*. Cambridge, 2007.

Fraioli

2000 Fraioli, Deborah: *Joan of Arc: The Early Debate*. Woodbridge, 2000.

Fudge

1998 Fudge, Thomas A.: *The Magnificent Ride. The First Reformation in Hussite Bohemia*. Aldershot, 1998.

Fukuyama

1989 Fukuyama, Francis: The End of History? In: *National Interest*, 16. (1989) Summer, 3–18.

Girard

1977 Girard, René: *Violence and the Sacred*. Baltimore, 1977.

Горевич

1987 Горевич, Игорь: *О критике антропологии животных*. Том. 1. *Причащение и шашлык*. Кабул–Кишинев, 1987.

Hatch

1977 Hatch, Nathan O.: *The Sacred Cause of Liberty. Republican Thought and the Millennium in Revolutionary New England*. New Haven, 1977.

Heyman

1995 Heyman, Frederick G.: *John Žižka and the Hussite Revolution*. Princeton, 1955.

Housley

2002 Housley, Norman: *Religious Warfare in Europe, 1400–1536*. Oxford, 2002.

Huntington

1993 Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?* In: *Foreign Affairs*, 3. (1993) 72. sz. 22–49.

1996 Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York, 1996. (Magyarul: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Bp., 2005.)

Juergensmeyer

2003 Juergensmeyer, Mark: *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley, 2003.

Kalivoda

1976 Kalivoda, Robert: *Revolution und Ideologie. Der Hussitismus*. Köln, 1976.

Kaminsky

1967 Kaminsky, H. Howard: *A History of the Hussite Revolution*. Berkeley, 1967.

Kantorowicz

1989 Kantorowicz, Ernst: *Les Deux corps du roi*. Paris, 1989.

Kieser

2010 Kieser, Hans-Lukas: *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East*. Philadelphia, 2010.

Kruse

2003 Kruse, Wolfgang: *Die Erfindung des modernen Militarismus. Krieg, Militär und bürgerliche Gesellschaft im politischen Diskurs der Französischen Revolution 1789–1799*. München, 2003.

Kupperman

1980 Kupperman, Karen Ordahl: *Settlings with the Indians: The Meeting of English and Indian Cultures in America, 1580–1640*. Totowa, 1980.

Le Bon

1895 Le Bon, Gustave: *Psychologie des foules*. Paris, 1895. (Magyarul: *A tömegek lélektana*. Bp., 1993³).

Le Goff

1996 Le Goff, Jacques: *Saint Louis*, Paris, 1996.

1999 Le Goff, Jacques: *Saint Louis et les Juifs*. In: *Le brûlement du Talmud à Paris, 1242–1244*. Publié sous la direction de Dahan, Gilbert–Nicolas, Élie. Paris, 1999. 39–46.

Marin

2005 Marin, Olivier: *L'archevêque, le maître et le dévôt. Genèses du mouvement réformateur pragois, 1360–1419*. Paris, 2005.

Michaud-Fréjaville

1999 Michaud-Fréjaville, Françoise: *L'effusion de sang dans les procès et les traités concernant Jeanne d'Arc (1430–1456)*. In: *Le sang au Moyen Âge. Actes du quatrième colloque international de Montpellier, Université Paul-Valéry (27–29 novembre 1997)*. Éd. par Faure, Marcel. Montpellier, 1999. (Cahiers du CRISIMA, 4.) 331–340.

Norton

2003 Norton, Mary Beth: *In the Devil's snare: the Salem Witchcraft Crisis of 1692*. New York, 2003.

Reinitz

1972 Reinitz, Richard: *The Separatist Background of Roger William's Argument for Religious Toleration*. In: *Typology and Early American Literature*. Ed.: Bercovitch, Sacvan Amherst, 1972. 107–137.

Russell

1975 Russell, Frederick: *The Just War in the Middle Ages*. Cambridge, 1975.

Rychterová–Soukup

2012 Rychterová, Pavlína–Soukup, Pavel: The Reception of the Books of the Maccabees in the Hussite Reformation. In: *Dying for the Faith, Killing for the Faith. Old Testament Faith-Warriors (Maccabees I and II) in Historical Perspective*. Ed.: Signori, Gabriela. Leiden, 2012. 195–210.

Sieber-Lehmann

1991 Sieber-Lehmann, Claudius: Teutsche Nation und Eidgenossenschaft. Der Zusammenhang zwischen Türken- und Burgunderkriegen. In: *Historische Zeitschrift*, 253. (1991) 561–602.

Signori

2012 *Dying for the Faith, Killing for the Faith. Old Testament Faith-Warriors (Maccabees I and II) in Historical Perspective*. Ed.: Signori, Gabriela. Leiden, 2012.

Šmahel

1985 Šmahel, František: *La révolution hussite, une anomalie historique?* Paris, 1985.

2002 Šmahel, František: *Die Hussitische Revolution*. 3 Bde. Hannover, 2002. (Monumenta Germaniae Historica, XLIII/1–3.)

Soustelle

1995 Soustelle, Jacques: *La vie quotidienne des Aztèques à la veille de la conquête espagnole*. Paris, 1955.

Stout

2006 Stout, Harry: *Upon the Altars of the Nation. A Moral History of the Civil War*. New York, 2006.

Stroumsa

1993 Stroumsa, Gedaliahu G.: Le radicalisme religieux du christianisme ancien. In: *Retours aux Écritures*. Éd. par: Le Boulluec, Alain–Patlagean, Evelyne. Louvain, 1993. 347–374.

Vaughan

1965 Vaughan, Alden T.: *New England Frontier: Puritans and Indians, 1620–1675*. Boston, 1965.

PHILIPPE BUC

THE IMPRINT OF THE MIDDLE AGE: THE HOLY WAR

Far from examining whether religion (in general) causes violence or violence finds religion, the following pages examine how Christianity has been a condition of possibility for armed violence over the *longue durée*. In other words, how the theology specific to Western Christendom has imprinted specific traits on war, not only despite the Protestant-Catholic divide, but also over the “secularizing” divide that putatively separates the premodern West (Late Antiquity, the Middle Ages, Early Modern Europe with its North American offshoot) from Modernity. That God is simultaneously the Old Dispensation god of War (and retribution) and the New Testament god of Peace (and mercy) has engendered a paradoxical dialectic between these terms. That Scripture can be read according to several spiritual senses alongside its letter can bring together in conjunction violences against external enemies, against vices and vicious humans, and against darker powers. This in turn explains the common conjunction between war, reform, and purge. Finally, the notion of a History that culminates in Apocalypse and Last Judgment also explains the rhythms of armed, purgative violence: The War at the End of Times can be typified by a war in the normally peace-seeking time of the New Testament, which in turn means that this conflict can take the traits of the End Times, no holds barred violence.

IX. Lajos bibliai királymodellje: Salamon király

Salamon király a kora középkortól kezdve, Bizánctól egészen Nyugat-Európáig kiemelt jelentőségű bibliai modell volt a középkori uralkodók számára.¹ Ám királymodellje korántsem jelentett egyértelmű példát, mivel ellentétben apjával, Dávid királlyal, Salamon személyiségéről az Ószövetség alapján nem kaphatunk teljesen határozott képet. Megítélése rendkívül ambivalens volt, ami korszakonként, forrásonként és szerzőnként is változott. Salamon királyra egyrészt a négy ószövetségi könyv – *Példabeszédek könyve*, *Prédikátor könyve*, *Énekek éneke* és a *Bölcsesség könyve* – szerzőjeként tekintettek, aki azonban élete végén, mivel feleségei és ágyasai hatására bálványimádóvá vált, elfordult Istentől. Az ókortól kezdődő – és a középkorban is jelen lévő – hagyomány ugyanakkor úgy tartotta, hogy Salamon király különleges képességeit és tetteit a mágia tudományának segítségével tudta elérni.² Az ellentmondás miatt a középkori teoretikusok számára lehetetlen volt egyértelmű képet alkotni a szent könyvek szerzője és a bálványimádó, Istentől elforduló Salamonról.³

Mindezeket szem előtt tartva cseppet sem érdektelen annak vizsgálata, miként és milyen tekintetben válhatott az ószövetségi uralkodó a későbbi királyok példaképévé. A kérdés megválaszolását a középkor egyik legjelentősebb francia uralkodója, a már saját korában *novus Salomon*ként emlegetett IX. Lajos (1226–1270) környezetében fennmaradt szövegek (királytükörök, *sermók*, egy liturgikus szöveg, illetve koronázási *ordók*), valamint tárgyi források (üvegablakok és miniatúrák) elemzése te-

1 Klaniczay, 2008. 25–41. A bizánci ószövetségi modellekről lásd Rapp, 2010.

2 Ezért az ókori és középkori mágikus szövegek egy részének szerzőségével kapcsolatban kialakult egy olyan elképzelés is, mely szerint Salamon király (esetleg tanítványa) írta azokat, de legalábbis Salamon tulajdonában lehettek egy ideig a kérdéses művek. Ezekben a munkákban a király feltűnik démonidézőként, asztrológusként, ördögűzőként és a titkos isteni tudás birtokosaként is. Vö. Klaniczay, 2008. 37–40.; Torijano, 2002.

3 Mishtooni Bose, aki elsősorban a Salamonról kialakult legendákkal foglalkozott, éppen ezért úgy véli, hogy a középkori Salamon-kép nem csupán ambivalens, de többoldalú és sokrétű volt. Bose, 1996. 188–189. A klerikusok írásai mellett a népnyelvi szövegek (a német *Salamon és Markalf története* vagy az angol *Salamon és Szatum II*), a legendák (*Salamon király* és a Nagy Sándor-legenda, Hitvalló Edvárd legendájának a két zárándokról és Salamon királyról szóló epizódja) és a krónikarészletek (Jean Jouvenal VI. Károlynak írt krónikájának részlete) is arra törekedtek, hogy a Salamon király alakja körüli titokzatosságot megmagyarázzák, pótolva ezzel a „hiányt”, melyet az ószövetségi könyvek nem tudtak megfelelően kifejezni. Lásd Lindahl, 2000. vol. II. 829.; Cizek, 1982; Bloch, 1925. 355.; Boudet, 2010. 299–309.

szi lehetővé. A 13. századi király és biblikus modellje kapcsolatának értelmezése során alkalom kínálkozik az eltérő műfajú forrásokban megjelenő Salamon-kép különbözőségeinek és visszatérő hasonlóságainak vizsgálatára. Jelen írás célja, hogy Salamon király és IX. Lajos kapcsolatát a különböző forrásműfajok elemzésével értelmezze. Vagyis IX. Lajost kortársai hogyan hasonlították Salamonhoz, valóban *novus Salomon*-ként tekintettek-e rá? Vannak-e különbségek és visszatérő hasonlóságok a forrásokban megjelenő Salamon-ábrázolásokban? Nem hagyható figyelmen kívül továbbá az sem, hogy Salamon király jelentősége Lajos reprezentációjában – melyben egyébként Dávid király,⁴ Jósias⁵ vagy Józsué⁶ is szerepelt modellként, sőt Jacques Le Goff két példát is említ, amikor Lajost Ábrahámhoz és Mózeshez is hasonlították – különös összetettséggel bír.⁷ Miként a Lajos uralkodásának egyes szakaszaihoz kapcsolódó, eltérő biblikus példákat és párhuzamokat, úgy az ezekhez kötődő Salamon-kép változását is érdemes nyomon követni. Ezeket a biblikus példákat és párhuzamokat IX. Lajos uralkodásán belül akár bizonyos periódusokhoz is lehet kötni, és elemzésem során a különböző időszakokban megjelenő Salamon-képre is kitérek. IX. Lajos mellett írásomban más 13–14. századi uralkodó esetében is bemutatom, hogyan hatott önképe kialakítására a bölcsességéről elhíresült ószövetségi király példája.

A bibliai tipológia módszere és a bölcsesség (*sapientia–prudencia*) fogalmának középkori értelmezése

Annak érdekében, hogy a középkori uralkodók – jelen esetben IX. Lajos – bibliai modellhasználatát minél érthetőbb legyen, érdemes tisztázni néhány olyan fogalom jelentését, amelyek meghatározóak a téma szempontjából, mivel a középkori szerzők természetesnek tekintették a bibliai idézetek felhasználását írásaikban.⁸

A bibliai tipológia az írásmagyarázat (*egzegézis*) azon módszere, amely Ó- és Újszövetség szoros kapcsolatát feltételezi, és az ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan „előképet” lát, amelyek majd az Újszövetségben teljessé válnak. Az ószövetségi előkép az úgynevezett *típus*, amelynek újszövetségi beteljesedése az úgynevezett *antitípus*. A tipológia tágabb értelemben egy

4 A kora középkori uralkodók számára Dávid király volt a legfontosabb biblikus királymodell. Vö. Kantorowicz, 1958. 56. Dávid rendszeres szereplője a koronázási *ordóknak*, a liturgikus szövegeknek, de alakja feltűnik a katedrálisok üvegablakain is. A IX. Lajost keresztes hadjáratára elkísérő Odo de Châteauroux pápai legátus szerint a király olyan volt, mint Dávid, aki a csatában meghalt Izrael fiait gyászolta. Idézi: Gaposchkin, 2008b. 258.

5 Jósiasról mint példaképről főleg Geoffroi de Beaulieu, a király életrajzírója számol be. A domonkos szerzetes művében Jósiaszt állítja az uralkodói minta középpontjába, akihez IX. Lajost azért hasonlít, mert Beaulieu szerint többek között mindketten gyermekkirályként léptek trónra, s Jósias uralma során helyreállította a jeruzsálemi templomot és soha nem tért le az igaz hitről (2 Kir 22–23). Le Goff, 1996. 396–401.; Field-Gaposchkin, 2014. 69–129.

6 Gaposchkin, 2008b. 245–274.

7 Le Goff, 1996. 391.

8 Smalley, 1952.

sajátos történelemszemléletet, szimbolikus tudatot, vagyis egy világképet is jelöl, és különösen a Bibliával kapcsolatos művészetekre jellemző.⁹

A középkori politikai elméletek gyakran támaszkodtak ennek a tipológiának a magyarázó és legitimáló funkciójára.¹⁰ A középkori francia történelemben az egzegétikai értelmezések a Karoling-hagyományok folytatásai voltak, de a bibliai tipologizálás módszere és alkalmazása a 13. század elejére megváltozott és fellendült. A korábbi szimbolikus értelmezés helyett az 1220-as években inkább a történeti jelleg jutott fontosabb szerephez, vagyis a narratív keret vált lényegessé, mivel a Capetingek megkísérelték saját történelmüket az üdvtörténeten belül értelmezni, és hangsúlyossá tenni jelenük és jövőjük kapcsolatát.¹¹ Ez az eljárás például a kereszties hadjáratok értelmezésében és propagandájában is felbukkan.¹²

Salamon király esetében, mivel számos fogalmat és tevékenységet szimbolizált, a tipologikus értelmezés különösen összetett, hol igazságos bírónak, hol felkent és isteni kiválasztottnak, avagy béketeremtőnek, illetve a jeruzsálemi templom megépítőjeként jelenítették meg. Mindenekelőtt azonban a bölcsességre törekvő középkori uralkodók modelljének számított.¹³ Különböző erényei és tettei mellett Salamon nem csupán a tipológiai értelemben vett ószövetségi múlt felidézésében játszott fontos szerepet,¹⁴ hanem egyenesen Krisztus előképét jelentette. Ezt a tipológiát a következő érvekkel támasztották alá a Biblia-kommentátorok. A Biblia több helyen is utal arra,¹⁵ hogy Krisztus származása Dávid királyra vezethető vissza, egészen Jesszéig, így egy kreált genealógiai kapcsolat – az úgynevezett Jessze fája¹⁶ – által is kötődik Salamon Krisztushoz. Másrészt Salamonra tettei miatt is Krisztus előképeként tekintettek, mivel Salamon békés uralma Krisztus végtelen békés uralmának ószövetségi előképét (*prefigurációját*) is szimbolizálhatta.¹⁷

A Salamon királyhoz fűződő legfontosabb erénynek tehát a bölcsességet (*sapientia*) tartották, amelyre minden uralkodónak törekednie kellett, mivel *sapientia* és *prudencia* (okosság) nélkül a király nem tudna megfelelően uralkodni.¹⁸

9 Fabinyi, 1988. 6–8.

10 Spiegel, 1975. 325.

11 Erről a változásról írt bővebben Smalley, 1952; Stahl, 1982. 87–89. Idézi: Gaposchkin, 2008b. 246–247.; Stahl, 2008. 154–167. A bibliai tipológiáról és a középkori francia történetírásán belül kialakult műltfelfogásról lásd Spiegel, 1975. 314–325.

12 Weiss, 1998; és 1993. 713.

13 Weiss, 1992.

14 Bloch, 2005. 104–105.

15 Az Ószövetségben Izajás két jóvendölése (Iz 11,1 és 7,14) és az Újszövetség két hivatkozása Jézus genealógiájára (Mt 1,1–17 és Lk 3,23–38).

16 A mitikus leszármazástudat kialakításához fűződik egy sajátos ikonográfiai típus Salamonnal kapcsolatban, a *Jessze fája* (*radix Jesse*). A középkorban kialakuló közismert formája szerint az alvó Jessze testéből egy fa nő ki, és ebből az ágak között megjelennek Jézus ősei – köztük Salamon is –, legfelül Krisztussal. Seibert, 1986. 141–142.

17 Ezt a megfeleltetést, ami szerint az uralkodó Salamonon keresztül Krisztushoz hasonló, a középkori politikai gondolkodók igen óvatosan használták, ám a 9. század második felétől növekedő magabiztossággal éltek vele. Kershaw, 2011. 56.

18 Krynen, 1993. 204–224. Az uralkodói erények szempontjából a 12. században a király számára a legfontosabbak a *misericordia* és a *iustitia* voltak, ez egy harmadik értékkel egészült ki, a bölcsességgel (tudással). Buc, 1994. 177–178.

A bölcsesség az ókortól kezdve változó fogalomnak számított,¹⁹ és a középkor folyamán e tekintetben elsősorban Szent Ágoston,²⁰ illetve Aquinói Szent Tamás elképzeléseit tartották irányadónak. A 12. század végéig különösen Ágoston értelmezése dominált a bölcsesség fogalmáról, amely magában foglalta az Isten iránti szeretetet és elfordult a világi dolgoktól, így kerülhetett szembe a keresztény bölcsesség a pogány tudás (*scientia*) fogalmával.²¹ Ez Arisztotelész és a skolasztikus teológia hatására kezdett el megváltozni. Míg korábban a bölcsesség szorosan összekapcsolódott azzal az elképzeléssel, hogy az csak isteni adományként érhető el, addig Arisztotelész hatására és a 13. században meginduló intellektuális fellendülés eredményeként a hangsúly elkezdett áthelyeződni a tanulásra és az emberi képességre, vagyis a megszerezhető tudásra.²² Ez a változás eredményezte a tanulható tudást jelentő *prudentia* – vagyis okosság – fogalom előtérbe kerülését, mivel ezt megelőzően – a 13. századig – a legfontosabb összetartozó erények az istenfélelem és a bölcsesség maradtak.²³ Így a 13. század első felének uralkodóeszményét istenfélelemmel és bölcsességgel IX. Lajos testesítette meg, számára a *sapientia* még egy olyan ideál volt, amely a jámborság és az igazságosság elveiből táplálkozott.²⁴ Összekapcsolva a *sapientia* erényét Salamon királlyal, látható, hogy Salamon egyszerre szimbolizálta a kapott és a tanulható bölcsességet. A 14. században Salamon példaértékű volt Nápoly királya, (Bölcs) Róbert (1309–1343) számára is, de IX. Lajossal ellentétben ő már a *sapientiával* szemben a tanulható bölcsességre (*prudentiára*) helyezte a hangsúlyt.²⁵ További példaként említhető még V. (Bölcs) Károly (1364–1380) francia király, aki szintén művelt uralkodóvá kívánt válni, vagyis a megszerezhető tudásra törekedett, és ezt reprezentációja is tükrözte.²⁶

Királytűkrök IX. Lajos udvarában

Salamon alakja a királyi hatalom elméletíróinak munkáiban is feltűnik, de műfaji sajátosságokból adódóan itt nem találni konkrét hasonlítást IX. Lajoshoz. Ellenben az elrejtett, implicit utalások és az általuk felelevenített salamoni témák segítségével

19 A bölcsesség már az ókortól kezdve változó jelentésű fogalom volt, aminek meghatározása korszaktól, gondolkodóktól függően alakult. Az antikvitás korának pogány *sapientia* kifejezése az egyházatyák korától kezdve a kereszténység hatására átértelmeződött, és a folyamat a reneszánsz idején tért vissza ismét az antik, szekularizált bölcsességfogalomhoz. Rice, 1958.

20 Rice, 1958. 4. 4. jegyzet.

21 Fitzgerald, 2009. 885–887.

22 Rice, 1958. 1–29.; Kelly, 2003. 261–262.

23 Krynen, 1993. 217.

24 Selmeci, 2004. 86–87.

25 Róbert kimondottan a művelt uralkodó ideálját igyekezett megvalósítani, és a bölcs király képének kialakításában ő játszotta az egyik legnagyobb szerepet. Bölcs Róbert igen híres volt *sermóiról*, valamint teológiai munkákat is írt, így egy gondosan kialakított, bölcs uralkodói imázst mutatott a nyilvánosság számára. Kelly, 2003. 13.; Pryds, 2000. 2., 45.

26 V. Károly követendő példának IX. Lajost tekintette, ugyanakkor Philippe de Mézières 1389-ben *Songe du vieil pèlerin* című munkájában V. Károlyt „bölcs Salomonnak” nevezte, akiből nem hiányzik a *sapientia* és a *prudentia* erénye. Sherman, 1971. 83–96.

érzékeltetővé válik, hogyan gondolkodhattak ezek az elméletírók az ószövetségi királyról, illetve hogy mennyiben tekintették modellértékűnek.

IX. Lajos idején a Capeting-udvarban tevékenykedett a ferences Guibert de Tournai, aki 1259-re készítette el *De eruditione filiorum nobilium*²⁷ című királytükkrét, valamint a domonkos Vincent de Beauvais, aki pár évvel később, 1263 körül fejezte be *De moralis principis institutione*²⁸ című munkáját.²⁹ Ezekben az elméleti munkákban határozottan elkülöníthető a Salamonra történő hivatkozás kettős jellege, vagyis különválasztható a történelmi Salamon személye a biblikus könyvek szerzőjétől, ez utóbbi a Példabeszédek vagy a Bölcsesség könyvéből vett idézetek útján jelenik meg. Mindkét műre jellemző, hogy Salamon több említésben fordul bennük elő, mint például Dávid király.

Egy-egy általános igazság alátámasztásakor különösen Vincent de Beauvais hivatkozik Salamon bölcsességére, már munkája első fejezetében, egy a Példabeszédekből vett idézet kapcsán találkozhatunk ezzel.³⁰ A mű tizenegyedik fejezetében arról értekezik, miszerint a király kötelessége, hogy másoknál bölcsőbb legyen.³¹ Már a fejezet nyitó mondata is, melyben Vincent de Beauvais a Bölcsesség könyvére és a középkorban igen gyakran idézett gondolatra (a *bölcs király a nép támasza*)³² hivatkozik, Salamonhoz köthető. A továbbiakban a Példabeszédekből és a Prédikátor könyvéből merít, igyekezve alátámasztani, hogy a bölcsesség elengedhetetlen feltétele a kormányzásnak, elvezethet az örök királysághoz, a balga király ugyanis elveszíti népét.³³ A fejezet folytatásában még további négy alkalommal található Salamonra történő hivatkozás.³⁴

Vincent de Beauvais nem csupán követendő, de intő példaként is emlegeti az ószövetségi uralkodót; midőn Salamon³⁵ és Dávid király kapcsán az izraeli királyság két részre szakadásának kérdéséről ír, hangsúlyozza, hogy Dávid Uriás ellen elkövetett bűne is közrejátszott a kettészakadásban, nem hallgatva ugyanakkor azt sem el, hogy Salamon is megszegte kötelességét (1 Kir 11,9), de fiának, Roboámnak a gögje és oktalansága is hozzájárult a királyság széteséséhez.³⁶

Salamon király Krisztus előképeként való értelmezésére jó példa a hetedik fejezet (*Minden földi hatalmat az isteni gondoskodás akarata állít fel* kezdetű szakasza), ahol Vincent de Beauvais Ágostonra hivatkozva fejt ki, hogy a 72. zsoltárban Isten az egész földkerekség hatalmát megígérte Salamonnak. A szerző a továbbiak-

27 Poorter, 1914.

28 Schneider, 1995; Berges, 1938. 185–195., 306–308.

29 Krynen, 1993. 167–179., 225–227.

30 Schneider, 1995. 9.

31 Schneider, 1995. 59–64.

32 Bölcs 6,26.

33 Uo. 59.

34 Uo. 59–64.

35 Salamon király öregkorában pogány feleségei hatására bálványimádóvá vált, ezért Isten kettészakította birodalmát és csak Júda és Benjamin törzsét hagyta meg fiának, Roboámnak (1 Kir 11).

36 Roboám a gyermekkirály archetipusát is szimbolizálta, aki nem volt alkalmas az uralkodásra, mivel kellő erő és bölcsesség hiányában sem védelmet nem tud nyújtani, s fiatal kora miatt a dinasztia vérvonalát sem tudja biztosítani. Buc, 1984. 692.

ban Ágoston gondolatát idézve úgy fogalmaz, hogy ennek a beteljesüléséről minden bizonnyal sehol sem lehet olvasni, mivel ez Krisztus számára volt fenntartva, és Salamon csak az előképe volt.³⁷ A folytatás szerint Salamon háza tele volt idegen asszonyokkal, akik hamis isteneket tiszteltek, és az egykoron bölcs királyt is ők csábították hamis bálványimádásra, ez mintegy magyarázatul is szolgál arra, Salamon esetében miért nem teljesült be az isteni ígéret.³⁸

Guibert de Tournai az esetek többségében szintén Salamon bölcsességére hivatkozik, egyúttal az ószövetségi könyvek szerzőjeként idéz Salamontól, és pozitív példaként szerepelteti. Salamont Caesarral is szembeállítja, s az összevetésből előbbi kerül ki győztesen, mondván, nagy különbség van Salamon és Caesar között, ugyanis az utóbbi neve többnyire a zsarnoksághoz kötődik. Salamon esetében bölcsessége mellett Guibert de Tournai hangsúlyozza gazdagságát is, amely után Salamon nem sóvárgott, hanem az Úrtól kapta a bölcsességgel együtt.³⁹ A szerző csak a többnejűség tekintetében rója meg az ószövetségi királyt: „*nem tarthat több feleséget*”.⁴⁰ Ez a rész nem csupán Salamont emeli ki negatív példaként többnejűsége miatt, de Dávidot sem menti fel elkövetett bűnei alól.⁴¹ Le Goff hívta fel a figyelmet arra, hogy Guibert de Tournai ugyan nem utal korábbi vagy kortárs eseményre, mégis annak benyomását kelti, hogy megjegyzését a Capeting királyoknak szánta, akik egészen II. Fülöpig (1180–1223) hírhedtek voltak zavaros szerelmi és házassági ügyeikről. Több ízben konfliktusba keveredtek az egyházzal a válások, ágyasok és vérfertőző kapcsolataik miatt, jelen esetben azonban elsősorban a többnejűség problémája merül fel.⁴²

Vincent de Beauvais művében tizenhárom alkalommal hivatkozik Salamonra, rendszerint a bölcsesség kapcsán, ezzel szemben a ferences Guibert de Tournai kielencszer említi, főleg az igazságosságával összefüggésben. Az idézetek, főként bibliai citátumok általában pozitív eseteket mutatnak be, érzékeltetve az uralkodó bölcsességét és gazdagságát, de a bölcsesség kiemelése mellett egy-egy esetben a királytűkrök szerzői a saját véleményüket is beleszőve, Salamon feleségeit és ágyasait is felidéztek.

IX. Lajos mint *novus Salomon* a *sermókban*, a *liturgiában* és a *koronázási ordókban*

A királytűkrökhöz képest a *sermók* már konkrétabb összehasonlításra és tipológiai párhuzamokra adnak lehetőséget. Elsősorban a Salamonhoz kötődő azon *sermók*, valamint prédikációrészletek kiemelésére törekszem, amelyek IX. Lajos kanonizációja alkalmával keletkeztek. Az 1297. évi szentté avatáshoz kapcsolódó liturgikus kul-

37 2 Sám 7, Ágoston, 2009. 52–53.

38 Ágoston, 2009. 53.

39 *A Non habebit rex argenti et auri immensa pondera* című fejezetben. Poorter, 1914. 18.

40 „*Non habebit uxores plurimas.*” Poorter, 1914. 17.

41 „*Sed obiectio nascitur de rege David, et ejus filio Salomone, quos plures uxores, cum tamen reges fuerint...*” Uo. 17.

42 Le Goff, 1996. 411–412.

tuszbán a prédikációk mellett az *officiumok* is kiemelt jelentőséggel bírtak.⁴³ IX. Lajos kanonizációja két szempontból is különlegesnek tekinthető: egyrészt mert a francia monarchiának nem volt ezt megelőzően szent királya – Nagy Károly 1165. évi szentté avatását ugyanis III. Paszkál ellenpápa végezte –, másrészt IX. Lajos volt az utolsó középkorban szentté avatott király.⁴⁴

A IX. Lajos és Salamon közti párhuzam egyik kiemelkedő példája Lausanne-i Jakab *sermóiban* jelenik meg. Jakab Párizsban tanult domonkos prédikátor volt a párizsi Szent Jakab-rendházban. Termékeny szerzőként számos ó- és újszövetségi kommentárt írt, de leginkább prédikációiról vált híressé.⁴⁵ Jakab öt prédikációt is szentelt IX. Lajos tiszteletére az 1297. augusztus 25-én tartott ünnepség alkalmával.⁴⁶ *Sermóinak* többsége⁴⁷ – a Lajosnak címezettek is beleértve – több másolatban maradt fenn és széles körben elterjedt.⁴⁸ Ezek közül a Salamon-kép szempontjából két szentbeszéde, a *Videte regem Salomonem* és a *Rex sapiens* tart hat érdeklődésre számot.⁴⁹

Jakab a *Videte regem Salomonem*, vagyis *Lássátok Salamon királyt* kezdetű prédikációjában egyértelműen Salamonhoz hasonlítja IX. Lajost. Jakab a *sermóban* Salamont kimondottan pozitív példaként állítja be, kiválóságait és erényeit dicséri és a *mirabilis* jelzővel illeti.⁵⁰ A skolasztikus *sermo* formájának megfelelően ebben az esetben a kiinduló passzus az Énekek Éneke (3,11),⁵¹ illetve Salamon mindenkit felülmúló gazdagságának és bölcsességének tétele. A továbbiakban Jakab IX. Lajos három erényes tettet emeli ki. Egyrészt azt, hogy Lajos keresztes hadjáratában felvette a harcot az ellenséggel, másrészt, ezzel veszélynek tette ki magát, harmadrészt, hogy az igaz ügyért harcolt. Ezt követően Jakab részletezi IX. Lajosnak e három tettet, majd hozzáfűzi, hogy a király ereje önmagában nem elegendő, sőt a bölcsesség erénye szükségesebb az erőnél. Salamontól idéz tehát, aki szerint a bölcsesség jobb a bátorságnál (Préd 9,16). Jakab az erényeket párba állítja és összekapcsolja, mivel az igazi bölcs harcos nem engedi, hogy az ellenség megközelítse, ezért Lajost *prudens pugnatornak* nevezi, vagyis a bölcs harcosnak.⁵² A következő szakaszban Lajost ismét Salamonhoz hasonlítja, és innentől kezdve a prédikációnak két különböző szövegval-

43 Ezekről az *officiumokról* lásd Gaposchkin, 2008a.

44 Folz, 1984. 107–115.; Gaposchkin, 2008a. 2–3.; Gaposchkin, 2012. VI.

45 Schneyer, 1991. vol. 3. 54–157.

46 Gaposchkin, 2012. 224.

47 Lausanne-i Jakabnak van egy további Salamonhoz kötődő prédikációja, a *Salomon filium meum elegit Deus*. Gaposchkin, 2008a. Appendix 3. 286. A *sermo* kézírata: Vat. Lat 1259, 167rb.–169rb. A Schneyer-féle repertóriumban szintén található egy *Salomon filium* beszéd Lausanne-i Jakabnál (*Salomon filium meum elegit Deus* (1 Krón 22,5) – *Prudens hortolanus habens terram bonam...*), ami két kéziratban maradt fenn, az egyik a párizsi BNF-ben (lat. 15962 f. 83a) és a másik Avignonban (304 f. 228r.). Schneyer, 1991. vol. 3. 94. Továbbá Jakab még egy Salamonhoz kapcsolódó beszéde: Schneyer, 1991. vol. 3. 154. *Statuit Salomon duas columnas* (1 Kir 7,21).

48 Gaposchkin, 2012. 224.

49 A két prédikáció szövege megtalálható: Gaposchkin, 2012. 227–247.

50 Uo. 248., 223–299.

51 „Lőjjétek ki, és nézzétek, Sionnak leányai, Salamon királyt a koronában, melylyel megkoronázta őt az anyja, az ő elfejzésének napjára, és az ő szíve vígasságának napjára!”

52 Gaposchkin, 2012. 284–285.

tozata maradt fent, amelyek a 21. fejezetben határozott különbséget mutatnak.⁵³ Az „A” verzió szerint az Úr bölcsességet adott Salamonnak a lelki és világi ügyek kormányzásához, és Lajossal is ekképpen cselekedett. A „B” variáns ezzel szemben úgy kezdődik, hogy az Úr Lajost ajándékozta meg igen nagy bölcsességgel, s a Salamon bölcsességére hivatkozó bibliai idézet csak ezután következik.⁵⁴ A második szövegváltozat további kiegészítésekkel is szolgál, nevezetesen meghatározza, hogy az isteni dolgok bölcsességet kívánnak meg, míg a világi ügyek irányításához okosságra van szükség. Jakab csodálatra méltónak tartja, hogy valaki egyszerre két dologban is ilyen kiváló legyen, mivel például azok a madarak, amelyek a földön jól tudnak mozogni, nem jeleskednek a repülésben. IX. Lajos mégis mindkét fajta képességet birtokolta isteni ajándék révén. Ez újabb utalás Salamonra, aki szintén isteni ajándékként kapta meg a *sapientiam*.⁵⁵ A „B” variáns értekező része is hosszabb, melynek végkövetkeztése szerint a *sapientiam* jobban kell becsülni a *prudentiánál*.⁵⁶

Lausanne-i Jakab másik prédikációja a *Rex sapiens* (Bölcs 6,24)⁵⁷ a bölcsesség erényéről általában szól, megemlítve ebben is Salamon tetteit, például amikor Istentől bölcsességet kért, vagy miként megépítette a templomot és békében uralkodott az emberek felett. Jakab beszámol arról, hogy Salamon később elfordult az igaz hittől, ezért hagyhatta el az isteni bölcsesség, aminek következtében az emberi bölcsesség már nem mutatkozott elegendőnek, s alattvalói elnyomójává vált. A szerző ezen a ponton nem mulasztja el hangsúlyozni azt, hogy IX. Lajos ellenben mindvégig igazi, isteni bölcsességgel uralkodott népén.⁵⁸

A kanonizáció időszakában keletkezett források közül két további prédikációrészletet is érdemes a kérdésben megvizsgálni. A szentté avatás során elhangzott tipologikus prédikációk közül az egyik legfontosabb, amelyet VIII. Bonifác pápa mondott el 1297. augusztus 11-én Orvietóban. Kiinduló témája az ószövetségi „*Magnificatus est ergo rex Salomon, super omnes reges terrae, divitiis et sapientia*” (1 Kir 10,23)⁵⁹ szakasz volt. Ebben a *sermó*ban a bibliai idézetet VIII. Bonifác úgy alakította át, hogy végeredményben IX. Lajos túltett a bibliai Salamon király nagyságán is. A pápa Salamont *rex pacificus*nak nevezi, és ugyanezt a kifejezést alkalmazza IX. Lajosra is.⁶⁰ A prédikációban kiválasztott témának konkrét egyházpolitikai okai is voltak, amiben a Szent Lajos erényeit dicsérő VIII. Bonifác IV. (Szép) Fülöp francia királynak (1285–1314) szánt szemrehányása is érezhető, amiért is ő nagyapjával ellentétben nem jeleskedett ezekben az erényekben.⁶¹ Robert Folz megemlíti

53 Uo. 288–289.

54 1 Kir 5,12, „*Dedit Dominus sapientiam Salomoni...*”

55 „*Hoc fuit mirabile sic habere sapientiam divinorum et prudenciam terrenorum...*” Gaposchkin, 2012. 288–289. és „*Istam sapienciam dedit Dominus beato Ludovico. (...) Sed N. [Ludovicus] habuit utrumque speciali dono dei.*” Gaposchkin, 2012. 288.

56 Uo. 292.

57 Bölcsesség könyve 6,24: „*A bölcsék nagy száma javára van a világnak, s az értelmes király erőssége a népnek.*”

58 Uo. 240.

59 „*És feljebb magasztaltaték Salamon király gazdagsággal és bölcsességgel a földön való minden királyoknál.*”

60 Le Goff, 1996. 395–396., 650.

61 Klaniczay, 2008. 30.

VIII. Bonifác egy másik *sermóját*, a *Pax sequitur justitiamot*, amelynek központi eleme a béke, és Lajost szintén Salamonhoz hasonlítja (*velut alter Salomon*).⁶²

A szentté avatáshoz kapcsolódik Jakab mellett egy másik párizsi domonkos, Guillaume de Sauqueville *sermója* is, amely a *Rex sapiens stabilimentum populi* – vagyis a *bölcs király a nép támasza* – ószövetségi idézet köré épül. Guillaume a szentbeszéd egy pontján akként von párhuzamot Lajos és Salamon között, hogy hangsúlyozza, egyikük sem kereste a gazdagságot és a világi örömöket, hanem a bölcsességre vágytak, csak Salamonnal ellentétben Lajos nem változott hátrányára.⁶³

A *Ludovicus decus regnantium officium*⁶⁴ szintén a kanonizáció idején keletkezett liturgikus szövegek körébe tartozik, melynek összeállításával Szép Fülöp valószínűleg Pierre de la Croix-t bízta meg 1298-ban.⁶⁵ Szövege a domonkosok által megírt *Nunc laudare* és a *Beatus Ludovicus* című himnuszokon alapul, és központi témája a királyság, illetve annak szakrális jellege.⁶⁶ Az *officium* bővelkedik tipologikus utalásokban, például Dávid és Salamon mellett az antifónában a prófétákat – például Ezékielt – és Jósíást is feleleveníti, mivel ők mind Lajos *típusai* közé tartoznak, és különböző erények (alázat, békesség) megtestesítői. A *Ludovicus decus regnantium* szövegében Salamon a *responsoriumban*,⁶⁷ az első *lectióban*⁶⁸ és a második *vesperában*⁶⁹ szerepel. Az első *lectio* szövege IX. Lajos szüleit, VIII. Lajost (1223–1226) és Kasztíliai Blankát is dicsőíti, majd Salamon királyhoz hasonlítja IX. Lajost.⁷⁰ Ugyan az *officium* szövege Salamonnal ellentétben inkább Dávidra helyezi a hangsúlyt, de a liturgia második helyen Salamont említi legtöbbször mint *rex pacificust*. Andrew Hughes kimutatta, a királyi szentek liturgikus szövegeiben egyáltalán nem volt szokványos Dávid és Salamon szereplése királymodellként.⁷¹ Az *officium* szövege főleg Dávid alázatosságát és zenei tehetségét⁷² méltatja, ez az utóbbi sajátosság összefügghet a forrás műfajával is, mivel az *officium* zenei része inkább köthető Dávid királyhoz, aki a Biblia szerint maga is zenélt. Dáviddal ellentétben Salamon királyhoz kétségkívül inkább kapcsolható az építészeti reprezentáció, erről a későbbiekben lesz még szó. Összességében a *Ludovicus decus regnantium* szövegében fellelhető tipológiai utalások kiváló példái annak, hogy IX. Lajos esetében Salamonon kívül több ószövetségi típust is használtak a középkori teoretikusok.

62 Folz, 1971. 41. 70. lábjegyzet.

63 Gaposchkin, 2008a. 119–120.

64 A szertartás szövege latinul és angol fordításban is megtalálható. Lásd Gaposchkin, 2012. 160–207.; Epstein, 1978. 283–334.

65 Klaniczay, 2000. 246.

66 Gaposchkin, 2008a. 118.

67 Gaposchkin, 2012. 162–163.

68 Uo. 169–171.

69 Uo. 202–203.

70 Bár Gaposchkin lábjegyzetben megjegyzi, hogy a Salamonhoz (*velut alter Salomon*) hasonlítás egy betoldás. Uo. 170–171.

71 Gaposchkin Andrew Hughes-ra hivatkozik (Hughes, 2008). Gaposchkin, 2008a. 112.

72 Uo. 106.

Áttérve egy másik forrásműfajra, a koronázási *ordók* szövegeiben is a többi ószövetségi személy mellett visszatérő szereplő Salamon király, említése ezekben a szövegekben azonban többnyire formulaszerű, és érthető módon erényei mellett főleg királlyá történő felkenésére hivatkoznak. A 10. századi *Fulrad* (vagy más néven *Ratold*) *ordó*ban is Salamonhoz a békét és a bölcsességet társítják, de ugyanez ismétlődik egy 1200 körül keletkezett *ordó*ban is.⁷³ Le Goff hívta fel a figyelmet arra, hogy a koronázási *ordók*ban Dávid mellett Salamon királyt IX. Lajos idejétől kezdik el hangsúlyosabban emlegetni.⁷⁴ IX. Lajos 1230 körül keletkezett *ordójában* (másik nevén *Reimsi ordó*) Salamon csupán egy helyen fordul elő, a felkenés után közvetlenül felhangzó antifónában (*Inunxerunt regem Salomonem*),⁷⁵ ellenben Dávid vagy más ószövetségi szereplő egyáltalán nincs megemlítve. Egy 1240–1250 körül keletkezett *ordó* szövegében Salamont öt (Dávidot pedig hét) alkalommal említik, főleg bölcsessége kapcsán.⁷⁶

Kasztíliai Blanka szerepe a királyi reprezentáció kialakításában és a művészeti források

A királyi udvarhoz kapcsolódó, IX. Lajos idejében keletkezett Salamon-ábrázolások⁷⁷ közül a legkorábbi a chartres-i katedrális egyik üvegablaka. Az északi oldalon található rózsablakot (1. kép) és a hozzá tartozó lándzsaablakokat az 1220–1230-as évekre datálják,⁷⁸ tehát VIII. Lajos és Kasztíliai Blanka idejére, de nagy valószínűséggel Kasztíliai Blanka, a későbbi régenskirálynő (1226–1235 és 1248–1252) adományának köszönhető. Kasztíliai Blanka királynőként a kultúra és a művészetek – építészet, üvegfestészet, díszes kódexek készítése – támogatásával és megrendelésével igyekezett erősíteni saját tekintélyét, valamint növelni a királyi-királynői reprezentáció fényét.⁷⁹

A katedrális északi rózsablaka Kasztíliai Blanka korai megrendelése közé tarthat, középpontjában a trónusán ülő Mária látható a gyermek Jézussal. Körülöttük a tizenkét próféta és a tizenkét izraeli király, a Capetingek hatalmának jelképei, a stílizált liliomok (*fleur-de-lys*), valamint a kasztíliai kastélyok láthatóak, utóbbiak Blanka családját és királynői hatalmát szimbolizálják.⁸⁰ A rózsablak alatt lándzsaablakokon szerepelnek az ószövetségi királyok és próféták: a jó próféta sorába tartozik balról haladva Melkizedek (alatta ellenpárja: Nabukodonozor), majd Dávid király szintén

73 A *Ratold* *ordó*ban: „... et Salomonem sapientiae pacisque ineffabili munere ditasti...” Jackson, 1995. vol. I., 181. Az 1200 körül keletkezett *ordó*ban lásd Jackson, 1995. vol. I., 258.

74 Le Goff, 1996. 395.

75 Jackson, 1995. vol. II., 301. A teljes latin nyelvű szöveg: 297–305.; Le Goff, 2001. 241.

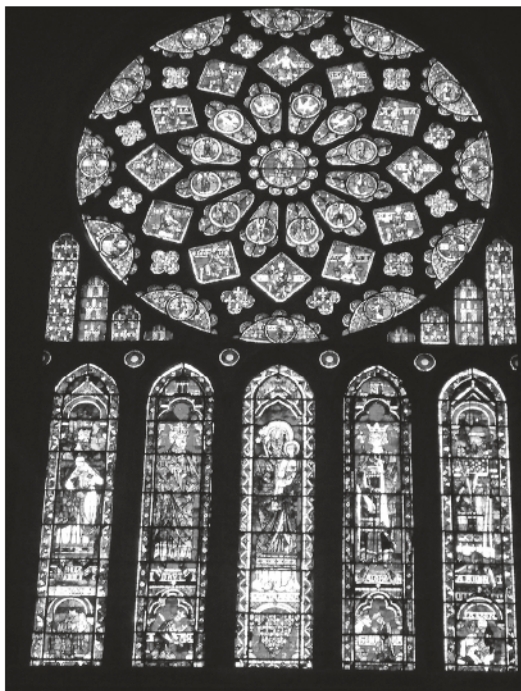
76 Jackson, 1995. vol. II., 341–366.

77 Salamon ikonográfiájáról lásd Réau, 1956. 286–297.

78 Az ablakfestményt Beat Brenk az 1223–1226. évekre teszi, tehát VIII. Lajos király uralkodása idejére. Brenk, 1991. 71. Továbbá Louis Grodecki is 1223 utánra datálja ezeket az üvegablakokat. Grodecki–Brisac, 1984. 61. Françoise Perrot az 1218–1223-as évekre. Perrot, 1989. 128. Lindy Grant ellenben inkább 1227 második felére teszi az ablak keletkezését. Grant, 2010. 112.

79 Kasztíliai Blanka művészeti megrendeléseiről lásd bővebben: Nolan, 2009. 121–159.

80 Brenk, 1991. 71–95.; Nolan, 2009; Grant, 2010. 109–114.

1. kép
Salamon-ábrázolás a chartres-i katedrálisban.
Az északi kereszthajó rózsablaka

pozitív példaként (alatta az öngyilkosságot elkövető Saul), őt követi Salamon (negatív példája bibliai utóda: Jeroboám) és szintén egy próféta, Áron (az ablak alsó részén vele ellentétben: Fáraó), közöttük pedig Szent Anna alakja tűnik fel. Az ószövetségi királyok a világi hatalmat jelképezik, a próféták pedig a szakrális legitimáció szimbólumai.⁸¹

Azon túl, hogy ez az ablakegyüttes a Capeting királyideológia korai megjelenési formája, az üvegfestmény kiváló példa Salamon király ambivalens megítélésére, mivel a IX. Lajos által építtetett párizsi Sainte-Chapelle díszes kápolnájával ellentétben – amelyre később térek ki – itt Salamon kimondottan a követendő királyok és próféták sorában látható.⁸² Az északi oldal⁸³ ablakát egy időben adományozhatták a déli oldal rózsablakával, mely a Dreux-Bretagne család, egész pontosan Pierre Mauclerc megrendelése volt. Brenk szerint az azonos séma alapján bizonyos, hogy a Capetingek és Pierre Mauclerc egyeztettek a kereszthajó témáját.⁸⁴ Pierre Mauclerc az egyik lándzsablakon látható is (az északi oldal ugyanezen lándzsablakán Salamon király szerepel).

81 Shadis, 1996. 216. A júdeai királyok ilyen hangsúlyosan a chartres-i katedrálisban csak a nyugati oldalon a bejárat fölött jelennek meg. A *Jessze fája* képnek a Capeting-dinasztia szempontjából kimondottan politikai üzenete volt a 13. században. Az ablak háttére kék, ami királyi szín és a fa valójában liliomokból áll, a Capetingek királyi jelvényéből. Manhes-Deremble, 1993. 239–248.

82 Brenk, 1991. 83.

83 A katedrális északi oldalán kifelé a kapuzat ajtószemöldökén Salamon ítélete látható, valamint a kapubéleten Sába királynőjének és Salamon királynak a szobrai állnak, és az egyházat szimbolizálják. Salamon király ebben az értelmezésben Krisztust is jelképezi. Jantzen, 1989. 155–156.

84 Brenk, 1991. 78.

A donátor, aki VI. Lajos francia király (1108–1137) dédunokája volt, a Capeting királyi családhoz tartozását is igyekezett hangsúlyozni, mivel a déli oldal lándzsaablakai közül egyedül az övét foglalták kék alapon sárga liliomokkal díszített keretbe. Az északi oldal ablakegyüttese Mária és Szent Anna központi szerepe miatt a királyi-anyai hatalmat jeleníti meg, és Miriam Shadis szerint kontrasztban áll a déli oldal rózsablakával, amely Jézussal a férfi oldalt szimbolizálja.⁸⁵ A katedrálisra egyfajta „arénaként” tekintettek, és a Kasztíliai Blanka által adományozott ablak a maga nemében ideológiai válasz lehetett a déli oldal ablakára, mivel a IX. Lajos trónra kerülése után kitört nemesi lázadás egyik fontos szereplője éppen Pierre Mauclerc volt.⁸⁶ Ennek értelmében a bőkezű adományok a hatalmi törekvéseket reprezentálták.⁸⁷

Az északi ablak adományozását illetően ugyan a szakma megosztott, mivel a régenskirálynő nem szerepel rajta donátorként. A rózsablak alatt azonban Szent Anna látható Szűz Máriával, lábainál Franciaország címerével, a liliomokkal, s ez az anyaságot és a királynői szerepet szimbolizálhatja, mintegy utalva Kasztíliai Blankára.⁸⁸ Ebben az értelmezésben tehát Blanka vallási igazolást keresett világi hatalmának alátámasztására. Fia mellett egyébként számára is különös jelentőségű a bibliai tipológia, főleg az Ószövetség női szereplőire és azokra a genealógiai témákra kell gondolni, amelyek a 13. századi Párizsban váltak gyakorivá.⁸⁹ A királynő kifejezetten Judit és Eszter történetét kedvelte (a Sainte-Chapelle üvegablakai kiváló példák az Eszterre és Juditra történő tipologikus utalásokra),⁹⁰ melyek a királynő áhítatát, az özvegy hősiességét igyekeztek bibliai szerepekkel alátámasztani.⁹¹ A királynők, illetve a királyi családhoz tartozó nők számára a katedrálisok ideális helyszíneként szolgáltak hatalmuk kifejezésére: ezek az épületek a társadalom minden tagja számára nyitottak voltak, méretük, ablakaik, portáljaik, timpanonjaik és liturgiai kincseik több módon sugározták a látogatók számára politikai nagyságukat.⁹²

⁸⁵ Shadis, 1996. 216.

⁸⁶ Pierre Mauclerc egyike volt a lázongó főuraknak, akik III. Henrik (1216–1272) angol királlyal is szövetségköttek a fiatalon trónra kerülő IX. Lajos ellen. Pierre Mauclerc a Capeting-dinasztiához tartozott, és 1227-től nyíltan szembefordult Kasztíliai Blanka régenskirálynői uralmával. Le Goff, 1996. 149–150.; Kibler, 1995. 739.; Shadis, 1996. 216.

⁸⁷ Amennyiben az északi ablakra a fentebb említett „ideológiai válaszként” tekintünk, az ablak programjának a datálását illetően is inkább az 1227. év körüli időszak tűnik valószínűnek.

⁸⁸ Caviness szerint a címerek Kasztíliai Blankára utalhatnak, de lehet, hogy csak a tiszteletére kerültek oda és nem azért, mert a királyné lenne az adományozó. Caviness, 1996. 138. Ezzel szemben Nolan úgy véli, hogy az ablak megrendelője Kasztíliai Blanka volt. Nolan, 2009. 132. A művészettörténeti tanulmányok közül meg kell említeni Claudine Lautier 2012-ben megjelent tanulmányát, ő is amellett foglal állást, hogy Kasztíliai Blanka mintegy „metaforikus értelemben” van jelen az üvegablakon a heraldikának köszönhetően. Lautier, 2012. 244.

⁸⁹ Hamilton, 2003. 183., 186–188.

⁹⁰ Le Goff, 1996. 579.; Brenk, 1995. 204–205.; Weiss, 1992. 24.; Sadler, 1992. 63. Alyce A. Jordan szerint annak ellenére, hogy a királynők számára Eszter jelentette az első számú biblikus modellt, Kasztíliai Blankát inkább Judittal lehet összekapcsolni, egyrészt mivel mindketten özvegyek voltak, valamint miként Judit megmentette Izrael népét az asszírok pusztításától, úgy lépett fel Kasztíliai Blanka VIII. Lajos halála után a lázadók ellen. Jordan, A. A., 2002. 52–55.

⁹¹ Caviness, 1996. 138.

⁹² Kasztíliai Blanka, hogy királynői szerepét erősítse, ideológiai szempontból Mária ikonográfiájára támaszkodott. Shadis, 1996. 214–215.

2. kép
A chartres-i rózsablak alatti
Salamon-ablak

Stílselemzési szempontból a chartres-i Salamon-lándzsaablak, valamint a 13. század első feléből fennmaradt toledói *Bible Moralisée* (1225–1235 k.) egyik miniatúrája között – ez az egyik legközismertebb ábrázolás a *Bible Moralisée* miniatúráiból – ikonográfiai hasonlóság érzékelhető. Ez utóbbin IX. Lajost ábrázolták Kasztíliai Blankával.⁹³ Ezeket a díszes miniatúrákkal ékesített könyveket királyi megrendelésre készítették, és a bibliai tipológia volt központi témájuk.⁹⁴ A középkorban IX. Lajost általában fiatal férfiként ábrázolták és legáltalánosabb ikonográfiai attribútuma szőke haja, lilomos királyi öltözete, koronája és a kezében tartott jogar volt.⁹⁵ Az ablakon és a miniatúrán látható két király megkomponálása és beállítás feltűnően hasonló – hullámos szőke haj, fiatal férfi, szakáll nélkül, a bal kéz jellegzetes gesztusa –, ezért felvetődhet annak lehetősége, hogy ezen az üvegablakon IX. Lajos jelenik meg Salamonként (2–3. kép).⁹⁶

93 Nolan, 2009. 130–131.

94 A két legkorábbi az Österreichische Nationalbibliothekben van Bécsben (MS 2554 és MS 1179), amelyeket Kasztíliai Blanka rendelt meg saját használatra, valószínűleg 1220 körül. A harmadik, az úgynevezett toledói *Bible Moralisée* (egyes részei New Yorkban vannak, MS M. 240) 1226–1234 között készült. A negyedik *Bible Moralisée* három részre van osztva Oxford (Bodleian, MS 270), Párizs (BNF, 11560) és London (Brit. Lib. Harleian, 1526 és 1527) között és 1235 körül készült. Parsons, 2011. 253.; Lowden, 2000. vol. I. 1–8., 50–54.

95 Réau, 1957. 817–318.

96 IX. Lajos ikonográfiájáról bővebben: Auzas, 1970. 3–56. Salamon király ikonográfiája korszakonként változott, de mindig királyi díszben ábrázolták, és koronát viselt. Ruházata néha ókori, de a korszaknak megfelelően többnyire középkori volt. Ezenkívül szakállal hol idősnek, hol fiatalnak festették le. De a IX. Lajos környezetében felbukkanó Salamon-ábrázolásokon fiatal férfiként, szőke, hullámos és fülig érő

3. kép
A toledói *Bible Moralisée*
IX. Lajos-miniatúrája

A miniatúrán IX. Lajos egy kerek tárgyat tart ujjai között. Első pillantásra nyilvánvaló lenne a királyi hatalom jelképére gondolni, de Lowden szerint ez a tárgy túl kicsi egy (föld)gömbhöz, ezért szerinte királyi pecsétről lehet szó.⁹⁷ A két portré a jogar tekintetében eltérő. Salamon kezében lilomos jogar van, de a IX. Lajos kezében lévő jogar tetején egy madár látható. Lowden szerint ez egy utalás lehet a Dagobert jogaraként ismert sainte-denis-i jogarra. Igen vitatott a IX. Lajos mellett látható személy, vajon anyja, Kasztíliai Blanka vagy felesége, Provence-i Margit lehet? Lowden szerint ennek a kérdésnek eldöntéséhez sem a királynőalak ruhája, sem a miniatúra datálása nem elegendő, sokkal inkább a királynő magyarázó gesztusa jelentheti a megoldást. Ennek alapján feltételezhető, hogy a képen Kasztíliai Blanka látható, ahogy anyaként az őt figyelő fiának magyaráz, magyarázó gesztusa – Nolan szerint – utal a bölcsességére, a régenskirálynői hatalmára.⁹⁸

Összességében tehát az egyik leglátványosabb Salamon-portré Kasztíliai Blanka királyné megrendeléséhez fűződik, aki maga is kedvelte az ószövetségi tipológiákat és előszeretettel alkalmazta saját hatalmának kifejezésére is. Ezek alapján az is látható, hogy az egyik legmonumentálisabb Salamon-ábrázolás és az egyik leghíresebb 13. századi miniatúra Kasztíliai Blanka személyén keresztül összefügg.

hajjal, kék szemmel és szakáll nélkül jelenik meg (chartres-i, reimsi, sainte-chapelle-i üvegablakokon és miniatúrákon).

⁹⁷ Lowden, 2000. vol. I., 128–132.

⁹⁸ Nolan, 2009. 130.

A reimsi példa és a miniatúrákban szereplő Salamon király

Salamon király alakját Reimsben, a francia koronázókatedrális üvegablakain is megörökítették 1245–1255. körül, vagyis IX. Lajos uralkodása alatt. A Salamonhoz kötődő ritka témák egyike az úgynevezett *Salamon álma* (1 Kir 3,5–15 és Énekek éneke 3,7–8), amely az isteni bölcsességről szól.⁹⁹ A bibliai történet szerint Salamon álmában megjelent Isten, akitől csak bölcsességet kért, hogy jól tudjon uralkodni és helyes döntéseket hozzon, ezért a kéréséért a bölcsesség mellé a gazdagságot is megkapta.

Erre az ikonográfiai jelenetre a legjobb 13. századi példa a reimsi katedrális főhajójának egyik üvegablaka az északi oldalon, amellyel bővebben Meredith Parsons foglalkozott, és kimutatta, hogy az ablak kifejezetten IX. Lajosra utal.¹⁰⁰ A *Salamon álma* ablakkal szemben a főhajóban egy népszerűbb téma, a *Salamon ítélete*¹⁰¹ látható. Salamon király a reimsi katedrális képi világában igen hangsúlyosan szerepel tehát, tekintve hogy a Genézis ablakon feltűnő Ádámot kivéve más ószövetségi személy nem jelenik meg a katedrális üvegablakain, csak a szobrokon. Salamon ezeken az ablakokon főleg a békét és igazságot szimbolizálja, ennek alapján Parsons – utalva Daniel H. Weiss megjegyzésére, nevezetesen hogy Lajost még életében *Ludovicus Justus*nak nevezték – osztja azt a vélekedést, mely szerint IX. Lajos törekedett arra, hogy Salamonhoz hasonlóvá váljék.¹⁰² A *Salamon álma* üvegfestményen a megkoronázott Salamon király egy ágyon alszik, álmát a körülötte megjelenő medalionokban tizenkét fegyveres katona vigyázza. A jelenet különlegességét mutatja, hogy az alkotók az ablak alá a biztonság és a felismerhetőség kedvéért a „*Salomon rex*” feliratot is elhelyezték, tekintve hogy ezt a témát igen ritkán ábrázolták. Meredith Parsons szerint ebben a kontextusban az ágy az egyházat jelképezi, a békés álmot őrző fegyveresek pedig a világi hatalommal azonosíthatók, így a több értelmezési lehetőséget kínáló üvegablaknak a legfőbb üzenetét a „béke az erőben” gondolat mentén foglalja össze.¹⁰³

A 13. századból fennmaradt négy *Bible Moralisée* közül a *Salamon álma* jelenet kettőben is megtalálható. Egyrészt a már fentebb említett toledói változatban,¹⁰⁴ másrészt az Oxford–Párizs–London között megosztott mű párizsi darabján

99 Ez a téma mind a bizánci, mind a nyugati művészetben igen ritkán fordult elő (valószínűleg összefügg az istenség ábrázolásának problémájával), és a 12. század előtt egyáltalán nem volt ismert, majd a 15. század közepével el is tűnt. Parsons, 2011. 251.

100 Parsons, 2005. 764–801.; Parsons, 2011. 251–263.; 257–258.

101 1 Kir 1–3, 16–28.

102 Parsons, 2005. 778–784.

103 Parsons, 2005. 778.; Parsons, 2011. 259. A reimsi Salamon álma mellett a Sainte-Chapelle-ben is ábrázolták ezt a témát a Királyok könyve üvegablakon. Jordan, A. A., 2002. 25. Az alvó Salamon ábrázolására Angliában is akad példa, ugyanis IX. Lajos kortársa, III. Henrik király is igen nagy művészetpártoló volt, és két hálószobájába is megrendelte ezt a témát. III. Henrik számára a bölcs király példaképe Hitvalló Edvárd volt, az angol „új Salamon”. Hitvalló Edvárd és Salamon azonosítása a 11. századra megy vissza. III. Henrik számára a királyi reprezentáció más részében is fontos volt Salamon, például a királyi trónszék kialakításában. Parsons, 2011. 255.; Binski, 1986; Wormald, 1961. 532–539.

104 A toledói kézirat 77. fólióján (MS Toledo II. fol. 77.).

4. kép
Salamon-ábrázolás
az *Arsenal Ószövetség*ben

(fol. 77.). Mindkét munkáról tudjuk, hogy azokat 1252 körül Kasztíliai Blanka rendelte meg valószínűleg fia számára.¹⁰⁵ A toledói verzióban a *Salamon álma* jelenetén a királyt kilenc katona őrzi, így Parsons szerint ebben az ikonográfiai típusban *Salamon álma* Krisztus típusát jelenti.¹⁰⁶

A salamoni miniatúrák ábrázolásai közül fontos kiemelni a nagy valószínűséggel IX. Lajos számára készült, úgynevezett *Arsenal Ószövetséget*.¹⁰⁷ Feltehetően ez az egyetlen fennmaradt művészeti megrendelés, amelyet a keresztes hadjárata alatt készítettek, Akra városában. A miniatúrákat sajátos francia–bizánci stílus jellemzi, és a Példabeszédek illusztrálására három egész oldalas Salamon-portré is készült, ezek mindegyikén Salamon tanít egy mellette feltűnő fiúalakit. Az első ábrázolás a leginkább francia stílusú, melynek tetején Krisztus és Mária is szerepel (4. kép). Daniel H. Weiss egy részletes kulturális és stílselemzés után arra a megállapításra jutott, hogy a portrék IX. Lajosra utalnak.¹⁰⁸

105 Érdemes megemlíteni, hogy a toledói *Bible Moralisée* IX. Lajoshoz és feleségéhez, Provence-i Margithoz került, majd 1255-ben X. Alfonz kasztíliai királyhoz, aki szintén új Salamonként tekintett magára. Lowden, 2000. vol. I. 132–134.

106 Parsons, 2011. 253–254.

107 Weiss, 1992. 15–36.; Weiss, 1998. 115–210.

108 Szerinte a három Salamon-portré mindegyike más-más kultúrával hozható összefüggésbe: az első ábrázolás a francia művészeti hagyománnyal mutat kapcsolatot, a második a Salamon előtt ülő fiú

A *Salamon álma* jelenet értelmezése kontextustól függően jelentheti a bölcsességet és a békét is, a felsorolt esetek – részben a fegyveres katonák hangsúlyos szerepe miatt is – mindenesetre azt sugallják, hogy a francia királyok számára különösen fontos lehetett egyházzvédelmező szerepük, mely összefügghetett a keresztes hadjáratok szellemiségével is, ami Lajos számára kiemelkedő jelentőséggel bírt.

Salamon király a Sainte-Chapelle-ben

A párizsi Sainte-Chapelle a Capeting-ideológia egyik leglátványosabb művészeti helyszíne. Az első, balul sikerült keresztes hadjárata utáni időszak vízválasztó volt IX. Lajos uralkodásában, ugyanis a király bűnbánattól hajtvva 1254-ben számos új rendelkezést (*Grande ordonnance*) vezetett be, és addigi fényűző életmódján is változtatott: ettől kezdve az aszkézist és az egyszerű életformát kívánta szem előtt tartani.¹⁰⁹ Változása addigi biblikus modelljeire is hatást gyakorolt.¹¹⁰

Donna Sadler, William-Chester Jordanra utalva kiemeli, hogy IX. Lajos keresztes hadjárata alatt az addigi Dáviddal és Salamonnal kialakult személyes kötelek helyébe József és Egyiptom témája lépett, amellyel a francia uralkodó könnyen tudott azonosulni.¹¹¹ Ehhez a megállapításhoz kiegészítésül szolgál Gaposchkin tanulmánya IX. Lajos egyik modelljéről, Józsuéről, aki szintén a keresztes hadjáratok alatt vált fontossá.¹¹² IX. Lajos új életfelfogása szempontjából tehát a gazdagságot és pompát jelképező Salamon nem volt a továbbiakban vállalható példa, amely változás a sainte-chapelle-i üvegablakokon is megragadható. Lajos a hadjáratok sikertelensége után nehezen tudott volna a harcias szakralitás dicsfényében tündökölni, hiszen első egyiptomi vállalkozása (1248–1254) vereséggel és fogsággal végződött.¹¹³

keresztezett kezei a bizánci hagyományt tükrözik, és a kéztartás az uralkodó iránti tisztelet jelképe, végül a harmadikon a fiú keresztezett lábai a muszlim kultúrából ismert gesztust jelenítenek meg. Weiss úgy gondolja, hogy ezeken az ábrázolásokon Lajos jelenik meg Salamonként, mint a Szentföld többnyelvű közösségének Isten által támogatott vezetője. Weiss, 1998. 180–188. A szakmai vitákra utalva megemlíthető, hogy Daniel H. Weiss *Art and Crusade in the Age of Saint Louis* című munkáját egy 2001. évi recenzióban Caroline Bruzelius kritikával illette, szerinte ugyanis nem hozható IX. Lajos ilyen határozott összefüggésbe a Salamon-portrékkal, egyrészt mert az *Arsenal Ószövétség* datálása nem pontos, így nem is biztos, hogy Lajos rendelte meg. Valamint Bruzelius szerint Weiss azt sugallja, hogy maga IX. Lajos formálta volna a salamoni modellt, ami szerinte nem valószínű. Bruzelius, 2001. 813–815.

109 Joinville szerint a királyt visszatérte után az ájtatosság és a jámborság hatotta át, többet nem viselt szőrmét, és nem használt aranyból készült lószerszámokat, étkezése is szerényebb lett. Le Goff, 1996. 215.

110 A keresztes hadjárat Lajosra gyakorolt hatásairól Jordan és Le Goff is értekezett. Le Goff, 1996. 400.; Jordan, W. C., 1979.

111 Sadler, 1992. 65. 43. lábjegyzet.

112 Gaposchkin, 2008b.

113 „A megpróbáltatásaiban végül is Krisztushoz hasonlóvá váló »szenvedő« király e keresztes hadjárataival tehát inkább a kora középkori mártír szent királyok modelljéhez kanyarodott vissza a harcias lovag-szent király 12. századi figurájától.” Klaniczay, 2000. 241.

A Sainte-Chapelle üvegablakai a Genezistől kezdve vázolják fel az Ószöveget a Királyok könyvéig úgy, hogy a kompozíció végébe a Capetingek történetét is belefoglalták: az egyik üvegablakon látható, amint IX. Lajos Párizsba viszi a passióereklyéket. Ahogy korábban hangsúlyoztam, ez a felfogás a Capetingek azon törekvését fejezte ki, hogy saját történelmüket, aminek igen látványos eseménye volt az ereklyék áthelyezése, az üdvtörténet keretén belül értelmezzék. IX. Lajos 1239-ben II. Balduin konstantinápolyi császártól (1228–1261) vásárolta meg a passióereklyéket, és ezek párizsi elhelyezésére építtette fel a Sainte-Chapelle-t.¹¹⁴ Weiss szerint a kápolna felállításakor IX. Lajos Salamon király bibliai történetét, a jeruzsálemi templom felépítését tartotta szem előtt.¹¹⁵ Alyce Jordan is utal rá, hogy Lajost igazságossága mellett templomépítési tevékenysége miatt is összekapcsolták Salamonnal.¹¹⁶ E felfogás szerint IX. Lajos szinte felül akarta múlni Salamon jeruzsálemi templomát a párizsi kápolna felépítésekor.¹¹⁷ Sőt ebben az értelmezésben egy új *locus sanctus* teremtve Párizs új Jeruzsálemmé vált, a francia földre hozatott ereklyék pedig a frigyládát szimbolizálják.¹¹⁸ Weiss is a Lajos és Salamon közötti feltűnő hasonlóság mellett érvel, és több 13. századi példát emel ki, amelyekből kiderül, hogy Lajosra *novus Salomon*ként is tekintettek.¹¹⁹ Eszerint IX. Lajos úgy helyezte el a passióereklyéket a Sainte-Chapelle-ben, ahogy Salamon az általa felépített jeruzsálemi templomba vitte a frigyládát.

A Sainte-Chapelle-ben a Királyok könyve üvegablakán Salamon hét jelenetben szerepel, az egyik a frigyláda előtt imádkozik. A téma azért különleges, mert a frigyládát a salomoni ikonográfiában inkább Dávidhoz szokták társítani. Ezt a jelenetet Alyce Jordan a kerubok jelenléte miatt a jeruzsálemi templom felavatásához köti, ami így ismét utal Salamon templomépítésére (1 Kir 8,6–7).¹²⁰ A kápolnában a Salamont ábrázoló jelenetek többsége (Isten megjelenik Salamon álmában, Dávid ráruházza a királyságot, Salamon és feltehetően Betsabé jelenete) ugyan pozitív, de Jordan azonosítását követve Salamon két jeleneten is bálványimádóként szerepel,

114 Le Goff, 1996. 140–148.

115 Szerinte IX. Lajos számára az „új Salamon” azonosítás nem pusztán egy hízelgő jelző volt, hanem egy körültekintően kialakított identitás. Weiss, 1998. 55.

116 Jordan, A. A., 2002. 140. 108. lábjegyzet.

117 Ehhez hasonló példa Bizáncban is akad, amikor a *Diegesis*, a Hagia Sophia felépítésének történetét leíró kora középkori művek egyike, a következő szavakat adja Justinianus szájába: „Dicsőség Istennek, aki méltónak tekintett engem erre a feladatra! Ó, Salamon! Túl tettem rajtad!” Klaniczay, 2008. 26.

118 Köztudomású, hogy a francia uralkodók számára az új Jeruzsálem teremtése már korábban is fontos volt, Nagy Károly például Aachent kívánta új Jeruzsálemmé alakítani. Weiss, 1998. 53. A passióereklyék frigyládaként való értelmezésének fontosságát hangsúlyozza Brenk is. Brenk, 1996. 208. A Sainte-Chapelle struktúrája Weiss szerint kimondottan Salamon trónjának szimbolikus reprezentációja. Weiss, 1995. 310., 315.; Weiss, 1998. 56–74.

119 Ezek közül kiemeli IX. Lajos egyik kortársát is, Sens püspökét, Gauthier Cornut, aki megjegyezte Lajosról: „Kétségtelenül egy igazi Salamon, a békehozó második megtestesüléséről van szó.” Weiss, 1995. 317. Lajos békés uralkodását a kortársak közül más is Salamonnal jellemezte, például Guillaume de Nangis bencés történetíró, aki *Gesta* című munkájában hosszú bekezdést szentelt a béketeremtő képességnek, mely a király sajátja volt, és Salamont emeli ki példaként („*Salamon a békeszerető király*”). Le Goff, 1996. 649.

120 Jordan, A. A., 2002. 121.; Grodecki–Aubert, 1959. 292–293.

5. kép
IX. Lajos és Robert d'Artois
viszik a töviskoszorú-ereklyét

ami hangsúlyossá teszi legnagyobb bűnét. Salamon és Lajos kapcsolatára a Királyok könyve és a passióereklyék üvegablakainak elrendezése is kiváló példa, mivel a két király ablaka egymás mellett van a déli oldalon elhelyezve. A IX. Lajost ábrázoló jeleneten a király Robert d'Artois-val viszi az ereklyéket, haja szőke, vállig érő, hullámos, palástja kék színű (5. kép). Átvitt értelemben tehát a bálványimádó Salamon szembeállítják az ereklyéről gondoskodó Lajossal. Weiss szerint ezért a két kép nem csupán kiegészíti egymást elrendezésben, de tematikáját tekintve össze is kapcsolódik: amíg Salamon megszegte Istennek tett ígéretét és bálványimádó lett, addig Lajos az igaz ereklyéket, Krisztus ereklyéit tiszteli. A Salamon uralmát ábrázoló történet célja tehát nem más, mint rámutatni arra, hogy a királyság elvesz, ha az uralkodó elhagyja Isten törvényeit. Ezzel szemben a legkeresztényibb uralkodó,¹²¹ azaz Lajos rendíthetetlen hite által biztosította dinasztiája továbbélését.¹²² Ebben az esetben a dinasztikus folytonosság és a megszakadt öröklődés szembeállításáról van szó, melyek közül az utóbbi egy monarchia számára a legnagyobb büntetés.¹²³

121 Beaune, 1985. 207–233.

122 Weiss, 1995. 317. Egy ferences szerzetes, Bertrand de Tours is hasonlóan emelte ki egyik *sermójában* Salamon királyt. Ebben a prédikációban (*Dico vobis, quod nec Salomon in omni gloria sua*) Lajost szintén Salamonhoz hasonlítja, de IX. Lajos még Salomonnál is nagyobb uralkodóként tűnik fel, aki nem volt bálványimádó és megvetette a világi dicsőséget. Vagyis Bertrand-nál – a Sainte-Chapelle Salomonablakaihoz hasonlóan – Salamon Lajos számára csupán olyan példakép volt, akin erényeinél és hatalmánál fogva túltett. Schneyer, 1991. Vol. 1. 558. A beszéd: S62 vel Ludovici regis. *Dico vobis, quod nec Salomon in omni gloria sua* (Mt 6,29) és Gaposchkin, 2008a. Appendix 3. 285–286.

123 Jordan, A. A., 2002. 25.

A mágikus Salamon-kép és X. (Bölcs) Alfonz

A 13. században az európai királyi udvarokban látványosan megnőtt az érdeklődés Salamon személye iránt, ezért nem csupán IX. Lajos környezetében lehet találkozni az ószövetségi uralkodóra vonatkozó utalásokkal. Például a már korábban, Pierre Mauclerc kapcsán emlegetett III. Henrik angol király vagy a spanyol területekről X. Alfonz kasztíliai király (1252–1284). Erre az időszakra tehető továbbá a Salamon iránti érdeklődés speciális területének, a mágiának a felfedezése, amely teljességében a reneszánsz időszakában bontakozik ki. A IX. Lajos reprezentációjában Salamon királynak tulajdonított mágikus képességek említésére nem akad példa, annak ellenére sem, hogy uralkodása alatt élt a kor kiemelkedő teológusa, Párizs püspöke, Guillaume d'Auvergne, akinek a tevékenysége nyomán értesülhetünk többek között a Salomonnak tulajdonított mágikus könyvekről.¹²⁴ A párizsi püspök fiatalkorában arab forrású mágikus szövegekkel foglalkozott, s ezek hatása a *De legibus* (A törvényekről, 1228–1230) és a *De universo* (A világegyetemről, 1231–1236) című műveiben is érződik. Munkáiban nem állít kevesebbet, mint hogy tágabb értelemben a természetes mágia (*magia naturalis*) a természettudományok része, és ennek kapcsán kimondottan foglalkoztatta a bálványimádás kérdése.¹²⁵

IX. Lajossal ellentétben kortársa, X. (Bölcs) Alfonz kultúrpolitikájában és uralkodói reprezentációjában is komoly érdeklődést mutatott Salamon „mágikus aurája” iránt.¹²⁶ Az általa lemásoltatott mágikus jellegű kódexek közül az egyik leghíresebbnek, a Salomonnak tulajdonított *Liber Raziel*nek (1259 k.) prologusában Salamon uralkodói erényei között említik a különféle tudományokban való jártasságát és a természet titkainak széles körű ismeretét, azt sugallva X. Alfonz számára, hogy az isteni tudás elengedhetetlenül fontos a helyes kormányzáshoz.¹²⁷

*

Végezetül már csak annak megválaszolása maradt hátra, vajon ezek az ószövetségi témák miért bukkannak fel olyan gyakran különböző forrásműfajokban IX. Lajos időszakában. Magyarázatul Marc Bloch a király felkenése kapcsán tett megállapítása szolgálhat: *Dávid és Salamon példája lehetővé tette a királyok szakrális jellegének*

124 Klaniczay, 2008. 39.

125 Morenzeni, 2008. 255–283.

126 A kasztíliai király reprezentációját Jean-Patrice Boudet vizsgálta meg a tekintetben, hogy mennyiben lehet X. Alfonzra is *novus Salomon*ként tekinteni. Szerinte teljesen egyértelmű azonosításról nem lehet szó, csak helyenként találunk utalásokat. Ilyen többek között a *Cantigas de Santa Maria* kódex ikonográfiája, ahol Boudet szerint Alfonzot kimondottan salomoni királyként ábrázolták. Boudet, 2008. 547.

127 „*Prout dicit Salomon in Libro Sapiencie... (...) Sed quando placuit Deo quod iste liber ita sanctus presentaretur regi Salomon, filio regis David, qui fuit ita nobilis et perfectus rex in sapientia quod vocatur Sapiens in Sancta Scriptura (...) Et iste est dominus Alfonsus, Dei gracia illustris rex Castelle, qui semper laboravit ut posset sustinere justiciam et exaltare, illuminare et perficere seu adimplere maximum defectum et ignorantiam illorum qui dixerunt sapientes et prophete que nunc eveniant in nostro tempore.*” Idézi: Boudet, 2008. 549. 17. lábjegyzet.

keresztény megújítását.¹²⁸ Vagyis az ószövetségi minta szakrális alapot nyújtott ahhoz, és egyszersmind ki is egészítette a Francia Királyság azon törekvését, hogy a legkeresztényebb színben tűnjön fel. S ha kifejezetten IX. Lajos esetére gondolunk, mindenképp figyelembe kell venni a kérdés megválaszolásánál, hogy trónra kerülésekor Lajos csupán tizenkét éves volt, és gyermekkirályra a Capeting-dinasztia történetében korábban csak egyszer találunk példát.¹²⁹ Amíg Lajos a nagykorúságát el nem érte, régensként anyja, Kasztíliai Blanka gyakorolta a hatalmat, és felnőtt király hiánya miatt ragaszkodhatott a királyné az uralkodói hatalom biblikus legitimációelméletének hangsúlyozásához. Anyja és tanácsadói szinte „programozták” az ifjút, hogy az ideális keresztény király megtestesítője legyen,¹³⁰ így a meglehetősen elmentmondásos Salamon-kép túlnyomórészt pozitív értékelést kapva IX. Lajos uralkodói reprezentációjának elengedhetetlenül fontos részévé vált.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Ágoston

2009, Szent Ágoston: *Isten városáról*. IV. köt. Bp., 2009.

Field–Gaposchkin

2014 Field, Larry F.–Gaposchkin, M. Cecilia: *The Sanctity of Louis IX*. Ithaca (N. Y.)–London, 2014.

Jackson

1995 *Ordines Coronationis Franciae*, Vol. I–II. Ed.: Jackson, Richard. University of Philadelphia, 1995.

Poorter

1914 *Le Traité „Eruditio regum et principum” de Guibert de Tournai*. Ét.: Poorter, A. de. Louvain, 1914. (Les Philosophes belges, vol. IX.)

Schneider

1995 Vincentius Belvacensis: *De morali principis institutione*. Ed.: Schneider, Robert. J. Turnhout, 1995.

Schneyer

1991 Schneyer, J. B.: *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150–1350*. Vol. 1. és 3. 3. Auflage, Münster, 1991.

¹²⁸ Bloch, 2005. 105.

¹²⁹ Két évszázaddal korábban, I. Fülöpöt (1060–1108) hétévesen koronázták meg. Vö.: Jordan, A. A., 2002. 52.

¹³⁰ Le Goff, 1996. 708–718.

2. Szakirodalom

Auzas

1970 Auzas, Pierre-Marie: Essai d'un répertoire iconographique de Saint Louis. Rép. 3–56. In: *Septième centenaire de la mort de Saint Louis. Actes des Colloques de Royaumont et de Paris* (21–27 mai 1970). Ed.: Carolus-Barré, Louis. Paris, 1976. 3–56.

Beaune

1985 Beaune, Colette: *Naissance de la nation France*. Paris, 1985.

Berges

1938 Berges, Wilhelm: *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. Leipzig, 1938. (Monumenta Germaniae Scripten des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde 1, 2 Historica.)

Binski

1986 Binski, Paul: *The Painted Chamber at Westminster*. London, 1986.

Bloch

1925 Bloch, Marc: La vie d'outre-tombe du roi Salomon. In: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 4. (1925) 2–3. sz. 349–377. (Reprint: Uő: *Mélanges historiques*. Paris, 1963. 920–938.)

2005 Bloch, Marc: *Gyógyító királyok*. Bp., 2005.

Bose

1996 Bose, Mishtooni: From Exegesis to Appropriation: The Medieval Solomon. In: *Medium Aevum*, 65. (1996) 187–210.

Boudet

2008 Boudet, Jean-Patrice: Le modèle du roi sage aux XIIIe et XIVe siècles. In: *Revue Historique*, 2008. 3. sz. (n° 647.) 545–566.

2010 Boudet, Jean-Patrice: La chronique attribuée à Jean Juvénal des Ursins, la folie de Charles VI et la légende noire du roi Salomon. In: *Une histoire pour un royaume, XIIe–XVe siècle*. Ed.: Alliot, Anne-Hélène. Paris, 2010. 299–309.

Brenk

1991 Brenk, Beat: Bildprogrammatik und Geschichtsverständnis der Kapetinger im Querhaus der Kathedrale von Chartres. In: *Arte Medievale*, 5. (1991) 2. sz. 71–95.

1995 Brenk, Beat: The Sainte-Chapelle as a Capetian Political Program. In: *Artistic Integration in Gothic Buildings*. Ed.: Raguin, Virginia Chieffo. Toronto, 1995. 195–214.

Bruzelius

2001 Bruzelius, Caroline: Daniel H. Weiss, Art and Crusade in the Age of Saint Louis. In: *Speculum*, 76. (2001) 3. sz. 813–815.

Buc

1984 Buc, Philippe: Pouvoir royal et commentaires de la Bible (1150–1350). In: *Annales E.S.C.*, 44. (1984) 691–713.

1994 Buc, Philippe: *L'ambiguïté du livre: prince, pouvoir, et peuple dans les commentaires de la Bible au moyen âge*. Paris, 1994.

Caviness

1996 Caviness, Madeline H.: anchoress, Abbess, and Queen: Donors and Patrons or Intercessors and Matrons? In: *The Cultural Patronage of Medieval Women*. Ed.: McCash, June Hall. Athens, 1996. 105–155.

Cizek

1982 Cizek, Alexandre: La rencontre de deux 'sages': Salomon le 'Pacifique' et Alexandre le Grand dans la légende hellénistique et médiévale. In: *Images et signes de l'Orient dans l'Occident médiévale (littérature et civilisation)*. Marseille, 1982. 75–99.

Epstein

1978 Epstein, Marcy J.: Ludovicus Decus Regnantium: Perspectives on the Rhymed Office. In: *Speculum*, 53. (1978) 283–334.

Fabinyi

1988 Ikonológia és műértelmezés. 4. A tipológiai szimbolizmus. Szerk.: Fabinyi Tibor. Szeged, 1988.

Fitzgerald

2009 Fitzgerald, Allan: *Augustine Through the Ages. An Encyclopedia*. Michigan, 2009.

Folz

1971 Folz, Robert: La sainteté de Louis IX d'après les textes liturgiques de sa fête. In: *Revue d'histoire de l'Église de France*, 57. (1971) 158. sz. 31–45.

1984 Folz, Robert: *Les saints rois du Moyen Âge en Occident (VIe – XIIIe siècles)*. Bruxelles, 1984.

Gaposchkin

2008a Gaposchkin, M. Cecilia: *The Making of Saint Louis*. Ithaca, 2008.

2008b Gaposchkin, M. Cecilia: Louis IX, crusade and the promise of Joshua in the Holy Land. In: *Journal of Medieval History*, 34. (2008) 245–274.

2012 Gaposchkin, M. Cecilia: *Blessed Louis, the Most Glorious of Kings*. Notre Dame, Indiana, 2012.

Grant

2010 Grant, Lindy: Representing Dynasty: The Transept Windows at Chartres Cathedral. In: *Representing History, 900–1300: Art, Music, History*. Ed.: Maxwell, Robert A. University Park, Pa., 2010. 109–114.

Grodecki-Aubert

1959 Grodecki, Louis-Aubert, Marcel: *Les Vitraux de Notre-Dame et de la Sainte-Chapelle de Paris*. Paris, 1959.

Grodecki-Brisac

1984 Grodecki, Louis-Brisac, Catherine: *Le Vitrail gothique au XIIIe siècle*. Paris, 1984.

Hamilton

2003 Hamilton, Tracy Chapman: Queenship and Kingship in the French Bible Moralised: The Example of Blanche of Castile and Vienna ÖNB 2554. In: *Capetian Woman*. Ed.: Nolan, Kathleen. New York, Palgrave Macmillan, 2003.

Hughes

2008 Hughes, Andrew: „Rex sub deo et lege: Sanctus sub ecclesia.” In: *Political Plainchant? Music, Text and Historical Context of Medieval Saints' Offices*. Ed.: Hankeln, Roman. Ottawa, 2008. 107–154.

Jantzen

1989 Jantzen, Hans: *Francia gótikus székesegyházak*. Bp., 1989.

Jordan, A. A.

2002 Jordan, Alyce A.: *Visualizing Kingship in the Windows of the Sainte-Chapelle*. Brepols, 2002.

Jordan, W. C.

1979 Jordan, William Chester: *Louis IX and the Challenge of the Crusade*. Princeton, 1979.

Kantorowicz

1958 Kantorowicz, Ernst H.: *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamation and Medieval Ruler Worship*. Berkeley, Calif., 1958.

Kelly

2003 Kelly, Samantha: *The New Solomon. Robert of Naples (1309–1334) and Fourteenth-Century Kingship*. Leiden–Boston, 2003.

Kershaw

2011 Kershaw, Paul J. E.: *Peaceful Kings: Peace, Power, and the Early Medieval Political Imagination*. Oxford–New York, 2011.

Kibler

1995 Kibler, William W.: *Medieval France*. New York–Garland, 1995.

Klaniczay

2000 Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Bp., 2000.

2008 Klaniczay Gábor: A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon. In: *Aetas*, 23. (2008) 1. sz. 25–41.

Krynen

1993 Krynen, Jacques: *L'Empire du roi. Idées et croyances politiques en France. XIIIe–XVIe siècle*. Paris, 1993.

Láng

2007 Láng Benedek: *Mágia a középkorban*. Bp., 2007.

Lautier

2012 Lautier, Claudine: La royauté française dans le décor de la cathédrale de Chartres. In: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 66. (2012) 236–247.

Le Goff

1996 Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Paris, 1996.

2001 Le Goff, Jacques: *Le sacre royal à l'époque de Saint-Louis. D'après le manuscrit latin 1246 de la BNF*. Paris, 2001.

Lindahl

2000 *Medieval Folklore*. Vol. II. Ed.: Lindahl, Carl, McNamara, John. Santa Barbara, Calif., 2000.

Lowden

2000 Lowden, John: *The Making of the Bibles Moralises. I. The Manuscripts. II. The Book of Ruth*. University Park, Pa., 2000.

Manhes-Deremble

1993 Manhes-Deremble, Colette: *Les vitraux narratifs de la cathédrale de Chartres. Étude iconographique*. Paris, 1993.

Morenzoni

2008 Morenzoni, Franco: Les explications liturgiques dans les sermons de Guillaume d'Auvergne. In: Bériou, Nicole–Morenzoni, Franco: *Prédication et liturgie au Moyen Âge*. Brepols, 2008. 255–283.

Nolan

2009 Nolan, Kathleen: *Queens in Stone and Silver. The Creation of a Visual Imagery of Queenship in Capetian France*. New York, 2009.

Parsons

2005 Parsons, Meredith Lillich: King Solomon in Bed, Archbishop Hincmar, the „Ordo” of 1250, and the Stained-Glass Program of the Nave of Reims Cathedral. In: *Speculum*, 80. (2005) 764–801.

2011 Parsons, Meredith Lillich: *The Gothic Stained Glass of Reims Cathedral*. University Park, Pa., 2011.

Perrot

1989 Perrot, Françoise: Le vitrail, la croisade et la Champagne: réflexion sur les fenêtres hautes du choeur à la cathédrale de Chartres, dans Les Champenois et la croisade. In: *Actes des quatrièmes journées rémoises, 27–28 novembre 1987*. Ed.: Bellenger, Yvonne–Quérue, Danielle. Paris, 1989. 109–128.

Pryds

2000 Pryds, Darleen N.: *The King Embodies the World. Robert d’Anjou and the Politics of Preaching*. Leiden, 2000.

Rapp

2010 Rapp, Claudia: Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium. In: *The Old Testament in Byzantium*. Eds.: Magdalino, Paul–Nelson, Robert S. Washington, D. C., 2010. 175–198.

Réau

1956 Réau, Louis: *Iconographie de l’art chrétien*. Tome II. *Iconographie de la Bible, I. Ancien Testament*. Paris, 1956.

1957 Réau, Louis: *Iconographie de l’art chrétien*. Tome II. *Iconographie de la Bible, II. Nouveau Testament*. Paris, 1957.

Rice

1958 Rice, Eugene F.: *The Renaissance Idea of Wisdom*. Cambridge, Ma., 1958.

Sadler

1992 Sadler, Donna L.: The King as Subject, the King as Author: Art and Politics of Louis IX. In: *European Monarchy: Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*. Ed.: Duchhardt, Heinz. Stuttgart, 1992. 53–67.

Seibert

1986 *A keresztény művészet lexikona*. Szerk.: Seibert, Jutta. Bp., 1986.

Selmeci

2004 Selmeci Mónika: A tanulás szeretete az okos uralkodó életében – Aegidius Romanus királytükre IV. Fülöphöz. In: *Az Élet tanítómestere: Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára*. Szerk.: Nagy Balázs–Szende Katalin–Szalka Zsuzsanna. Bp., 2004. 83–91.

Shadis

1996 Shadis, Miriam: Piety, Politics, and Power: The Patronage of Leonor of England and Her Daughters Berenguela of Léon and Blanche of Castile. In: *The Cultural Patronage of Medieval Women*. Ed.: McCash, June Hall. Athens, 1996. 202–228.

Sherman

1971 Sherman, Claire Richter: Representations of Charles V of France (1338–1380) as a Wise Ruler. In: *Medievalia et Humanistica*, 2. (1971) 83–96.

Smalley

1952 Smalley, Beryl: *The Study of the Bible in the Middle Ages*. Oxford, 1952.

Spiegel

1975 Spiegel, Gabrielle: Political Utility in Medieval Historiography: a Sketch. In: *History and Theory*, 14. (1975) 314–325.

Stahl

1982 Stahl, Harvey: Old Testament Illustration During the Reign of St. Louis: the Morgan Picture Book and the New Biblical Cycles. In: *Il Medio Oriente e l'Occidente nell'arte del XIII secolo*. Ed.: Belting, Hans. Bologna, 1982. 79–93.

2008 Stahl, Harvey: *Picturing Kingship. History and Painting in the Psalter of Saint Louis*. University Park, Pa., 2008.

Torijano

2002 Torijano, Pablo A.: *Solomon the Esoteric King. From King to Magus, Development of a Tradition*. Leiden–Boston, 2002.

Weiss

1992 Weiss, Daniel H.: The Three Solomon Portraits in the Arsenal Old Testament and the Construction of Meaning in Crusader Painting. In: *Arte Medievale*, 6. (1992) 2. sz. 15–36.

1993 Weiss, Daniel H.: Biblical History and Medieval Historiography: Rationalizing Strategies in Crusader Art. In: *Modern Language Notes*, 108. (1993) 710–737.

1995 Weiss, Daniel H.: Architectural Symbolism and the Decoration of the Ste.-Chapelle. In: *The Art Bulletin*, 77. (1995) 2. sz. 308–320.

1998 Weiss, Daniel H.: *Art and Crusade in the Age of Saint Louis*. Cambridge, 1998.

Wormald

1961 Wormald, Francis: The Throne of Solomon and St. Edward's Chair. In: *Essays in Honour of Erwin Panofsky. De Artibus opuscula*, XL. Ed.: Weiss, Millard. New York, 1961. 532–539.

LAURA FÁBIÁN

THE BIBLICAL MODEL OF LOUIS IX: KING SOLOMON

The paper aims at describing the biblical model for kingship of Louis IX, the role of King Solomon in his representation. King Solomon became the symbol of wisdom and royal justice, but he was an ambivalent figure of the Bible. The present author reviews the Solomonic image in the written sources such as 'mirrors of princes', sermons, ordines for the coronation, liturgy (office text) and of course in the fine arts where he was prominently presented during the reign of Louis IX. The analysis of the rose glass window in the cathedral of Chartres shows the main role of Blanche of Castile in the Solomonic image in the public discourse of King Louis. He had several biblical models next to Solomon, like King David, Josiah, Josue but Solomon was one of the main models for him, and his courtly surroundings called him *novus Salomon*. This model was mostly significant during the first half of his reign (before 1254) and at the time of his canonization in the hagiographic portrait of Louis IX. The concluding part of the analysis points out the importance of Solomon in the self-perception of King Louis, which was generally a positive image for him (except of for exemple some scenes of the stained glasses in the Sainte-Chapelle and certain parts of the sermons of Jacob of Lausanne).

Vlagyimir–Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján

A 12. század harmincas éveitől fokozatosan megszűnt az óorosz állam addigi viszonylagos egysége, s a helyi központok körül megindult a részfejedelemségek, fejedelemségek (óorosz terminológiával: földek) szerveződése. Kijev csak egyetlen fejedelemség központja lett, s ennek a területi egységnek a településeiért, illetve az egykori nagyfejedelmi trónért a Rurik-dinasztia több ága versengett. Ahhoz, hogy Vlagyimir–Szuzdal és Kijev viszonyát a jelzett időszak vonatkozásában be lehessen mutatni, szükség van még legalább Csernyigov, Szmolenszk, Halics és Volhínia helyzetének ismeretére is.

Alapvetően két forrásra lehet támaszkodni, ám a Lavrentyij-évkönyv a vlagyimir (Nagyfészkü) Vszevoloddal, a Kijevi Évkönyv pedig a szmolenszki–kijevi Rosztiszlavicsokkal szimpatizál. Az utóbbi az Ipatyij (Ipatyjev)-évkönyvben található, és az 1198–1199. év eseményeinek ismertetésével zárul. A folytatását képező Halics–volhíniai Évkönyv viszont a téma szempontjából alig használható. Szerencsére más források – például az Első Novgorodi Évkönyv, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve vagy a 15. században készült Moszkvai Évkönyvi Szvod – kiegészítő információkkal szolgálnak. A krónikások, kódexmásolók által ránk maradt események értelmezésénél is bonyolultabb feladat a kronológia megállapítása. E tekintetben Ny. G. Berezskov általánosan elfogadott kötetére támaszkodtunk.¹

A magyar nyelvű történeti irodalomban erről a témáról még nem készült tanulmány. A magyar történetírás képviselői által készített régebbi munkák, illetve azok egyes részletei elsősorban a magyar–óorosz kapcsolatokra koncentrálnak.² A Kijevi Évkönyv magyar vonatkozású híradásainak újabb fordítását, a korábbi nézetek, adatok ismételt áttekintését, pontosítását Font Márta 1996-ban és 2005-ben megjelent kötetei tartalmazzák.³ Sajnos a téma feldolgozásához ezeknek csak bizonyos részei használhatók, viszont Font Márta két másik, összefoglaló jellegű munkája is haszonnal forgatható.⁴ A műfaj jellegéből adódóan nem tárgyalják alaposan a címben szereplő kérdést, de megvilágítják annak hátterét.

¹ Бережков, 1963.

² Márki, 1877; Pauler, 1899; Hodinka, 1916; Deér, 1928; Rátz, 1943.

³ Font, 1996, 2005.

⁴ Font, 1997, 1998.

Előzmények

Vlagyimir Monomah (1113–1125) és fia, Nagy Msztyiszlav (1125–1132) nagyfejedelemsége alatt a Kijevi Ruszt még viszonylagos egység jellemezte. Ezután azonban súlyos viszályok, sőt belháborúk kezdődtek. A következő évtizedek politikai-katonai helyzetének alapvonásai az alábbiakban ragadhatók meg: már Jaropolk fejedelemségét megkeserítette a felosztás és a harc Monomah utódainak nemzetségén belül. Vlagyimir Monomah fiatalabb fiait, akik a horizontális rangidősség szabályainak megfelelően (fivér követi a fivért) arra számítottak, hogy ők lesznek a kijevi trón örökösei, feldühítette, hogy Jaropolk az unokaöccseit állította Perejaszlavl élére. Eddig a hagyomány szerint a perejaszlavlai fejedelem volt a kijevi trón örököse. A belviszályt fokozta a Rurik-dinasztia másik ágához tartozó, csernyigovi Vszevolod beavatkozása. Háromoldalú harc bontakozott ki a hatalomért a csernyigovi fejedelmek, Nagy Msztyiszlav fiai és fivérei között. A belháború Dél-Rusz számára megszokott dolog lett. A hatalom az egyik családtól a másikhoz, Monomah utódainak egyik ágától a másikhoz, illetve a csernyigovi fejedelmek egyik ágától a másikhoz került.⁵

A zavaros helyzet kialakulását hiba lenne egyedül a dinasztia tagjainak torzskodására visszavezetni. Kijev hatalmának gyengülését, a helyi központok megerősödését, a régiók formálódását jórészt egyéb tényezők okozták: a dnyeperi kereskedelmi út forgalmát a kunok megjelenése károsan befolyásolta; a perifériák egyes részein megnövekedett a lakosság létszáma; a 12. századra a keleti szláv törzsi-nemzetségi arisztokráciából és egyes normann csoportokból új elit jött létre, s a Rurik-ház egy-egy ága ezzel összefogva (esetenként vele szemben állva) saját hatalmi körzetet alakított ki.⁶ Mivel a dnyeperi vízi út forgalma a Dnyeszterre helyeződött át, a halicsi fejedelmeknek valószínűleg jó bevételei adódtak a távolsági kereskedelem megadóztatásából, illetve jelentős jövedelemforrásuk lehetett a só-export is. A Dnyeper menti útvonal hanyatlása a Volga jelentőségét szintén növelte. Novgorod és a Volgai Bulgária között a kereskedők szuzdali területen haladtak át, s ugyanitt – csak a településnevek alapján is – a délnyugatról kiinduló migráció következtében megnőtt a lakosság létszáma.⁷

A gazdasági és demográfiai tényezők alapján érthető a Halicsi Fejedelemség és a Szuzdali, később Vlagyimir–szuzdali Fejedelemség 12. századi megerősödése, és az is, hogy az itteni fejedelmek igen jelentős szerepet játszottak a kijevi trónért folytatott harcban. Szmolenszk és Volhínia urai esetében inkább a nemzetségi rangsorrend érvényesítésének törekvései állhattak a háttérben. Azonban, mint látni fogjuk, miután a volhíniai fejedelem megszerezte Halicsot is, azonnal nagyobb erőt tudott mozgósítani a Kijevért folytatott közdelemben. A csernyigovi sikerek

5 Феннел, 1989. 42.

6 Font, 1997. 68.

7 A halicsi és szuzdali változásokhoz: uo. 81., 68. A kereskedelmi érdekek fontos szerepet játszottak a Szuzdali Fejedelemség Novgorodhoz és a Volgai Bulgáriához fűződő politikai és katonai viszonyában is. A szuzdali–novgorodi kapcsolatokhoz: Makai, 2011. 160–175. A szuzdali–volgai bolgár viszonyhoz: Makai, 2010. 387–402.

mögött egyrészt földrajzi tényezőt kell keresnünk. Mivel a nagy központok közül Csernyigov városa helyezkedett el legközelebb Kijevhez, bizonyos időszakokban az Olgovicsok rangidős képviselőjének gyors támadásai könnyű sikereket hoztak. Másrészt az Olgovicsok által elért eredményekhez az is hozzájárult, hogy gyakran vették igénybe a közeli sztyeppvidéken élő kunok segítségét. A 12. század évkönyvírói viszont alig figyeltek a gazdasági, demográfiai vagy társadalmi tényezőkre, ők leginkább a következményekről, a politikai és katonai küzdelmekről írtak. Ezért – ha két 12. századi óorosz fejedelemség kapcsolatát vizsgáljuk – nem kerülhetjük ki a fejedelmek egymáshoz való viszonyának ismertetését.

A Jaropolk (nagy)fejedelem halálát követő csaknem két évtizedben a Kijevi Fejedelemség⁸ életében a csernyigovi Vszevolod Olgovics (1139–1146), a volhíniai Izjaszlav Msztiszlavics (1146–1154) és a dinasztia szuzdali ágának alapítója, Jurij (1155–1157), Vszevolod apja játszotta a főszerepet. A Dolgorukijnak (Hosszúkezűnek) elnevezett Jurij látszólag igen sikeres déli politikát folytatott, hiszen háromszor foglalta el Kijevet. Nem ennyire kedvező a kép, ha a körülményeket is mérlegeljük. Az Izjaszlavval folytatott belháború három nagyobb csatájából kettőt elvesztett. Két alkalommal rövid kijevi uralom után csúfosan kellett elmenekülnie, harmadjára pedig valószínűleg megmérgezték. Legfőbb vetélytársa olyan sikerrel verte vissza megújuló támadásait, hogy Izjaszlav halálakor Jurijnak éppúgy nem volt még kisebb uralmi körzete sem Dél-Ruszbán, mint a kijevi trónért folytatott küzdelme elején.⁹

Az 1157-et követő évtizedben Vlagyimir–Szuzdal¹⁰ és Kijev viszonya összességében kiegyensúlyozott volt. Jurij Dolgorukij utóda, Andrej Bogoljubszkij kiegyezett a szmolenszki Rosztiszlavval, a Rosztiszlavicsok ágának alapítójával. Amíg Rosztiszlav volt a kijevi fejedelem (1159–1167), Bogoljubszkij nem jelentette be trónigényét. Ennek nem is lett volna értelme, mivel a nemzeti rangsorrendben Rosztiszlav előkelőbb helyet foglalt el. A volhíniai Msztiszlav Izjaszlavics szeniori pozícióját ellenben nem ismerte el, mint ahogyan korábban apja sem volt hajlandó tudomásul venni Msztiszlav apjának kijevi fejedelemségét. 1169-ben Andrej koalíciót szervezett, annak segítségével elűzte Msztiszlavot, s megszerezte Kijevet. A várost fivéreinek segítségével próbálta irányítani, de kísérlete a kijeviek és a Rosztiszlavicsok ellenállása miatt megbukott. 1173-ban Bogoljubszkij újabb hadjáratot szervezett Kijev és szeniori pozíciója visszaszerzéséért, azonban vereséget szenvedett a Rosztiszlavicsoktól.¹¹

8 A Kijevi Fejedelemség ez esetben csak az egykori fővárost és körzetét, az óorosz régiók egyikét jelenti. A terület a Rurik-dinasztia ágainak közös befolyási övezete maradt. A szeniori pozíció birtokosának személye azonban nem minden esetben volt egyértelműen meghatározható, ráadásul azt számos más tényező, például a pályázó által irányított régió ereje is befolyásolta. Ezért nem meglepőek azok a gyakori konfliktusok, amelyek a kijevi trón birtoklásáért robbantak ki.

9 Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcaihoz és ottani fejedelemségéhez: Makai, 1995. 76–95.

10 Andrej Bogoljubszkij északkeleten Vlagyimirt választotta székhelyül. Ez indokolja a terület részben új elnevezését.

11 Bogoljubszkij Kijevvel kapcsolatos politikájához: Makai, 1999. 7–29.

Szvjatoszlav és Rurik duumvirátusának időszaka

A korábbi viharos évtizedek után,¹² 1176 és 1194 között viszonylagos nyugalom jellemezte a Kijevi Fejedelemséget. A kijevi trónon Szvjatoszlav Vszevolodovics (Vszevolodyics) ült, míg az egykori óorosz főváros körüli településeket jórészt Rurik Rosztizslavics irányította,¹³ vagyis a csernyigovi és a szmolenszki ág képviselői kompromisszumot kötöttek. Ezt a berendezkedést – amelyre korábban is volt precedens¹⁴ – a történészek egy része a latin nyelvből kölcsönzött szóval duumvirátusnak nevezte el.¹⁵ A történelemtudományban született olyan értékelés, amely a duumvirek tulajdonságait elítéli, az általuk elért eredményeket azonban elismeri. Eszerint Rurik, különösen pedig Szvjatoszlav nem tartozott a Rurikovicsok nemzetiségének magas szintű erkölcsi értékekkel megáldott tagjai közé. Mindketten több alkalommal szegtek meg „kereszt megcsókolásával” megerősített megállapodást; más fejedelmekhez hasonlóan intrikáltak és konfliktusokat robbantottak ki; elárulták barátaikat és személyes céljaik elérése érdekében ellenségeikkel barátkoztak; végezetül nem riadtak vissza attól, hogy kunokat hívjanak be szülőföldjükre. Mindemmel, miután a duumvirátus létrejött, mindkét fejedelem felül tudott emelkedni szűk klánérdekein, személyes ambícióin és más Rurikovicsok földjére támasztott igényein. Eredményeket értek el a nomádokkal folytatott harcban, helyre tudták állítani és meg tudták őrizni Rusz politikai erőinek egyensúlyát, engedelmességre tudták kényszeríteni a többi délorosz fejedelmet, és meg tudták akadályozni a Kijevért vívott testvérgyilkos háborút.¹⁶

A duumvirátus tehát az Olgovicsok és Rosztizslavicsok kiegyezésével jött létre, de fennmaradásához a volhíniai, halicsi és vlagyimir-szuzdali változások is hozzájárultak. Az 1170-es évek közepétől számított két évtizedben a volhíniai fejedelmek nem támasztottak igényt a kijevi trónra vagy a Kijevi Fejedelemség valamely kisebb központjára. Közülük Roman Msztyizslavics 1188-ban Halics

12 30 év alatt (1146–1176) a kijevi trónon 28 fejedelem ült. Közülük egyesek természetes úton haltak meg, másokat megölték, megmérgezték, vagy egy hónappal, 8 nappal, sőt néhány órával fejedelemmé válásuk után kiűzték Kijevből. Рыбаков, 1971. 160.

13 Rosztizslav Msztyizslavics kijevi fejedelem (1159–1167) fiának, egyik fivérének és unokaöccsének településeket, erődöket adott a Kijevi Fejedelemség területén. ПСРЛ. Т. II. 519., 521. Ettől kezdve délen a Rosztizslavicsokkal számolni kellett. 1167-ben Msztyizslav Izjaszlavics csak úgy tudta elfoglalni a trónt, hogy előtte Rurik és Dávid Rosztizslavicssal megegyezett a központok elosztásáról (uo. 534.). A Kijevi Évkönyvből kiderül, hogy 1169-ben, az Andrej Bogoljubszkij által indított támadás előtt Rurik Vrucisij, Dávid pedig Visgorod élén állt (uo. 543.). A Rosztizslavicsok 1171 és 1176 között az eseményeknek már főszereplői voltak (uo. 566–580., 599–600., 603–605.). A Kijevi Évkönyv konkrétan csak 1181-re teszi Rurik társuralkodásának kezdetét (uo. 624.), de ennek az az oka, hogy egy kisebb belviszály után a felek ekkor kötöttek szerződést a duumvirátusról.

14 1151-ben Izjaszlav Msztyizslavics és nagybátyja, Vjacseszlav Vlagyimirovics együtt lett kijevi fejedelem, azonban az utóbbi csak névleges szerepet játszott. Izjaszlav halála után, 1154-ben Vjacseszlav és másik unokaöccse, Rosztizslav Msztyizslavics részvételével jött létre duumvirátus. ПСРЛ. Т. II. 418–420., 470–472.

15 Артеменко, 1982. 142.; Рыбаков, 1982. 492.; Феннел, 1989. 42.; Горский, 1996. 13.; Котляр, 1998. 434–435.; Font, 1998. 61–63.

16 Котляр, 1998. 434–435.

megszerzésével próbálkozott, egyelőre sikertelenül.¹⁷ A Halicsi Fejedelemség helyzetét külső támadások és belviszályok jellemezték. Vlagyimir–Szuzdalban Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után¹⁸ trónviszály dúlt.¹⁹ Ebből Vszevolod Jurjevics került ki győztesen, de hosszú évekig lekötötte erőit a hatalom megszerzéséért, megtartásáért, illetve a szomszédok feletti befolyás biztosításáért folytatott küzdelem.

A csernyigovi–kijevi Szvjatoszlav Vszevolodovics és a vlagyimiri Vszevolod Jurjevics kapcsolatai elég változatosan alakultak. A vlagyimir–szuzdali trónharcok alatt, 1175-ben Szvjatoszlav csernyigovi segédcsapatot bocsátott a hatalomért küzdő Jurjevicsnek rendelkezésére.²⁰ Vszevolod akkor még csak másodhegedűs volt bátyja, Mihalko mögött. 1180-ban Szvjatoszlav – már kijevi fejedelemként – az egyik fiát küldte Kolomnához a vlagyimiriakkal szembekerült rjazanyi fejedelmek támogatására. Vszevolod azonban magához rendelte Glebet, megbilincselte, Vlagyimirba küldte, s ott őrizet alá helyeztette. Gleb druzsináját is fogságba vetette. Szvjatoszlav bosszút akart állni a fiát ért sérelemért, de a Rosztizslavicsok által jelentett veszély miatt ezt csak némi késéssel tehette meg, sőt jobbnak látta ideiglenesen Kijevet is elhagyni.²¹

1180 nyarán Szvjatoszlav másik fia, Vlagyimir került Novgorod élére. A változást egy Vlagyimir–Szuzdal elleni támadás követte 1180–1181 telén. Szvjatoszlav délről csernyigovi és kun harcosokkal, fia pedig északnyugatról novgorodi katonákkal érkezett. A csapatok a Tverca folyó volgai torkolatánál egyesültek, és felperzselték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket. 40 versztányira megközelítették az északkeleti Perejaszlavl városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók visszafordultak.²² A hadjáratral kapcsolatos évkönyvi adatokból két következtetés vonható le. Egyrészt a Vlagyimir–szuzdali Fejedelemség elég erős volt ahhoz, hogy akár egy koalíciós hadnak is ellenálljon. Másrészt kiderül, hogy Szvjatoszlav Vszevolodovics a vlagyimiri Vszevoloddal szemben magát tartotta a rangidős fejedelemnek, mivel követte útján fivérének és fiának szólította Vszevolodot. Azért küldött megbízottat az ellenfeléhez, hogy szabad elvonulást kérjen tőle. Vszevolod azonban elfogatta a követeket, katonái pedig megszerezték a visszavonuló Szvjatoszlav hátrahagyott fogatait.²³

17 ПСРЛ. Т. II. 659–662.

18 Andrej Bogoljubszkij a Kijev felett gyakorolt ellenőrzést 1173 elején veszítette el, 1174 nyarán pedig meggyilkolták. ПСРл. Т. I. 365., 367., Т. II. 570., 580. George Vernadsky (Georgij Vernadskij) úgy vélekedett, hogy miután Andrejt eltávolították a politikai színpadról, egyensúly állt be az egész országban. Vernadsky szerint az egyensúly konkrétan Kelet-Oroszország és Nyugat-Oroszország (East Russia, West Russia) között jött létre. Vernadsky, 1948. 220–221.

19 Az Andrej Bogoljubszkij halálát követő vlagyimir–szuzdali eseményekhez: Makai, 2009. 319–335.

20 ПСРл. Т. I. 375., Т. II. 600.

21 Уо. Т. I. 387., Т. II. 614–615.

22 НПЛ. 36.; ПСРл. Т. I. 388., Т. II. 618–620.

23 ПСРл. Т. II. 619–620.

A két fejedelem közti feszült viszony nem tartott sokáig. Vszevolod még 1181-ben elengedte Szvjatoszlav fogva tartott fiát, Glebet, egyik sógornőjét pedig Szvjatoszlav fiatalabb fiához adta feleségül.²⁴ Két évvel később a vlagyimiri fejedelem egy másik sógornőjének, Jaszinjának a kezét a volt ellenfél egy másik fia, Msztjiszlav kapta meg.²⁵ Vszevolod Vszeszlava nevű lánya pedig 1186-ban a csernyigovi Rosztjiszlavval, Szvjatoszlav unokaöccsével kötött házasságot.²⁶ 1188-ban Vszevolod családja még egy Rosztjiszlavval bővült. Mivel ez a Rosztjiszlav a Kijev környékét ellenőrző szmolenszki Rurik fia volt, a fejedelem most már a Kijevi Fejedelemség mindkét jelentős politikai tényezőjének rokona lett. A Lavrentij-évkönyv csak egy rövid hírt tartalmaz arról, hogy Vszevolod hozzáadta Verhuszlavát Rosztjiszlavhoz,²⁷ a Kijevi Évkönyvben azonban részletes, egy egész oszlopot (hasábot) kitevő tudósítás olvasható.²⁸

Vlagyimir–Szuzdal és Kijev viszonya 1194–1205 között

1194-ben meghalt Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelem.²⁹ A következő mintegy 45 évnek John Fennell az alábbi találó – bár egyes elemeit tekintve vitatható – értékelését adta: Dél-Rusz politikáját a Rosztjiszlavicsok, az Olgovicsok és Dél-nyugat-Rusz fejedelmek határozták meg. Mindhárom csoportosulásnak ugyanaz volt a célja: a Dél-Rusz feletti hatalom összpontosítása annak a fejedelemnek a kezében, aki Kijevet kormányozza. Bár ez a város és fejedelemség a 12. század háborúi alatt elvesztette politikai tekintélyét, és a szuzdali fejedelmek azt tartották, hogy a főhatalom most az ő áruk kezében és fővárosukban, az északi Vlagyimirban van, Kijev megőrizte leküzdhetetlen vonzerejét, emellett továbbra is a metropolita székhelye maradt.³⁰

Szvjatoszlav halála után Rurik foglalta el elődje helyét.³¹ A Lavrentij-évkönyv vlagyimiri elfogultságot tükröző híradása szerint Vszevolod ültette Rurikot a kijevi

24 Uo. T. II. 624. Sajnos, ebből az évkönyvi adatból nem derül ki pontosan, hogy ki volt az ifjú férj, az pedig végképp homályban marad, ki lehetett a feleség. Vszevolod azon sógornőinek, akikről név szerint tudomásunk van, vagy ismerjük a férjét, vagy az utóbbiak özvegyek maradtak.

25 Uo. T. II. 624–625.

26 Uo. T. I. 405. Ez már a negyedik házasságkötés volt Szvjatoszlav és Vszevolod családtagjai között, mivel a legelsőre még az 1180–1181. évi konfliktus előtt került sor. Uo. T. II. 612.

27 Uo. T. I. 407.

28 Uo. T. II. 658. Ny. Ny. Voronyin szerint a Rosztjiszlavicsok és Szvjatoszlav ellentétei mindkét oldalt meggyengítették, s az Igor-ének a helyzet valódi uraként a vlagyimiri Vszevolodot nevezi meg. A szerző szemében az utóbbi volt Jurij Dolgorukij örököse a kijevi trónon. Ezért Szvjatoszlav és a Rosztjiszlavicsok mindenképpen arra törekedtek, hogy egyebek mellett házassági kapcsolatokkal biztosítsák Vszevolod jóindulatát. Воронин, 1961. 349.

29 ПСРЛ. T. I. 412., T. II. 680.

30 Феннел, 1989. 59. Fennellre az orosz polgári történetírásnak az az elképzelése hatott, mely szerint Rusz politikai központja északra tevéődött át. Lásd Ключевский, 1956. 331–332.

31 ПСРЛ. T. II. 681.

trónra.³² A későbbi eseményekből ítélve az utóbbi szakítani akart a duumvirátus rendszerével. Nem az Olgovicsok rangidős képviselőjével, Jaroszlav Vszevolodovicssal vette fel a kapcsolatot, hanem saját testvérét, Dávid szmolenszki fejedelmet hívta Kijevbe, hogy tanácskozzanak az orosz földről, a fivérekről és „Vlagyimir törzséről”, vagyis a Kijevi Fejedelemségről,³³ a Rosztyszlavicsok és Vlagyimir Monomah más le származottainak helyzetéről. A Kijevi Évkönyv az 1195-ös évnél is szimpátiával ír a Rosztyszlavicsok lépéseiről, gesztusairól; jelzi, hogy Dávid visszatért Szmolenszkbe,³⁴ de a döntésről nem szól. Természetesen azt nem nehéz kitalálni: Rurik és rokonsága a Kijevi Fejedelemség összes fontos központját meg akarta tartani.

A Rosztyszlavicsoknak először a vlagyimiri fejedelemmel gyűlt meg a baja: 1195-ben Vszevolod öt kisebb települést követelt Ruriktól a Kijevi Fejedelemség déli részén (Torcseszket, Trepolt, Korszunyt, Boguszlavot és Kanyevet). Ezeket Rurik először Romannak, a vejének juttatta, de most – miután a metropolita feloldozta korábban tett esküje alól – visszavette, és átadta a vlagyimiri fejedelemnek.³⁵ Torcseszket Vszevolod saját veje, Rosztyszlav Rurikovics irányítására bízta, tehát részben a Rosztyszlavicsok ellenőrzése alá helyezte, a másik négy „város” élére pedig helytartói kerültek.³⁶ Vszevolod arra hivatkozva kért részt a Kijevi Fejedelemségből, hogy elismerték a szeniori pozícióját.³⁷ A területekről folytatott tárgyalások alatt, 1195-ben Rurik azt mondta Romannak, hogy nem lehetnek meg Vszevolod nélkül, mert neki adták a rangidősséget „Vlagyimir törzsében”,³⁸ vagyis elismerte a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát Vlagyimir Monomah utódai között. Rurik ugyanezt magának Vszevolodnak is jelezte: „Te, Testvérem, Vlagyimir törzsében idősebb vagy nálunk.”³⁹

1195-ben Roman felvette a kapcsolatot az Olgovicsokkal, 1196-ban pedig külső segítséggel szeretett volna elégtételt venni az őt ért sérelem miatt, de beleke-

32 Uo. T. I. 412. Ezzel szemben M. Sz. Hruszevszkij úgy vélekedett, hogy már korábban megállapodtak abban, hogy Rurik öröklje a kijevi trónt, és őt mindenki Szvjatoszlav teljes jogú utódának tartotta. Грушевский, 1905. 216.

33 ПСРЛ. T. II. 681. Annak okát, hogy Rurik nem akart a Kijevi Fejedelemség egyedüli ura lenni, Ny. F. Kotljár abban látta, hogy Ruriknak kényelmetlen volt egyedüli uralkodóként irányítania Dél-Ruszt. Valószínűleg hozzászokhatott a kormányzás együttes formájához, ahhoz, hogy a legfontosabb döntéseket Szvjatoszlavval együtt hozza meg. Котляр, 1998. 436.

34 ПСРЛ. T. II. 682.

35 Uo. T. II. 683–684. Szvjatoszlav halála után a Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod elküldte a megbízottját Kijevbe, és Rurikot ültette a trónra (uo. T. I. 412.). Ez a megfogalmazás minden bizonnyal túlzó, azonban – ha Vszevolod elismerte Rurik hatalmát Kijevben, Rurik pedig Vszevolod rangidősségét – az utóbbi miért nem kérhetett volna részt a Rurik-nemzetség közös örökségéből. Még az sem állítható, hogy Vszevolod alapjaiban akarta megrengetni a Rosztyszlavicsok pozícióit, mivel nem Kijevet, Visgorodot, Belgorodot vagy Vrucsijt igényelte. Úgy tűnik, Vszevolod tudatosan készült arra, hogy növelje befolyását Dél-Rusztban, mert 1194-ben fiatalabb druzsinája egy tagjának irányításával felújította Gorogyec Osztyorszkijt (uo. T. I. 412.). Ez az erőd az Osztyor folyó gyesznai torkolatánál, a csernyigovi, kijevi és perejaszlavi területek találkozási pontján helyezkedett el. Korábban Vszevolod apja, Jurij Dolgorukij támaszpontja volt a Kijevért folytatott harcában, de Izjaszlav Msztyszlavics 1151-ben leromboltatta (uo. T. II. 446.).

36 Uo. T. II. 685.

37 Uo. T. II. 683.

38 Uo. T. II. 685–686.

39 Uo. T. II. 686.

veredett a lengyelek közti belháborúba, és vereséget szenvedett,⁴⁰ Rurik pedig Halicsot vonta be a Roman elleni küzdelembe. A halicsi fejedelem és a fiatalabb Rosztiszlavicsok csapatai Volhínia peremterületeit pusztították.⁴¹ Azonban 1196-ban az óorosz belháború fő frontja nem délnyugaton húzódott. Az Olgovicsok egyike a szmolenszki területeken harcolt, méghozzá olyan eredményesen, hogy még Dávid fejedelem unokaöccse is fogságba esett. Amikor erről az Olgovicsok értesültek, a rangidős Jaroszlav vezetésével gyors ütemben Szmolenszk felé kezdtek vonulni. A város megtámadásáról csak azért tettek le, mert Rurik (az őrizetlenül hagyott) Csernyigov elleni katonai akcióval fenyegette meg őket.⁴²

Az 1196. évi belháború újabb frontja mégis a Csernyigovi Fejedelemség területén nyílt meg. Rurik arra számított, hogy Vszevolod támogatni fogja az Olgovicsokkal szemben. A vlagyimír–szuzdali fejedelem azonban halogatta a segítségnyújtást, s így Rurik a rokonságára és a kunokra támaszkodva harcolt az Olgovicsokkal. Vszevolod csak a nyár végén vagy az ősz elején indított hadjáratot a szmolenszki Dáviddal és a rjazanyi fejedelmekkel szövetségben. A támadás sikeres volt: Vszevolod és Dávid druzsinái az Oka folyó felső folyásánál elfoglalták az úgynevezett vjatics városokat.⁴³ Dávid ezután Csernyigov ellen akart vonulni, Vszevolod azonban kiegyezett a nászával, Jaroszlavval. A csernyigovi fejedelem szabadon engedte a korábban fogságba esett Rosztiszlavicsot, valamint vállalta, hogy nem tör Rurik kijevi és Dávid szmolenszki fejedelemségére. Ezzel a Kijevi Évkönyvben kimerítő részletességgel ismertetett 1196-os belháború a logika szabályai szerint be is fejeződhetett volna. Azonban Rurik kijevi fejedelem nem fogadta el a Vszevolod és Jaroszlav között létrejött békeszerződést, mert azt nélküle kötötték meg. Bosszúból visszavette, és közeli rokonainak juttatta a korábban Vszevolodnak átadott déli „városokat”.⁴⁴

Az újabb konfliktus nem sokat váratott magára, s az előző évek történései alapján aligha hatott meglepetésként. Az 1195–1196. évi belháború idején Roman és Rurik között nem csak fegyveres harc folyt. Roman elhatározta, hogy megszabadul első feleségétől, és kolostorba akarta őt küldeni.⁴⁵ A házastársak között zajló viszály azért vált politikai kérdéssé, sőt elképzelhető, hogy azért robbant ki, mert a feleség Rurik lánya volt. Predszlavanak végül nem maradt más választása, mint visszatérni apjához Kijevbe.⁴⁶

40 Uo. T. II. 686–687.

41 Uo. T. II. 697–698.

42 Uo. T. I. 413., T. II. 691–693.

43 A „vjatics városok”, pontosabban kisebb települések közé a 12. században az alábbiak tartoztak: Vorotinyeszk, Kozelszk, Gyedoszlav, Gyevjagorszk. Az egykori keleti sláv vjatics törzs déli központjaira (Domagosra, Mcenszkre, Szpasra, Kromra) ekkor már nem terjedt ki a csernyigovi föld északkeleti részét jelölő vjaticsok (вятичи) fogalom. Зайцев, 1975. 26., 29–30.

44 Az 1196. évi csernyigovi eseményekhez és azok következményeihez: ПЦП. T. I. 413., T. II. 694–702.

45 Uo. T. I. 412–413.

46 Uo. T. II. 711. John Fennell szerint Predszlava után Roman olyan hercegnőt vett feleségül, aki származása révén Bizánc és Magyarország uralkodóházaival is kapcsolatban volt. Anna, aki Roman két híres fiát, Danyiilt és Vaszilkót szülte, minden valószínűség szerint II. Angelosz Izsák bizánci császár lánya és II. András magyar király lánytestvérének mostohalánya volt. Феннел, 1989. 61.

Vlagyimir Jaroszlavics halála után, 1199-ben Roman volhíniai fejedelem elfoglalta Halicsot.⁴⁷ Vlagyimir Vszevolod unokaöccse (lánytestvérének fia) volt, és halála Vszevolod számára nemcsak egy közeli rokon elvesztését, hanem presztízsvesztést is jelentett, mivel a közeli rokon korábban csak az ő támogatásával tudta megőrizni a halicsi trónt.⁴⁸ 1200-ban Vszevolod olyan lépést tett, amellyel megőrizhette a szuzdali fejedelmek legfontosabb déli támaszpontját: fiát, Jaroszlavot Perejaszlavlba küldte.⁴⁹ Ezt megelőzően Perejaszlavlot Vszevolod egyik bátyja, majd unokaöccsei irányították. Mindannyian a vlagyimir-szuzdali központhoz igazodtak, és annak rangidős fejedelmét segítették. Azonban 1198-ban közülük az utolsó is meghalt,⁵⁰ és Vszevolod ezúttal saját fiát bízta meg a perejaszlavl-i föld irányításával. Így továbbra is ellenőrzése alatt tartotta Perejaszlavlot, és viszonylag könnyen beavatkozhatott a déli ügyekbe.

1200-ban ismét változtak az erőviszonyok. Ekkorra Rurik kiegyezett az Olgovicsokkal, Kijevbe hívta őket, és segítségükkel az akkor már Roman uralma alatt álló Halics ellen akart vonulni. Roman azonban megelőzte a koalíciót, a volhíniai és halicsi sereggel támadást indított, amelyhez a Rosz folyó mellett élő fekete süvegek is csatlakoztak. A kijeviek a támadókkal szimpatizálhattak, mivel a Podolnak nevezett városrész kapuját kinyitották. Rurik és a nála tartózkodó csernyigovi fejedelmek először az úgynevezett Hegyre vonultak vissza, majd megadták magukat. A győztes Roman megengedte, hogy volt apósa Vrucsijsba, az Olgovicsok Csernyigovba távozzanak, Kijevet pedig volhíniai unokatestvérének, Ingvarnak juttatta.⁵¹ A fenti eseményeket ismertető Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod és Roman együttesen ültette Ingvart a kijevi trónra.⁵² Ez az elfogultságot tükröző információ úgy értelmezhető, hogy a győztes – nyilván pártfogoltja stabilabb uralma érdekében – megszerezte a vlagyimiri fejedelem beleegyezését is.

1202–1203 telén azonban folytatódott a belviszály. A Lavrentyij-évkönyv híradása szerint ezúttal Rurik Rosztyszlavics támadott az Olgovicsokkal, illetve kun szövetségeseivel, „és [olyan – M. J.] szörnyűség történt az orosz földön, amilyen baj nem volt Kijev megkeresztelése óta”. 1203 januárjának legelején a támadók bevettek és felperzselték a Podolt, majd visszafoglalták a Hegyet. A Szófia-székesegyházat, illetve a hozzá tartozó épületeket, a Tized-templomot és az összes kolostort

47 Meglehető módon Vlagyimir Jaroszlavics halálának és Halics Roman általi elfoglalásának dátuma nem maradt fenn az óorosz forrásokban, ezért azt a szakirodalom alapján tudjuk megadni. Феннел, 1989. 51., 61.; Font, 2005. Pasuto véleménye szerint Vszevolod minden tőle telhetőt megtett a két nyugati fejedelemség politikai különállásának megőrzéséért: Пауто, 1968. 162.

48 A Vlagyimir Jaroszlavics és Vszevolod Jurjevics közti vérségi és politikai kapcsolatokhoz: Makai, 2012. 153–154.

49 ПЦПЛ. Т. I. 416.

50 Uo. T. I. 415.

51 Uo. T. I. 417–418. Podol Kijev legnagyobb kiterjedésű városrésze volt. A Hegy (Gora) elnevezés alatt a település katonai szempontból megerősített magaslatát értjük. Berezskov, az óorosz évkönyvek kiváló szakértője a forrás szövegét úgy értelmezte, hogy Ingvart Vszevolod és Roman ültette a kijevi trónra (Березков, 1963. 86.). Nem tudni, Berezskov hogyan juthatott erre a következtetésre. Talán a szöveg azon homályos utalása alapján, amely szerint a vlagyimiriak otthagyták Rurikot, és Romanhoz mentek (ПЦПЛ. Т. I. 417.).

52 Uo. T. I. 418.

kirabolták. Az ikonok egy részét tönkretették, másik részét, a kegytárgyakat, a könyveket, valamint azokat a lepleket is, amelyeket az első fejedelmek a maguk emlékezetére függesztettek ki, eltulajdonították.⁵³ Az évkönyv szövege itt, egy befejezetlen mondatnál megszakad, Perejaszlavl Suzdalszkij Évkönyve azonban újabb, bár részben megkérdőjelezhető információkkal szolgál: az öreg szerzeteseket és apácákat, az öreg, vak, sánta, görbe(hátú) és beteg papokat megölték. A többi szerzetest és apácát, a papokat és a papnékat, a kijevi férfiakat, feleségeiket, fiaikat és lányaikat a kunok a szállásaikra vitték.⁵⁴ A szerzetesek, apácák, papok lemészárlásával, illetve elhurcolásával kapcsolatos híradás egy másik északkeleti forrásban, a Moszkvai Évkönyvi Szvodban is megtalálható.⁵⁵

Még a déli eseményekre kevésbé koncentráló Első Novgorodi Évkönyv is foglalkozik Kijev 1203. évi kifosztásával, sőt két adalékkal szolgál. Egyrészt név szerint hozza a kunok vezetőit, másrészt megtudhatjuk belőle, mi történt a külföldi kereskedőkkel: miután a templomokba menekültek, a támadók meghagyták az életüket, de árukészletük felét elvették.⁵⁶ A következő események alapján úgy tűnik, hogy Rurik Vrucsijsba vonult vissza, tehát egyelőre a győzelem ellenére sem ült a kijevi trónra.⁵⁷ Ingvar fejedelem nyilván távozott, bár erről a források nem tájékoztatnak.⁵⁸

A Lavrentij-évkönyv szerint 1203-ban a fenti eseményeket az alábbiak követték: Roman fejedelem Vrucsijsba vonult Rurik ellen, elvágva őt az Olgovicsoktól és a kunoktól, Rurik pedig megcsókolta a keresztet Vszevolodnak és fiainak. Ezután Roman azt javasolta, hogy ő és Rurik küldjenek egy-egy megbízottat az általa atyának, úrnak és nagyfejedelemnek nevezett Vszevolodhoz, és kérjék meg, hogy Kijevet ismét Ruriknak juttassa. Vszevolod nem emlékeztette arra a rosszra, amit Rurik az orosz földön tett, és ismét neki adta Kijevet.⁵⁹ Ez az évkönyvi feljegyzés tartalmi szempontból elfogadható, formailag azonban meglehetősen tendenciózus. Az hihető, hogy Rurik a vlagyimiri fejedelem támogatását keresve megcsókolta a keresztet, vagyis kiegyezett vele. Ugyanakkor túlzásnak tűnik, hogy ezt a fiaival kapcsolatban is megtette. Mivel közülük Konsztantjint név szerint is megemlíti a krónikás,

53 Uo. T. I. 418. Az északkeleti krónikás megdöbbenése érthető, hiszen a kijevi trón birtokosainak gyakori cseréje általában nem járt atrocitásokkal a lakosságra nézve. Abban azonban tévedett, hogy ilyen baj még nem történt, vagy csak nem akart emlékezni rá, hogy 1169-ben az északkeleti fejedelem, Andrej Bogoljubszkij által szervezett koalíció győzelme után is kirabolták Kijevet. A Lavrentij-évkönyv az 1169. évi rablásról csak szolidan szól, a déli forrás, a Kijevi Évkönyv viszont komor színekkel ecseteli azt (uo. T. I. 354., T. II. 545.). A két forrásból az is kiderül, hogy Rurik Rosztiszlavics már akkor is a Kijevet elfoglaló koalíció tagja volt, sőt a Kijevi Évkönyv azt is hozza, hogy már akkor is Vrucsijs (Ovrucs) élén állt (uo. T. I. 354., T. II. 543.).

54 Uo. T. 41. 124–125.

55 МПС. 139.

56 НПЛ. 45. George Vernadsky feltételezte, hogy 1203-ban a kijevi és csernyigovi fejedelmek Roman elleni fellépése Vszevolod felbujtására történt (Vernadsky, 1948. 222.). Ny. Ny. Voronyin viszont arra utalt, hogy korábban Roman és Vszevolod katonái üzték el Rurikot Kijevből (Воронин, 1961. 350.). Évkönyvi adatokkal azonban egyik álláspont sem támasztható alá.

57 ПСПЛ. T. I. 419.

58 Ingvar később ismét Volhíniában bukkant fel, illetve két alkalommal, mindkét alkalommal rövid ideig, újból a kijevi trónra került.

59 ПСПЛ. T. I. 419.

alighanem a rosztovi évkönyvírás elfogultságával állunk szemben.⁶⁰ Az hihető, hogy Ruriknak szóló javaslatában Roman elismerte Vszevolod rangidősségét, de a szájába adott úr kifejezés indokolatlannak tűnik.

Valószínűleg még 1203-ban újabb békekötésekre került sor. Roman javaslatára Vszevolod „a kereszthez vezette az Olgovicsokat”, s maga Roman is kiegyezett az utóbbiakkal. Az évkönyvíró külön konstataa a ritkaságnak számító helyzetet: „és béke volt”.⁶¹ Megállapítható, hogy Dél-Rusz ugyanabba az állapotba került, mint amelyben néhány évvel korábban volt: Roman a volhíniai és a halicsi földet kormányozta, a Rosztjiszlavicsok Szmolenszket és Kijevet tartották ellenőrzésük alatt, az Olgovicsok pedig be voltak szorítva Szmolenszk és a szuzdali föld hatalma alatt álló déli Perejaszlavl közé.⁶²

1204 elején Rurik, Roman, Jaroszlav Vszevolodovics és más óorosz fejedelmek sikeres hadjáratot vezettek a kunok ellen.⁶³ Útban hazafelé tanácskozást tartottak a Jaroszlav irányítása alá tartozó Perejaszlavlban, majd Trepol felé indultak. Ott a tervek szerint a fejedelmek között kötendő szerződést és az egyes ágakhoz tartozó területek elosztását kellett volna megvitatni. Azonban Trepolban ismét felütötte fejét a belviszály: Roman fogságba vetette Rurikot, Kijevbe küldte, ahol Rurikot, feleségét és lányát – Roman volt feleségét – kolostorba kényszerítették. Rurik két fiát fogolyként Halicsba vitték.⁶⁴

V. Ny. Tatyiscsev szerint Rurik kolostorba kényszerítése után Roman a dinasztia egyes tagjait Kijevbe hívta a nagyfejedelemlérválasztás új rendjének megvitatására. A tanácskozáson a vlagyimir-szuzdali, csernyigovi, halics-volhíniai, szmolenszki, polocki és rjazanyi fejedelmeknek kellett volna részt venniük. A nagyfejedelemlérválasztás lett volna a nyugalom és rend fenntartása a Kijevi Ruszban, valamint a külső ellenséggel folytatott harc vezetése. A terv azonban nem valósult meg. Vszevolod például arra hivatkozva utasította el, hogy nem lehet a régi szokást megsérteni. Így a kijevi trónt Roman ismét a volhíniai Ingvarnak adta.⁶⁵ Vszevolod azonban ezt a megoldást sem fogadta el, és követeket küldött Romanhoz, akik meggyőzték, hogy engedje szabadon Rurik két fiát. Egyikük, Rosztjiszlav – feltételezhetően Vszevolod beleegyezésével – 1204-ben a kijevi trónra került.⁶⁶ Ez az állapot is átmenetinek bizonyult, mivel 1205-ben lengyelországi hadjárata során Roman életét vesztette.⁶⁷

60 Konsztantyin Vszevolodovics, majd utódai Rosztov élén álltak. A városban az északkeleti évkönyvírás igen jelentős központja működött.

61 ПСРЛ. Т. I. 420.

62 Феннел, 1989. 64.

63 ПСРЛ. Т. I. 420.; НПЛ. 240.

64 ПСРЛ. Т. I. 420.; НПЛ. 240.

65 Татищев, 1964. 169–170. Tatyiscsev információit Tolocko úgy értelmezte, hogy a 13. század eleji Ruszt a hat legjelentősebb fejedelemség föderációjaként képzelte el Roman Msztyiszlavics és Kijev vezetésével. Толочко, 1987. 155.

66 ПСРЛ. Т. I. 420–421. George Vernadsky ezt a helyzetet úgy interpretálta, hogy Romannak kompromisszumot kellett kötnie a szuzdali Vszevoloddal, és egy új fejedelmet ültettek a kijevi trónra közös gyámság alatt. Vernadsky, 1948. 222.

67 Ha figyelembe vesszük az ultramárctsi számítást, a Lavrentij-évkönyv datálása elfogadható (ПСРЛ. Т. I. 425.). Az Ipatij-évkönyv részét képező Halics-volhíniai Évkönyv viszont 1201-re teszi Roman Msztyiszlavics halálát (uo. T. II. 715.). A hibás évszám okát az alábbiakban kereshetjük. Amikor a Halics-volhí-

Vlagyimir–Szuzdal és Kijev kapcsolatai 1205–1212 között

Az 1195-től kezdődő évtizedben elsősorban Rurik Rosztiszlavics és Roman Msztyiszlavics között, 1206-tól 1212-ig pedig Rurik és az Olgovicsok között folyt a harc a Kijevi Fejedelemség ellenőrzéséért. Roman halála után Halics egy ideig magyar, lengyel és óorosz támadások célpontjává vált. A csernyigovi fejedelmek körében a rangidősség az energikus Vszevolod Csormnijra szállt, s ő a következő évek belháborúinak egyik főszereplője lett. Az 1205–1212 közötti időszak jellegzetességeit John Fennell így foglalta össze: ritka volt az az év, amely a Rosztiszlavicsok és az Olgovicsok közti kegyetlen összecsapás nélkül telt el. Kijev újból és újból az egyik kézről a másikba került, sok déli és délnyugati városhoz hasonlóan. Az, hogy Rurik és a csernyigovi Vszevolod olyan könnyen fosztotta meg egymást a kijevi tróntól, leginkább azzal magyarázható, hogy a vlagyimiri Vszevolod lehetőséget adott a két feldühödött fejedelemnek, hogy az egymás közötti vitát harcban döntsék el. Amíg egyik fél sem szerzett túlságosan nagy fölényt a másik felett, ő nem avatkozott be.⁶⁸

Roman fejedelem halála után Rurik levetette a szerzetesi csuhát, elfoglalta a kijevi trónt, s az Olgovicsok ideiglenesen elismerték az uralmát. Mivel Roman egyik fia négy-, a másik pedig mindössze kétéves volt, Rurik elhatározta, hogy megszerzi a látszólag védtelenül maradt Halicsot. Roman özvegye azonban II. András-hoz fordult támogatásért. A szanoki találkozón a magyar király Mog nádor vezetésével segédcsapatot hagyott hátra a kiskorú Danyil Romanovics érdekeinek képviselésére. Ilyen körülmények között Rurik 1205. évi hadjárata a halicsiakkal és a magyar fegyveresekkel szemben eredménytelenül zárult.⁶⁹

1206-ban már egy nagy koalíció készült a délnyugati fejedelemség elfoglalására. A Rosztiszlavicsok közül például a kijevi Rurik és a szmolenszki Msztyiszlav, az Olgovicsok közül pedig a csernyigovi Vszevolod Csormnij és a Novgorod Szeverszkij-i Igorevicsek, az Igor-ének főszereplőjének utódai szerettek volna részesedni a zsákmányból. A kunokat és a Kijevi Fejedelemség déli részén élő berendejeket is bevonták a támadásba. Úgy tűnik, ezúttal magyar segítség nem állt a halicsiak rendelkezésére, s az ottani bojárok egy része az Igorevicsek uralmának elfogadása mellett döntött. Halics városa Vlagyimiré lett, Zvenyigorod élére pedig Roman Igorevics került. Fivérük, Szvjatoszlav megpróbálkozott a volhíniai Vlagyimir elfoglalásával is, de akkor még nem járt sikerrel. A Halics ellen vonuló koalíció többi tagja

niai Évkönyv Rusz északi részére került, ott az egyik novgorodi krónikás a szöveget évekre bontotta. Ezt teljesen sikertelenül tette, és összezavarta a kronológiát. Roman halálát 1201-re datálta, azonban az más források szerint 1205. június 19-én történt (Зиборов, 2002. 96–97.). Font Márta korábban úgy vélte, hogy Roman 1205. október 14-én a Zawichost melletti ütközetben esett el (Font, 1996. 293.), újabban ő is 1205. június 19-re teszi a fejedelem halálát (Font, 2005. 192.).

68 Феннел, 1989. 66–67. Az amerikai szerző kronológiai határait annyiban pontosítanánk, hogy az általa leírtak inkább az 1206-tól kezdődő évekre érvényesek. 1205-ben Rurik és Vszevolod Csormnij éppen nem harcolt a kijevi trónért.

69 ПСРЛ. T. I. 425–426., T. II. 717–718. A Lavrentij-évkönyv szerint az 1205. évi Halics elleni hadjáratban az Olgovicsok is részt vettek (uo. T. I. 426.), ezt azonban a Halics–volhíniai Évkönyv hivatkozott része nem erősíti meg.

nem folytatta tovább a hadműveleteket.⁷⁰ 1206-ban, miután visszafordult a Halics elleni hadjáratból, Vszevolod Csormnij elfoglalta Kijevet, és helytartókat küldött a Kijevi Fejedelemség egyes településeinek élére. A Rosztyszlavicsok azonban ezúttal is megtartották régi bázisaikat (Vrucsijt, Visgorodot és Belgorodot).⁷¹ Ezek lehetőséget teremtettek arra, hogy a belviszály folytatódjon.

A fenti események időszakában a vlagyimiri fejedelmet érzékeny veszteségek érték délen. 1205-ben Vszevolod veje, Rosztyszlav elűzte Jaroszlav Vlagyimirovicst Visgorodból, és elfoglalta a helyét.⁷² A Lavrentij-évkönyvnek ezt a híradását nem könnyű értelmezni. Több kérdés is felmerül: mikor szerezte meg Vszevolod a Rosztyszlavicsok egyik déli központjának számító Visgorodot? Miért vették azt vissza? Ki volt a menekülésre kényszerített Jaroszlav? Mint láttuk, 1203-ban Rurik Vszevolod beleegyezésével szerezte meg Kijevet, 1204-ben pedig Vszevolod érte el, hogy Roman szabadon engedje Rurik fiát, Rosztyszlavot, s ezt követően az utóbbi került a kijevi trónra. Feltételezhető, hogy a vlagyimiri fejedelem 1203-ban vagy 1204-ben ellenszolgáltatásként kapta meg a települést. Az is logikusnak tűnik, hogy 1205-ben a Roman által jelentett fenyegetettségtől megszabadulva, a Rosztyszlavicsok egyszerűen visszavették Visgorodot. A menekülésre kényszerített fejedelemmel kapcsolatos kérdésre könnyebb válaszolni. Jaroszlav Vlagyimirovics a dinasztia volhíniai ágának jelentéktelen tagjai közé tartozott. Miután a vlagyimiri fejedelem rokona lett, többnyire Novgorodban képviselte sógora érdekeit.⁷³

1206-ban, a kijevi trón elfoglalása után Vszevolod Csormnij üzenetet küldött a déli Perejaszlavlba a vlagyimiri Vszevolod fiához, Jaroszlavhoz, amelyben távozásra szólította fel. A Lavrentij-évkönyvből az ok is kiderül: Jaroszlav veszélyeztette Vszevolod Csormnij rokonságának halicsi érdekeit. Mivel az üzenet hadjáratral való fenyegetőzést tartalmazott, Jaroszlav visszatért apjához északkeletre, a kijevi fejedelem pedig saját fiát állította Perejaszlavl élére.⁷⁴ Jaroszlav „bűne” az volt, hogy 1205-ben II. András magyar király felvette vele a kapcsolatot, s ő megpróbált beavatkozni a halicsi ügyekbe. Azonban amikor útközben megtudta, hogy Vlagyimir Igorevics néhány nappal korábban bevonult a fejedelemség központjába, visz-

70 *ПЦПЛ*. T. I. 426–427., T. II. 718. Az Igorevicsek öt évig tudták tartani magukat Halicsban, de tevékenységük inkább vesszőfutásnak, mint kormányzásnak nevezhető. Figyelniük kellett a magyar és a lengyel törekvésekre, igazodniuk kellett a halicsi bojárok csoportosulásaihoz, de még egymással sem tudtak békében élni. Pályafutásuk 1211-ben azzal ért véget, hogy hármukat (Romant, Szvjatoszlavot és a korábban általunk nem említett Rosztyszlavot) a halicsiak felakasztották. Vlagyimir Igorevics el tudott menekülni. Halicsban a helyzet annyira zavaros volt, hogy az Igorevicsek hatalomra kerülésétől a kivégzésükig terjedő időszakban (1206–1211) II. András négy alkalommal indított oda csapatokat, miközben Leszek Bialy krakkói fejedelemmel is egyezkednie kellett. Az Igorevicsek 1206 utáni szereplésével és a magyar király lépéseivel kapcsolatos adatok: *ПЦПЛ*. T. II. 719–727.

71 Uo. T. I. 427. Belgorod helyzete nem egyértelmű. A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint Rurik 1205-ben átadta az Olgovicsoknak (*МІТ*. 144.). Ha az információ helytálló, 1206-ban Vszevolod Csormnij vagy visszaadta a Rosztyszlavicsoknak, vagy Rurik unokaöccse, Msztyiszlav Romanovics erővel szerezte vissza.

72 *ПЦПЛ*. T. I. 426.

73 Jaroszlav Vlagyimirovicshoz: Makai, 2011. 170–172., 174.; Makai, 2012. 152–153.

74 *ПЦПЛ*. T. I. 427–428.

szafordult Perejaszlavlba.⁷⁵ A település és a fejedelemség már fél évszázada a dinasztia szuzdali ágához tartozó fejedelmek kezében volt, s ők mindvégig az északi központi politikájához igazodtak. Jaroszlav elűzése után a vlagyimiri Vszevolod déli ügyekre gyakorolt közvetlen befolyása jelentősen csökkent, bár a következő év eseményeinek leírása alapján valószínűsíthető, hogy még mindig volt „része” (Trepol) a Kijevi Fejedelemség területén.⁷⁶ Leginkább mégis abban reménykedhetett, hogy a Rosztyszlavicsok és az Olgovicsok folytatódó viszálya miatt ismét eljátszhatja a mérleg nyelvének szerepét.

Vszevolod Csormnij csak rövid ideig tudta megtartani az áhított trónt. Rurik a fentebb említett központokra és rokonságára támaszkodva valószínűleg még 1206 folyamán kiűzte Vszevolod Csormnijt Kijevből, a fiát pedig a Vlagyimir–Szuzdaltól nemrég megszerzett Perejaszlavlból. Az utóbbi déli központot ezúttal Rurik egyik fia kapta meg. A két fél közötti küzdelem 1206–1207 telén folytatódott. Az Olgovicsok a kunokkal szövetségben támadást indítottak Kijev ellen, három hétig blokád alatt tartották, de semmiféle eredményt nem értek el.⁷⁷

1207-ben Vszevolod Csormnij koalíciót szervezett a Rosztyszlavicsok ellen. Támogatták közvetlen rokonai, a csernyigovi fejedelmek, s a Novgorod Szeverszkijből Halics élére került Vlagyimir Igorevics szintén fegyveresek élén érkezett. Turov–pinszki és kun segítséget is kapott. Rurik meghátrált a túlerő elől, majd régi fészkebe, Vrucsijba vonult vissza. Unokaöccse, Msztyszlav Romanovics (később maga is kijevi fejedelem) kénytelen volt Belgorodot átadni, és a Rosztyszlavicsok bázisának számító Szmolenszkbe visszatérni. A koalíció nem érte be ennyivel: délre vonult, és Rurik másik unokaöccsét, Msztyszlav Udalojt is távozásra bírta Torcseszkből.⁷⁸

A fenti hadjárat leírásában található egy részlet, amely úgy értelmezhető, hogy Vszevolod Csormnij először a Jaroszlav Vlagyimirovics irányítása alá tartozó Trepolt foglalta el.⁷⁹ Mivel az utóbbi a vlagyimiri fejedelem megbízottja volt, elűzésével az Olgovicsok az északi Vszevolod érdekeit sértették. Az évkönyvi adatot alátámasztani látszik a vlagyimiri fejedelem későbbi reakciója is. Ő a Lavrentij-évkönyv tanúsága szerint kétségbe vonta, hogy az orosz föld egyedül a csernyigovi fejedelem otcsinája lenne, és kijelentette: „Csernyigovhoz akarok vonulni.”⁸⁰ Azonban ezúttal sem tudta rászanni magát egy nagy déli hadjárat indítására. Hírt kapott arról, hogy a szomszédos rjazanyi föld egyes fejedelmei az Olgovicsokkal

75 Uo. T. I. 427. A II. András és Jaroszlav közti kapcsolatfelvétel körülményeihez: Font, 2005. 101., 194.

76 ПСРЛ. T. I. 429.

77 Uo. T. I. 428.

78 Uo. T. I. 429. Nem tudni, hogy a 13. század első felének egyik legaktívabb fejedelme, a később Udalojnak elnevezett Msztyszlav mikor került a torkok (úzek) szállásterülete központjának számító Torcseszk élére.

79 Uo. T. I. 429.

80 Uo. T. I. 429–430. Orosz föld alatt általában a Kijevi Rusz déli területeit, a Kijevi, Perejaszlavl és Csernyigovi Fejedelemséget értjük. Vszevolod nyilván azt sérelmezte, hogy elvesztette a Kijevi Fejedelemségben korábban megszerzett részét, különösen pedig a hagyományosan a Jurjevicsek – Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem utódai – irányítása alatt álló Perejaszlavl Fejedelemséget. Az otcsina olyan területet jelent, amelyet valamely fejedelem apja korábban már irányított, igazgatott.

készülnek összefogni vele szemben. Ezért (vagy ezzel az ürüggyel) az 1207-es Csernyigov elleni hadjárat Rjazany elleni támadássá alakult át. A vétkesnek nyilvánított fejedelmeket Vszevolod Jurjevics részben elfogta, részben elérte, hogy feleségeikkel együtt kiadják, fogolyként Vlagyimirba küldjék őket. Rjazany városát ugyan nem foglalta el, azonban a terület egyes településeinek élére saját helytartóit állította, a rjazanyi fejedelmi trónt pedig fiának, Jaroszlavnak adta.⁸¹

1207-ben, amikor Rurik Rosztyszlavics híret vette, hogy a vlagyimiri Vszevolod Rjazany közelében jár, és az ottani fejedelmeket elfogja, csapatokat gyűjtött, gyorsan Vszevolod Csormnij ellen vonult, majd kiűzte őt Kijevből.⁸² Immár hetedik alkalommal foglalta el a trónt. Rurik aligha gondolta, hogy annak az unokaöccsének az északi lépései fogják megnehezíteni a helyzetét, aki délen az egyik támasza volt: Msztyszlav Udaloj 1208–1209 telén megfosztotta a novgorodi tróntól a vlagyimiri fejedelem egyik fiát,⁸³ s ezzel hozzájárult ahhoz, hogy az ismételten presztízavesztést szenvedő Vszevolod később az Olgovicsok mellé álljon a Rosztyszlavicsok ellen. Ugyanehhez egy 1210. évi esemény is hozzájárulhatott: több forrás szerint átmenetileg Rurik fia, Rosztyszlav foglalta el a halicsi trónt.⁸⁴ Ha a fenti kísérlet hosszabb távon sikeres lett volna, a Rosztyszlavicsok javára módosíthatta volna az erőviszonyokat.

Az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy újabb fordulat történt. A Lavrentij-évkönyv rövid híradása szerint 1210-ben Vszevolod Csormnij és csernyigovi rokonai Matfej kijevei metropolitát Vlagyimir–Szuzdalba küldték, közvetítésével békét kértek, és behódoltak Vszevolodnak. A vlagyimiri fejedelem nem emlékeztette az Olgovicsokat korábbi rossz cselekedeteikre, és „megcsókolta nekik a keresztet”, vagyis kibékült, megegyezett velük, a metropolitát pedig megajándékozta, és tisztelettel engedte útjára.⁸⁵ Egy másik forrás, a címe szerint a 15. század végén (valójában a második felében) keletkezett, úgynevezett Moszkvai Évkönyvi Szvod kiegészítő információkat is tartalmaz. Megtudhatjuk belőle, hogy a metropolita télen érkezett, karácsonykor istentiszteletet tartott a Szent Istenanya vlagyimiri székesegyházában, és a több napig tartó látogatás kellemes légkörben zajlott.⁸⁶ Sajnos egyik forrásból sem tudjuk meg a két Vszevolod által kötött szerződés részleteit, azokra legfeljebb következtethetünk. A Moszkvai Évkönyvi Szvod információja szerint a rjazanyi fejedelmek feleségeit már Matfej metropolita látogatása alatt szabadon engedték.⁸⁷ Ez azonban igen csekély eredmény volt, hiszen egyrészt az állítólag Vszevolod Csormnijjal tárgyalásokat folytató rjazanyi fejedelmek három év elteltével is fogságban maradtak,

81 Uo. T. I. 430–433.

82 Uo. T. I. 432–433.

83 Uo. T. I. 435.; *НПЛ*. 51.

84 *МЛС*. 149.; *ПСПЛ*. T. VII. 116–117. Az utóbbi forrás a 16. századi Voszkreszenszkij-évkönyv.

85 *ПСПЛ*. T. I. 435.

86 *МЛС*. 149. A Szent Istenanya vlagyimiri székesegyháza az Andrej Bogoljubszkij által építtetett, majd öccse, Vszevolod alatt felújíttatott, ma is működő Uszpenszkij-székesegyház.

87 Uo. 149.

másrészt a Vlagyimirba hurcolt rjazanyi püspök⁸⁸ sem kapta vissza a szabadságát. Azt azért nehéz elhinni, hogy az óorosz egyház vezetője, a kijevi metropolita ne emelt volna szót egy bebörtönzött püspökéért. Egy információt viszont mindkét forrás közöl: a kijevi trónra Vszevolod Csormnij ült, a csernyigovira pedig Rurik.⁸⁹ Az egykori óorosz főváros élén a tényleges váltás azért következhetett be, mert a metropolitának sikerült megszereznie a vlagyimiri Vszevolod hozzájárulását ahhoz, hogy a kijevi trónt a másik Vszevolod foglalhassa el (pontosabban: vissza). Mindkét forrás értesít arról, hogy 1211-ben az északkeleti Vlagyimirban esküvőt tartottak: a vlagyimiri fejedelem fia, Jurij (később vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem) feleségül vette a kijevi fejedelem lányát.⁹⁰ Az ünnepi esemény nyilván a két fél között megkötött szerződést pecsételte meg.

Úgy tűnik, hogy a vlagyimiri–csernyigovi megállapodás végrehajtása után a Vszevolod Csormnij és Rurik Rosztiszlavics között zajló küzdelem is befejeződött. Az utóbbi életének legvégső szakaszát nem ismerjük pontosan. Az alapvető források közül a Kijevi Évkönyvet a 13. század elején már nem vezették, s ez esetben a Lavrentij-évkönyv híradása sem megbízható, mivel azt állítja, hogy Rurik kijevi fejedelem 1215-ben csernyigovi fejedelemként halt meg.⁹¹

Nem meglepő, hogy a történetírókat, történészeket már a 18. századtól foglalkoztatja a kérdés. Ennek a tanulmánynak a témája és terjedelmi korlátai azonban csak néhány nézet felvillantását teszik lehetővé. A kronológiai kérdésekben máig megkerülhetetlen Ny. G. Berezskov úgy vélekedett, hogy a Lavrentij-évkönyv három évet téved, és a haláleset 1212-ben történt.⁹² Az amerikai John Fennell külön tanulmányt szentelt Rurik utolsó éveinek. Legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: a legegyszerűbb értelmezés az, hogy 1210-ben Vszevolod Csormnij, aki III. Vszevolodtól megkapta Kijevet, elfogta Rurikot, fogolyként Csernyigovba küldte, ahol öt évvel később meghalt. A Lavrentij-évkönyv 13. század eleji fő forrásai Északkelet-Ruszból származnak. III. Vszevolod családi krónikájának hangvétele 1210-től észrevehetően megváltozott a két Vszevolod között létrejött megegyezés és gyermekeik házasságkötése eredményeként. 1212 után a Lavrentij-évkönyv tapintatosan szűkszavú, amikor Csernyigov fejedelmait érinti, mivel a vlagyimiri Jurijnak nem sok kedve volt ahhoz, hogy apósa családjának a belviszályokban való részvételét emlegetse. Ezért hiányzik a forrásból, hogy Vszevolod Csormnijt a Rosztiszlavicsok 1212-ben kiűzték Kijevből, és ezért található benne zavarba ejtő feljegyzés Rurik csernyigovi uralmáról és ugyanott fejedelemként bekövetkezett ha-

88 Mivel Vszevolod az 1207. évi hadjárat eredményeként nem tudta teljesen engedelmességre kényszeríteni a szomszédos fejedelemséget, 1208-ban újabb támadást indított. Ekkor szokatlanul radikális lépésekre szánta el magát: Rjazany városát felgyújtatta, lakóit pedig Arszenij püspökkel együtt magával vitte Vlagyimirba. *ПСРЛ*. T. I. 434.

89 *Уо*. T. I. 435.; *МПС*. 149.

90 *ПСРЛ*. T. I. 435.; *МПС*. 149. Erről az eseményről fennmaradt egy csaknem forrásértékű feljegyzés is a két nász (a kijevi és a vlagyimiri Vszevolod) által bőkezűen adott ajándékok felsorolásával. Татищев, 1964. 185.

91 *ПСРЛ*. T. I. 438.

92 Бережков, 1963. 104.

láláról.⁹³ Az orosz A. A. Gorszkij álláspontja röviden így foglalható össze: a csernyigovi földön a fő trónt a 13. század első felében legfőképpen az Olgovicsok ágának rangidős fejedelmek foglalták el (Igor Szvjatoszlavics, Oleg Szvjatoszlavics és fivére, Vszevolod Csormnij). 1210-ben Vszevolod Csormnij, miután megszerezte a kijevi trónt, Csernyigovot átadta Ruriknak. Az utóbbi addig Kijevben volt fejedelem, és így a trónok cseréje történt. Sok kutató Rurik csernyigovi fejedelemségét valószínűtlennek tartja, de a későbbi események számbavétele alapján ezzel nem lehet egyetérteni. Vszevolod Csormnij Csernyigovot valószínűleg csak Rurik élete végéig adta át. Az utóbbi halála (1212) után, amely megváltoztatta az erőegyensúlyt, Vszevolod Csormnij azonnal támadást intézett, hogy a Rosztiszlavicsok ágának képviselőit kiszorítsa Dél-Ruszból.⁹⁴

A csernyigovi–kijevi fejedelem halálának évről közvetett és közvetlen adattal is rendelkezünk. A novgorodi forrás alapján úgy tűnik, Vszevolod Csormnij élete legvégén is belháborút kezdeményezett: 1212-ben kiűzte a Rosztiszlavicsokat az orosz földről. Az utóbbiak unkatestvérüktől, a Novgorod élén álló Msztiszlav Udalojtól kértek segítséget. Msztiszlav novgorodi fegyveresekkel a Szmolenszki Fejedelemségen keresztül délre vonult, s a Rosztiszlavicsok együttes erővel elfoglalták Visgorodot. Vszevolod Csormnij elmenekült Kijevből, a trónra pedig Msztiszlav Romanovics, Rurik egyik unokaöccse került. A győztesek Csernyigovhoz mentek, de ott sarc fejében békét kötöttek.⁹⁵

A moszkvai forrás nem ír a Kijev elleni támadás okáról, viszont számos adalékkal szolgál. Ebben nem Msztiszlav Udaloj a főszereplő, hanem szintén Msztiszlav nevű unkatestvére. Rajtuk kívül még három Rosztiszlavics és Ingvar lucki (volhíniai) fejedelem részvételét említi. Híradása szerint először Ingvar foglalta el a megüresedett kijevi trónt, de hamarosan – egy megállapodás alapján – Msztiszlav Romanovics került a helyére. A krónikás azt sugallja, hogy Vszevolod és rokonsága fejvesztve menekült Kijevből, mivel közben sokan a Dnyeperbe fulladtak. Még további két fontos információt tartalmaz: Vszevolod Csormnij fivéréhez, Glebhez menekült Csernyigovba, s ott meg is halt.⁹⁶

A Moszkvai Évkönyvi Szvod korántsem a legmegbízhatóbb forrás, de a csernyigovi trón sorsával kapcsolatban csak rá tudunk támaszkodni. Helyi vagy kijevi híradással nem rendelkezünk, s ezúttal a Lavrentyij-évkönyv sem segít. Gleb Szvjatoszlavics említése azért fontos, mert ha 1212-ben már ő állt Csernyigov élén, Rurik nem halhatott meg itteni fejedelemként 1215-ben. Vszevolod Csormnij későbbi lépéseiről pedig nincs megbízható információ, ezért az 1212. év elfogadható halála dátumaként. Azt viszont hiteles forrásból tudjuk, hogy a vlagyimiri Vszevolod is meghalt ennek az évnek a tavaszán.⁹⁷ Ez azt jelentette, hogy az 1205 és 1212

93 Fennell, 1985. 163–164. A korábbi időszakban készült munkákban a forrásokban használt nagyfejedelmi cím miatt Vszevolod Jurjevicset gyakran III. Vszevolodként említik. Ez esetben Vszevolod Jaroszlavicsot (1078–1093) tekintik I., Vszevolod Olgovicsot (1039–1046) pedig II. Vszevolodnak.

94 Горский, 1996. 7–8.

95 НПЛ. 53.

96 МПС. 151.

97 ПСРЛ. Т. I. 436.

közötti viharos időszak minden főszereplője (Rurik és a két Vszevolod) távozott az élők sorából vagy legalább a politikai színpadról. Msztyiszlav Romanovics kijevi trónra kerülése (1212) egy kevésbé zaklatott periódus kezdetét jelentette, az 1223-as kalkai csatában bekövetkezett halála viszont a mongol invázió szörnyűségeit vetítette előre.⁹⁸

Vszevolod Jurjevics politikai szerepe a 12–13. század fordulóján

Vlagyimir–Szuzdal és Kijev századfordulós viszonyát az évkönyvek a fejedelmek szemszögéből világítják meg. A hatalmi képlet másik két eleme a druzsina és a vecse volt. Arról, hogy Vszevolod druzsinája milyen szerepet játszott a fenti kérdésben, mindössze néhány elszórt információ maradt fenn,⁹⁹ a vecse álláspontról pedig még annyi sem. Ilyen körülmények között csak a vlagyimir–szuzdali fejedelem már bemutatott lépéseinek értékelésére van lehetőség.

Vszevolod Jurjevics szerepének értékelését két nézet ismertetésével kezdjük. V. O. Kljucsevszkij, az 1917 előtti orosz történetírás kiemelkedő moszkvai képviselője így írt Vszevolodról: a déli Ruszt a távoli Kljazma partjáról irányította; Kijevben a nagyfejedelmeket ő ültette trónra. A kijevi nagyfejedelem nem érezhette szilárdnak a helyzetét, ha nem Vszevolod akarata szerint járt el, ha nem volt az ő podrucsnyikja (alárendeltje). Két nagyfejedelem volt, a kijevi és a vlagyimir–szuzdali, „az idősebb és a legidősebb, a névleges és a tényleges”. Ilyen, Vszevolod akaratából a kijevi trónra ültetett, alárendelt nagyfejedelem volt szmolenszki unokaöccse, Rurik Rosztyiszlavics.¹⁰⁰ Kljucsevszkij nemcsak Vszevolod, hanem fejedelemsége helyzetét is értékelte. Eszerint a szuzdali oblaszty, amely a 12. század elején az orosz földnek még csak egy eldugott északkeleti sarka volt, a 13. század elején már Rusz többi része fölött határozottan ellenőrzést gyakorló fejedelemség lett. A politikai súlypont egyértelműen áttevődött a Dnyeper középső folyásától a Kljazma partjára.¹⁰¹

A. A. Gorszkij orosz történész néhány évvel ezelőtt nagy elődjétől teljesen eltérő értékelést adott Vszevolod és Északkelet-Rusz szerepéről. Eszerint az 1190-es évek közepéig Vszevolodot legfeljebb a három legerősebb óorosz fejedelem egyikeként tarthatjuk, akkor viszont a Rosztyiszlavicsok elismerték „a legidősebbnek Vlagyimir nemzetségében”, és aktívan avatkozott be az Olgovicsokkal folytatott harcba. A vlagyimiri krónikás ezt úgy mutatja be, hogy a 12. század végén–13. század elején leginkább Vszevolod rendelkezett a kijevi trón sorsáról. Azonban az évkönyvíró nyíltan felnagyította „saját” fejedelmének szerepét. A további ismerte-

98 Uo. T. I. 446.

99 Lásd például uo. T. II. 699.

100 Ключевский, 1956. 330. Egy évszázad múltán is – egy összefoglaló munka esetében teljesen érthető módon – ennek az értékelésnek az egyszerűsített változatával találkozhatunk Nicholas Riasanovskynál: Vszevolod nagyfejedelemként egész Oroszország (Russia) fölött érezte hatalmát. Riasanovsky, 1984. 91.

101 Ключевский, 1956. 331–332.

tésből látható, hogy 1205–1210 között Vszevolod nem gyakorolt döntő befolyást a Kijevért folytatott harcra.¹⁰²

Gorszkij úgy vélekedett, hogy a mongol hódítás előtt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség nem rendelkezett politikai vezető szereppel, s megadta azokat az okokat, melyek miatt ez a meggyőződés kialakult. Egyrészt a fennmaradt évkönyvek többségét a 15–16. században a moszkvai államban készítették, s ezek alapja legfőképpen a korábbi időszak északkeleti évkönyvírása volt. Természetes, hogy a 12. század második felének és a 13. század elejének északkeleti krónikásai a legtöbb figyelmet saját földjük eseményeinek és saját fejedelmeik tetteinek szentelték, és nem hagyták ki annak lehetőségét, hogy az utóbbiakat kedvező színben tüntessék fel. A kutatók később ennek a hatása alá kerültek. Másrészt a 15. században és a 16. század első felében készült évkönyvekben még nem található meg az a tézis, miszerint Rusz fővárosa Kijevből Vlagyimirba helyeződött át. Az összeállítók akkor még lelkiismeretesen idézték a rendelkezésükre álló anyagokat a déli Rusz 12. századi–13. század eleji történetéről, és nem törekedtek arra, hogy a szuzdali föld irányítóit a kor többi jelentős fejedelme fölé emeljék. A változás a 16. század második felétől azokban a művekben következett be, amelyek a moszkvai cárság ideológiáját fogalmazták meg.¹⁰³

Mivel a vlagyimiri Vszevolod lépéseinek értékelésében a kutatók álláspontja nem egységes, először egy táblázat segítségével érdemes összefoglalni a kijevi trón sorsának alakulását (1. táblázat). Megállapítható, hogy az 1194 júliusától 1212 áprilisáig (Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi halálától Vszevolod Jurjevics vlagyimiri haláláig) eltelt nem egészen 18 év alatt 11 alkalommal történt változás a kijevi trónon. Az egykori óorosz főváros 1194–1205 között a szmolenszki Rosztjiszlavicsok és a volhíniai Izjaszlavicsok, míg 1206–1212 között a Rosztjiszlavicsok és a csernyigovi Olgovicsok vetélkedésének célpontja volt. A trón birtokának személye általában békés úton változott: megegyezés vagy kisebb katonai akció után. Egyes esetekben a támadók olyan váratlanul érkeztek, hogy a „regnáló” fejedelemnek esélye sem volt az eredményes védekezésre. A győztes nem alkalmazhatott radikális eszközöket a lakossággal szemben, mert bizonyos kérdésekben figyelembe kellett vennie a szabadok képviselőit jelentő vecse határozatait. Mindössze egyetlen alkalommal, 1203-ban került sor nagymértékű erőszakra. Azonban ennek leírását ugyanúgy kétkedve kell fogadni, mint az 1169. évi kifosztás ismertetését. Nincs okunk tagadni, hogy 1203-ban a győztesek raboltak és fosztogattak, de annak mértéke kétséges. Ha az egyházi személyeket részben lemészárolták, részben elhurcolták volna és a „civil” lakosságot is a sztyeppére hajtották volna, Kijev élete megbénult volna. Ennek pedig nincs nyoma a forrásokban.

102 Горский, 2004. 149–150.

103 Уо. 151–153.

1. táblázat

A Rurik-dinasztiából származó kijevi fejedelmek a 12–13. század fordulóján

Kijevi fejedelmek	Uralmuk időszak
Rurik Rosztjiszlavics	1194–1200
Ingvar Jaroszlavics	1200–1202
Rurik Rosztjiszlavics	1203–1204
Ingvar Jaroszlavics	1204
Rosztjiszlav Rurikovics	1204–1205
Rurik Rosztjiszlavics	1205–1206
Vszevolod Csormnij	1206
Rurik Rosztjiszlavics	1206–1207
Vszevolod Csormnij	1207
Rurik Rosztjiszlavics	1207–1210
Vszevolod Csormnij	1210–1212

A történészek több alkalommal Vszevolod mérsékelt érdeklődéséről írnak a déli eseményekkel kapcsolatban (2. táblázat). George Vernadsky szerint Vszevolod kevéssé avatkozott be a kijevi ügyekbe.¹⁰⁴ Simon Franklin és Jonathan Shepard kötetében az olvasható, hogy a vlagyimiri fejedelem időről időre nyomást gyakorolt, még fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott aziránt, hogy közvetlenül belekeveredjen a déli ügyekbe.¹⁰⁵ Janet Martin úgy vélekedett, hogy Vszevolod 1177-ben nyilvánvalóan lemondott a kijevi trónnal kapcsolatos jogairól, s saját apai örökségére (vagyis Vlagyimir–Szuzdala), a szomszédos Rjazanyi és Muromi Fejedelemségre, valamint Novgorodra összpontosította figyelmét.¹⁰⁶ Ny. F. Kotljár szerint Vszevolod Kijevtől távol élt, uralkodott, és egyáltalán nem törekedett arra, hogy Rurik trónjára üljön.¹⁰⁷

Megállapítható, hogy 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában a vlagyimiri Vszevolod tevékenységéhez. 1194-ben és 1203-ban ő segítette trónra nászát, Rurik Rosztjiszlavicsot; 1200-ban hozzájárult Ingvar Jaroszlavics fejedelemségéhez; 1204-ben döntő szava lehetett veje, Rosztjiszlav Rurikovics Kijev élére állításában; 1210 végén szintén ő egyezett bele abba, hogy későbbi násza, Vszevolod Csormnij kerüljön Rurik helyére. Mindez azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz déli részének eseményeit, sőt több esetben is hatást gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor

¹⁰⁴ Vernadsky, 1948. 222.

¹⁰⁵ Franklin–Shepard, 1996. 351. A szerzőpáros Ju. A. Limonov munkájára (Лимонов, 1987. 99–116.) hivatkozott, azonban – Limonov munkájának ismeretében – nem igazán érthető, hogy a néhány soros értékelés miként tükrözné vissza Limonov kötetének egy teljes fejezetét, amely ráadásul nemcsak Vszevolod déli politikájával, hanem általában a Vlagyimir–szuzdali Rusz helyzetével foglalkozik a 12. század végétől a 13. század első feléig bezárólag.

¹⁰⁶ Martin, 1995. 124., 117.

¹⁰⁷ Котляр, 1998. 438.

2. táblázat

Vszevolod viszonya a déli ügyekhez

Kijevi fejedelmek	Trónra kerülésük éve	Trónra kerülésük módja
Rurik Rosztjiszlavics	1194	Vszevolod beleegyezésével
Ingvar Jaroszlavics	1200	Vszevolod beleegyezésével
Rurik Rosztjiszlavics	1203	Vszevolod beleegyezésével
Rosztjiszlav Rurikovics	1204	Vszevolod beleegyezésével
Vszevolod Csormnij	1210	Vszevolod beleegyezésével

jelentős presztízavesztés érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, s természetesen nem maradt visszhang nélkül a történettudomány képviselői körében sem.¹⁰⁸

A történeti irodalomban több szerző is felhívta a figyelmet Vszevolod szeniori státuszára.¹⁰⁹ Bár Vszevolod Jurjevics valóban utolsóként maradt az élők sorában Vlagyimir Monomah unokái közül, rangidősségét konkrétan mindössze kétszer (1195-ben és 1203-ban) ismerték el, vagyis politikai súlyával kapcsolatban ebből a szempontból messzemenő következtetések aligha vonhatók le. Ráadásul egy másik genealógiai vonalon az Olgovicsek rangidős képviselője is igényt formálhatott a dinasztia szeniori pozíciójára. A csernyigovi fejedelmek de jure egyszer sem ismerték el a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát valamennyi Rurik-utód között. Mint láttuk, Vszevolod Csormnij csak akkor fordult hozzá, amikor más lehetsége nem maradt Kijev megszerzésére.

A vlagyimiri Vszevolod befolyásának mértékét jól mutathatná, ha nyomon lehetne követni a Kijevi Fejedelemségből megszerzett „részének” sorsát. 1195-ben ugyan kapott öt települést, ám ezeket Rurik Rosztjiszlavics már a következő évben visszavette. 1200-ban, 1203-ban vagy 1204-ben és valószínűleg 1210-ben, a közreműködésével zajlott trónváltások után értelemszerűen ismét kaphatott „részt”, de ez egyértelműen nem bizonyítható. Ráadásul 1206-ban elvesztette a megbízható déli bázisnak számító Perejaszlavl Fejedelemséget, és kétséges, hogy az még halála előtt visszakerült volna a dinasztia szuzdali ágának ellenőrzése alá.¹¹⁰

Megállapíthatjuk, hogy Kijevvel kapcsolatban Vszevolod Jurjevics (Nagyfészki Vszevolod) apja és bátyja nyomdokain haladt, amennyiben nagy figyelem-

108 Ny. Ny. Voronyin azt hangsúlyozta, hogy Vszevolod számított a fegyveres harc és a nagy hadjáratok kudarcára, s a háború békés eszközökkel való folytatására törekedett (Воронин, 1961. 349.). Ju. A. Limonov véleménye szerint Andrejnek a terve megvalósításához déli hadjáratot kellett szerveznie, míg a 13. század elején a kijevi trón megszerzéséhez elég volt Vszevolod diplomáciai támogatása (Лимонов, 1987. 106.). Janet Martin úgy vélekedett, hogy Andrej Bogoljubszkij halála a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte, mivel ezután a Jurjevicsek felhagytak a kijevi nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel (Martin, 1995. 117.). Simon Franklin és Jonathan Shepard kötete szerint Vszevolod tanult Andrej bukásából (Franklin–Shepard, 1996. 351.).

109 Ключевский, 1956. 330.; Тополко, 1987. 154.; Феннел, 1989. 38.; Martin, 1995. 100., 117., 124.; Котляр, 1998. 437–438.; Горский, 2004. 149.

110 Csak 1213-ból van adat arra vonatkozóan, hogy Vszevolod vlagyimiri utóda (Jurij) öccsét, Vlagyimirt állította a déli Perejaszlavl élére. ПСРЛ. Т. I. 438.

mel kísért a délen zajló eseményeket. Ő azonban rendkívül óvatos volt, és a realitások talaján maradt. Nem indított hadjáratokat, és arra sem törekedett, hogy legközelebbi rokonait juttassa a kijevi trónra. Nem pazarolta az északkeleti erőforrásokat bizonytalan kimenetelű déli vállalkozásokra, inkább a diplomácia eszköztárát részesítette előnyben. Időnként ő maga kezdeményezett, máskor kívárta, hogy a kijevi trónon marakodó déli fejedelmek valamelyike a segítségét kérje. Aligha vitatható, hogy irányítása alatt a Vlagyimir–szuzdali Fejedelemség a széttagolódott Kijevi Rusz egyik legerősebb, legstabilabb régiója volt. Azonban a legmegbízhatóbb forrásokból az nem olvasható ki, hogy Vlagyimir–Szuzdal egyértelműen Rusz többi része fölé kerekedett volna,¹¹¹ a Kljazma-parti Vlagyimir pedig fővárossá vált volna.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

МЛС

Русские летописи. Т. 8. *Московский летописный свод конца XV века*. Рязань, 2000.

НПЛ

Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. Москва–Ленинград, 1950.

ПСРЛ

Полное собрание русских летописей. Т. 1. *Лаврентьевская летопись*. Москва, 1962. Т. 2. *Ипатьевская летопись*. 2-е изд. Москва, 1962. Т. 7. *Летопись по Воскресенскому списку*. Москва, 2001. Т. 41. *Летописец Переславля Суздальского (Летописец русских царей)*. Москва, 1995.

2. Szakirodalom

Артеменко

1982 *История Киева*. Т. 1. *Древний и средневековый Киев*. Отв. ред.: Артеменко, Иван Иванович. Киев, 1982.

Бережков

1963 Бережков, Николай Георгиевич: *Хронология русского летописания*. Москва, 1963.

Deér

1928 Deér József: *A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája*. Kaposvár, 1928.

Fennell, Феннел

1983 Fennell, John: *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304*. New York, 1983.

111 Csak a muromi és rjazanyi fejedelmek kényszerültek arra, hogy elfogadják a vlagyimir–szuzdali dominanciát.

1985 Fennell, John: Last Years of Riurik Rostislavich. In: *Essays in Honour of A. A. Zimin*. Ed.: Waugh, Daniel Clarke. Columbus (Ohio), 1985. 159–166.

1989 Феннел, Джон: *Кризис средневековой Руси 1200–1304*. Москва, 1989.

Font

1996 Font Márta: *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 11.)

1997 Font Márta: A Kijevi Rusz. Rusz régiói. In: Font Márta–Krausz Tamás–Niederhauser Emil–Szvák Gyula: *Oroszország története*. Szerk.: Szvák Gyula. Bp., 1997. 5–123.

1998 Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Bp.–Pécs, 1998.

2005 Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 21.)

Franklin–Shepard

1996 Franklin, Simon–Shepard, Jonathan: *The Emergence of Rus, 750–1200*. London–New York, 1996.

Горский

1996 Горский, Антон Анатольевич: *Русские земли в XIII–XIV вв. Пути политического развития*. Москва, 1996.

2004 Горский, Антон Анатольевич: *Русь. От славянского Расселения до Московского царства*. Москва, 2004.

Грушевский

1905 Грушевский, Михаил Сергеевич: *Історія України-Руси*. Т. II. Львів, 1905.

Hodinka

1916 Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Bp., 1916.

Ключевский

1956 Ключевский, Василий Осипович: *Сочинения*. Т. 1. *Курс русской истории*. Часть 1. Москва, 1956.

Котляр

1998 Котляр, Николай Федорович: *Древнерусская государственность*. Санкт-Петербург, 1998.

Лимонов

1987 Лимонов, Юрий Александрович: *Владими́ро-Суздальская Русь*. Ленинград, 1987.

Makai

1995 Makai János: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. In: *Aetas*, 10. (1995) 3. sz. 76–95.

1999 Makai János: 1169 mint az óorosz történelem fordulójának éve. In: *Történelmi sorsfordulók*. Szerk.: Kaló Ferenc. Eger, 1999. 7–29.

2009 Makai János: Zűrzarar Vlagyimir–Szuzdalban (1174–1177). In: *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2009. 319–335.

2010 Makai János: A szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok. In: *Eszmé, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*. Szerk.: Háda Béla, Ligeti Dávid Ádám, Majoros István, et al. Bp., 2010. 387–402.

2011 Makai János: Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. In: *„... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Szerk.: Gebei Sándor–ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János. Eger, 2011. 160–175.

2012 Makai János: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio historiae*. Eger, 2012. 143–157.

Márki

1877 Márki Sándor: *Az oroszok hazánk történetében*. Nagyvárad, 1877.

Martin

1995 Martin, Janet: *Medieval Russia, 980–1584*. Cambridge, 1995.

Пашуто

1968 Пашуто, Владимир Терентьевич: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва, 1968.

Pauler

1899 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. Bp., 1899.

Rátz

1943 Rátz Kálmán: *Oroszország története*. Bp., 1943.

Riasanovsky

1984 Riasanovsky, Nicholas V.: *History of Russia*. New York–Oxford, 1984.

Рыбаков

1971 Рыбаков, Борис Александрович: «Слово о полку Игореве» и его современники. Москва, 1971.

1982 Рыбаков, Борис Александрович: *Киевская Русь и русские княжества XII–XIII веков*. Москва, 1982.

Татищев

1964 Татищев, Василий Никитич: *История Российская*. Т. 3. Москва, 1964.

Толочко

1987 Толочко, Петро Петрович: *Древняя Русь. Очерки социально-политической истории*. Киев, 1987.

Vernadsky

1948 Vernadsky, George–Karpovich, Michael: *A History of Russia*. Vol. II. Vernadsky, George: *Kievan Russia*. New Haven–London, 1948.

Воронин

1961 Воронин, Николай Николаевич: *Зодчество Северо-Восточной Руси XII–XV веков*. Т. 1. Москва, 1961.

Зайцев

1975 Зайцев, Алексей Константинович: Домагощ и границы „вятичей” XII в. In: *Историческая география России: XII–начало XX вв. Сборник статей к 70-летию проф. Л. Г. Бескровного*. Отв. ред.: Нарочницкий, Алексей Леонтьевич. Москва, 1975.

Зиборов

2002 Зиборов, Виктор Кузьмич: *Русское летописание XI–XVIII веков*. Санкт-Петербург, 2002.

JÁNOS MAKAI

THE RELATIONS OF VLADIMIR-SUZDAL AND KIEV AT THE TURN
OF THE 12TH-13TH CENTURIES

The relationship of the Vladimir-Suzdal Principality and Kiev at the turn of the century is depicted from the viewpoint of princes in the chronicles. Other participants of the power struggles were the *druzhina* and the *veche*. Only scattered pieces of evidence contain references to the role of the *druzhina* under Vsevolod, prince of Vladimir-Suzdal (1176-1212), and even less can be revealed about the policy of the north-eastern *veche*. Under these circumstances, we can evaluate only the activity of the prince.

During almost 18 years from July 1194 until April 1212, the princes of Kiev were exchanged eleven times. The former old-Russian capital was the subject of competition between the Rostislavichi of Smolensk and the Izyaslavichi of Volhynia in 1194-1205, whereas between 1206 and 1212 the Rostislavichi were contesting the Olgovichi of Chernigov for power in Kiev. Five, i.e. almost half of the eleven changes on the throne can be connected to the activities of Vsevolod. Therefore the prince of Vladimir-Suzdal not only paid close attention to events in the southern part of the Rus, but also had an effect on them. However, he did not interfere directly, not even if he had to suffer a serious loss of prestige, which was a significant modification of the Kiev-policy of his brother Andrei Bogolyubsky, and it obviously did not go unnoticed among historians.

A Habsburgok és a magyar Anjouk kapcsolatainak kronológiája

IV. (Luxemburgi) Károly uralkodása alatt*

A 14. században Kelet- és Közép-Európa történetét három dinasztia együttműködése, szövetségi viszonyai és háborúi határozták meg. Ezek közé tartozott a Cseh Királyságot irányító és a század második felétől a Német-római Birodalomban is kormányzó pozícióba kerülő Luxemburg-család, a Magyar Királyságot uralmuk alatt tartó itáliai és francia családi hátteret maguk mögött tudható Anjouk és a birodalom osztrák tartományainak élén álló Habsburgok. A magyarországi Anjoukat a korszak első évtizedeiben szoros szövetségi viszony fűzte a nyugati szomszédjukhoz, amely rokoni szálakkal megerősített politikai együttműködésen nyugodott.¹ A század közepére azonban a Habsburg–Anjou viszony egyre felületesebbé vált, majd elsősorban a magyar–osztrák határ mentén tapasztalható, más-más okokra visszavezethető, állandó viszálykodások következtében megromlott. A szövetségből ellenségeskedés lett, és a Habsburgok a német-római császári címet viselő IV. (Bajor) Lajos, az Anjouk pedig Luxemburgi János cseh király oldalán háborúba sodródtak egymással. A konfliktus hiába végződött 1336-ban békekötéssel, a század elején tapasztalható szoros együttműködés nem tért vissza, a két állam viszonya rendszerint IV. (Luxemburgi) Károly politikájának függvényében változott. A 14. század második felének magyar–osztrák diplomáciai kapcsolatának alakulásait, az azokat befolyásoló külpolitikai tényezőket veszi számba az alábbi kronológiai adattár, amelynek sajátsága, hogy kevésbé a köztörténeti eseményekre, mint inkább az eddig figyelmen kívül hagyott, illetve a kutatók előtt ismeretlen dokumentumok feltárására fókuszál, feltüntetve – a munka műfajában szokatlan módon – azok forráshelyeit is.

1336.

okt. 9. János cseh király, valamint II. Albert és I. Ottó osztrák hercegek békét kötnek egymással. Az ennsi békében a cseh király a maga és fia, János Henrik tiroli gróf és Margit tiroli grófnő nevében lemond Karintiáról, Krajnáról és a Vend Őrgrófságról II. Albert és I. Ottó osztrák hercegek javára, minden e területekre vonatkozó doku-

* A szerző kutatásait a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjpályázat (BO/00099/12/2) támogatja.

1 A 14. század elejének Habsburg–magyar együttműködéséről lásd Skorka, 2013a, 2013b.

mentumot átadva, továbbá ígéri, hogy az osztrák hercegek ellen lázadó alattvalókat nem támogatja, hanem ellenük segíti a hercegeket. Cserébe II. Albert és I. Ottó osztrák hercegek János cseh király fia, János Henrik javára lemondanak Tirolról, Greifenbergről és Sachsenburg feléről, továbbá Kaufensteint és amit még Konrad von Liebenberg a kezén tart, Tirolhoz csatolják, Lundenburg várát november 11-ig átadják, addig a király Feldsberg városát és várát a maga kezén tarthatja, közbenjárnak továbbá, hogy az Albert görzi gróf kezén lévő Greifenberg és Stein várak János Henrik tiroli grófnak adassanak át.²

okt. 11. II. Albert osztrák herceg János cseh királynak Ennsben 5000 márká prágai garas kifizetését ígéri, felét a következő év április 23-án, másik felét november 11-én.³

okt. 9–dec. 13. között I. Károly magyar király fegyverszünetet köt II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel, amely Luca napjától 1337. június 8-ig tart. A kérdéses időszakra vonatkozó rendelkezések szerint a magyar–osztrák határ mindkét oldalon három-három határfelügyelő ellenőrzése alá kerül, egy a Dunától északra, egy a Dunától délre, a harmadik pedig a stájer–krajnai határszakasz ügyeiben lesz illetékes. A megállapodás értelmében a foglyokat szabadon bocsátják, továbbá mindkét részről biztosítják a szabad kereskedelmet.⁴

1337.

jan. 12. Fülöp francia király szövetségre lép II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel mindenki ellen, kivéve János cseh királyt, a pápát és a lotaringiai herceget.⁵

április Károly morva őrgróf Lombardiába készülén nem kap engedélyt az osztrák hercegektől a területeiken történő átvonulásra, így hajóra száll, és I. Károly magyar királyhoz megy Budára, aki biztosítja Zengge vonulását.⁶

jún. 8. után I. Károly hadat indít II. Albert és I. Ottó osztrák hercegek ellen, visszaszerzi a Muraközt, leveri a Baboníciókat és a Kőszegieket.⁷

szept. 2. III. Edvárd angol király II. Albert és I. Ottó hercegnek egy franciák elleni angol–osztrák szövetség reményében felajánlja, hogy Johanna nevű lányát eljegyezné a Habsburg-család valamely férfi tagjával.⁸

szept. 11. I. Károly magyar király Pozsonyban békét köt II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel, megújítva az 1328. szeptember 21-én kelt brucki egyezséget és annak 1331. szeptember 2-án kelt pozsonyi megerősítését. Mivel ez utóbbiból János cseh király és Ottó osztrák herceg kimaradtak, de az ennsi békében benne foglal-

2 Lichnowsky, 1838. III. CCCCXXXI–CCCCXXXII/1080–1086.

3 Lichnowsky, 1838. III. CCCCXXXII/1087.

4 Styriae, 1756. I. 274–275.

5 Steyerer, 1725. 113.

6 *Önéletírás*, 2010. 127.

7 *Kronológia*, 1981. 205.

8 Lichnowsky, 1838. III. CCCCXXXII/1113.

tatnak, ezért a magyar király az ennsi békét most már magára nézve is érvényesnek tekinti. A béke értelmében a hercegek Ankensteint visszaadják a magyar uralkodónak, illetve fiainak, ha cserébe Károly lemond az osztrák–magyar határon, Kabold szomszédságában fekvő Schwarzenbachról, amit Bernhardsthallal együtt átad a hercegeknek.⁹

okt. 7. III. Edvárd angol király lányát, Johannát, akit az osztrák követtel fog útnak indítani, I. Ottó osztrák herceg elsőszülöttjéhez (II. Frigyeshez) kívánja nőül adni.¹⁰

1338.

jan. 4. IV. (Bajor) Lajos német-római király Münchenben szolgálataik fejében az osztrák hercegeknek adja Pádua és Treviso területére vonatkozóan a birodalmi kormányzóságot.¹¹

márc. 1. I. Károly magyar király Visegrádon elsőszülöttje, Lajos érdekében szövetségre lép Károly morva őrgróffal, János cseh király elsőszülöttjével. A szövetség értelmében az őrgróf támogatni fogja, hogy Lengyelország III. Kázmér lengyel király örökös nélküli halála esetén a magyar királyra és örököseire szálljon. Viszonzásul a magyar király fiai nevében lemond a János királynak és fiainak alávetett lengyelországi személyek hódolatáról. Ugyanakkor a magyar király, valamint felesége, Erzsébet királyné és fiuk, Lajos nevében, valamint Lajos a maga nevében esküvel fogadják, hogy Károly morva őrgróf leányát, Margitot Lajos feleségül fogadja. A magyar király és az őrgróf ellenségeikkel szemben kölcsönösen segítik egymást.¹²

jún. 1. II. Bolko sziléziai herceg, Schweidnitz és Fürstenberg ura Striegauban megállapodásra lép II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel, hogy fivérük, I. Lipót lányát, Ágnest nőül veszi, és hozományként neki adja Striegaut.¹³

jún. 11. I. Károly gyenge egészségi állapota miatt magához hivatja Magyarországra III. Kázmér lengyel királyt.¹⁴

1339.

jan. 10. IV. (Bajor) Lajos német-római király és II. Albert, valamint I. Ottó osztrák hercegek Nürnbergben szövetségre lépnek Henrik bajor herceg ellen, s a Saltzbach és az Inn folyók mentén felosztják egymás között Felső-Bajorország területét.¹⁵

⁹ *Anjou-oklt.* XXI. –523.

¹⁰ Lichnowsky, 1838. III. CCCXXV/1119.

¹¹ Lichnowsky, 1838. III. CCCXXVI/1130.

¹² *Anjou-oklt.* XXII. 96., 97.

¹³ Lichnowsky, 1838. III. CCCXXVII/1148.

¹⁴ *Anjou-oklt.* XXII. 286.

¹⁵ Lichnowsky, 1838. III. CCCXL/1182.

febr. 16. Antwerpenben III. Edvárd angol király nyilvánosságra hozza, hogy szövetségre lépett az osztrák hercegekkel mindenki ellen, kivéve a Német-római Birodalmat, és a hercegek a szövetség jegyében ígértek neki 200, saját költségükön felfegyverzett katonát, cserébe az angol király is 200 fegyverrel támogatja a hercegeket azok ellenségeivel szemben, ha ezt igénylik.¹⁶

február–március Károly morva őrgróf látogatása a gyengélkedő I. Károly magyar királynál.¹⁷

február–március Károly morva őrgróf semmisnek tekinti azt a megállapodást, melyet apja, János cseh király és IV. (Bajor) Lajos német-római király kötöttek.¹⁸

máj. 10. IV. (Bajor) Lajos német-római király szövetséget köt Reichenhallban II. Albert és I. Ottó osztrák hercegekkel mindenki, még a pápa ellen is, ha az korlátozná, vagy sértené a felek jogait és szabadságát.¹⁹

jún. 17. II. Albert osztrák herceg Hainburgban Iban von Bernsteint²⁰ védelme alá veszi, és megengedi, hogy tartományában tulajdont, hűbért, zálogot vásároljon vagy megváltson.²¹

jún. 24. II. Albert osztrák herceg engedélyezi a hainburgiaknak, hogy szürettől Márton-napig a maguk által termelt bort és a vásároltat a magyar területekről Hainburgba vigyék, de (utóbbit) azon túl nem vihetik.²²

június vége Károly morva őrgróf Pozsonyban békét próbál közvetíteni I. Károly magyar király és II. Albert osztrák herceg között.²³

jún. 26. I. Károly megerősíti Pozsonyban a Moson megyei lajtakátai határőrök szabadságait, meghagyva, hogy szolgálatukat szünet nélkül, jó és gyors lovakkal, kellően felfegyverezve végezzék.²⁴

jún. 30. II. Albert osztrák herceg Bécsben Iban von Bernsteint²⁵ és annak szolgálait kegyébe fogadja, megbocsátva mindazt, amit ellene, illetve országai ellen elkövettek.²⁶

dec. 11. II. Albert osztrák herceg Grazban szövetséget köt Albert és Meinhard görzi grófokkal, elsősorban János cseh király és fia, János Henrik ellen.²⁷

16 Lichnowsky, 1838. III. CCCXXXLI/1188.

17 *Önéletírás*, 2010.177.

18 *Önéletírás*, 2010. 177–178.

19 Lichnowsky, 1838. III. CCCXLIII/1204.

20 Héder nembeli Kőszegi Farkas János fia, Iván.

21 Lichnowsky, 1838. III. CCCXLIII/1206.

22 Lichnowsky, 1838. III. CCCXLIII/1207.

23 *Önéletírás*, 2010. 179.

24 CD VIII/4. 375–376.

25 L. 20. jegyzet.

26 Lichnowsky, 1838. III. CCCXLIII–CCCXLIV/1208.

27 Lichnowsky, 1838. III. CCCXLIV/1224.

1340.

nyarán Miután János Henrik tiroli gróf elhagyja a Tiroli Grófságot, előbb Csehországba, majd Krakkóba a lengyel királyhoz, innen Magyarországra I. Károlyhoz vonul, vele és fiaival szövetséget köt. Magyarországi tartózkodása alatt követektől értesül, hogy Margit tiroli grófnő és néhány báró az elpártolást fontolgatja, János Henrik visszatér Tirolba, ahova Károly morva őrgróf követi őt.²⁸

szept. 29. Bécsben II. Albert a maga és unokaöccsei nevében elzálogosítja 700 márká ezüst tartozás fejében Ivan von Bernsteinnek²⁹ a neukircheni törvénykezési jogot.³⁰

1341.

böjt idején [febr. 21–ápr. 8.] A magyar és a lengyel határokon megjelentek a tatárok, ezért a magyar és a lengyel uralkodó is IV. (Bajor) Lajos német királyhoz fordul segítségért.³¹

jún. 6. János cseh király és Károly morva őrgróf megbízzák a szász őrgrófot, hogy közvetítsen közöttük és IV. (Bajor) Lajos között békét.³²

jún. 11. János cseh király fiát, Károlyt a cseh rendeknek és Boroszló követeinek úgy mutatja be, mint a cseh kormányzásban utódját.³³

jún. 12. III. Edvárd angol király a hírre, hogy IV. (Bajor) Lajos német király a franciákkal szövetségre lépett, visszatartja lányát a Habsburgokkal kötendő frigytól.³⁴

nov. 2. János Henriket felesége IV. (Bajor) Lajos német király segítségével elűzi Tirolból.³⁵

nov. 13. I. Károly magyar király Pozsonyban megállapodik II. Albert osztrák herceggel, hogy magyar részről Péter szerémi püspök, Tamás erdélyi vajda és Nagymartoni Pál országbíró, osztrák részről Ludwig von Otting, Ulrich von Phanberg és Ulrich von Bergau kap felhatalmazást arra, hogy a határvidéken esett kölcsönös károkat és jogtalanságokat vizsgálják és orvosolják.³⁶

dec. 15. Bécsben Károly morva őrgróf megerősíti az 1336. október 9-i ennsi békét és benne a Luxemburgok lemondását Krajnáról, Karintiáról és a Vend Őrgrófságról az osztrák hercegek javára, a Karintiáról való lemondás fejében 10 ezer

28 *Önéletírás*, 2010. 191.

29 L. 20. jegyzet.

30 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLVII/1249.

31 Winterthur, 1866. 231.

32 RI VIII n. 100, in: Regesta Imperii Online, URI:http://www.regesta-imperii.de/id/1341-06-06_1_0_8_0_0_176_100 (letöltés időpontja: 2014. aug. 25.).

33 CDM VII. 235.

34 Lichnowsky, 1838. III. CCCCL/1270.

35 Niederstätter, 2004. 136.

36 DF 257982, CD VIII/4. 495–497.

prágai garasért Laat és Waidhofent zálogul kötik le. A morva őrgróf és II. Albert szövetségre lépnek egymással IV. (Bajor) Lajos német király ellen, hogy egymás elégedetlenkedő alattvalóit nem pártfogolják, nem gyámolítják, hanem inkább velük szemben segítséget nyújtanak.³⁷

1342.

február Károly morva őrgróf átveszi a Cseh Királyság kormányzását.³⁸

ápr. 23. II. Albert osztrák herceg Bécsben elismeri, hogy Iban von Bernsteinnek³⁹ 400 font bécsi dénárral tartozik.⁴⁰

júl. 16. I. Károly magyar király halála. Fehérvári temetésén megjelenik III. Kázmér lengyel király és Károly morva őrgróf is.⁴¹

aug. 3. I. Lajos magyar király és Károly morva őrgróf megállapodása, hogy Lajos és az őrgróf lánya, Margit esküvőjét elhalasztják, 1346. szeptember 29-ig, amikor Margit betölti a törvényes kort.⁴²

nov. 8. II. Albert megengedi a (bécs)újhelyieknek, hogy a Magyarországról származó, saját termelésű boraikat a Semmeringen át Bruck an der Murba és Judenburgba, a Slednicken át Friesachba és Rottenmannba továbbszállítsák.⁴³

1343.

február I. Lajos magyar király látogatása Károly morva őrgrófnál, Lajos igyekszik megnyerni leendő apósát, hogy öccsét támogassa a nápolyi trónon.⁴⁴

ápr. 23. Károly morva őrgróf nagy szüksége miatt III. Kázmér lengyel királyhoz fordul kölcsönért, kikötve, hogy ha azt nem fizetné idejében vissza, I. Lajos magyar király Károllyal szemben a lengyel király pártját foghatja.⁴⁵

1344.

január Károly morva őrgróf Taussban tárgyal IV. (Bajor) Lajossal Tirol ügyében. Lajos kárpótlásként, mert fia, Lajos brandenburgi őrgróf összeházasodott Margit tiroli grófnővel, egyik lányát ajánlja fel János Henriknek, és halála után mint fia örö-

37 CDM VII. 264., Lichnowsky, 1838. III. CCCCLI–CCCCLII/1288–1292.

38 LexMA V. 971.

39 L. 20. jegyzet.

40 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLII/1299.

41 KRE 197.

42 *Anjou-oklt.* XXVI. 293–294.

43 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLIII–CCCCLIV/1317.

44 *Kronológia*, 1981. 207.

45 CDM VII. 341.

kölhetne János Henrik, ám addig is Lausitzet kapná birtokba. János cseh király Szentszéknak tett korábbi esküje miatt, nevezetesen hogy a Luxemburgok nem kötnék szövetséget IV. (Bajor) Lajossal, megszakadnak a tárgyalások a Luxemburgok és a német király között.⁴⁶

március–április Károly morva őrgróf Avignonban találkozik egykori nevelőjével, VI. Kelemen pápával, aki Prágát érsekséggé emeli.⁴⁷

márc. 1. III. Edvárd angol király, noha a II. Albert osztrák herceg által ígért segítség nem érkezett meg, s így a szövetség nem teljesült, lányát továbbra is a néhai I. Ottó osztrák herceg fiához, II. Frigyeshez kívánja nőül adni.⁴⁸

júl. 14. Tárgyalás II. Albert osztrák herceg fia, Rudolf herceg és Károly morva őrgróf Katalin nevű lánya közötti házasság ügyében.⁴⁹

szeptember IV. (Bajor) Lajos német király kezdeményezésére Frankfurtban összeülnek a választófejedelmek, akik ezt megelőzően Rhensben, illetve Bacharachban találkoztak, ahol János cseh király és Károly morva őrgróf szövetséget hoznak létre a német király ellen.⁵⁰

dec. 9. II. Albert osztrák herceg ígéretet tesz Károly morva őrgrófnak, hogy ha a pápai felmentés megérkezik, gyermekeik összeházasodnak.⁵¹

december Kezdetét veszi János cseh király, Károly morva őrgróf és I. Lajos magyar király hadjárata a litvánok ellen.⁵²

1345.

jan. 1. III. Kázmér lengyel király és IV. (Bajor) Lajos házassági szerződést kötnek: Kázmér lánya, Kunigunda férjhez megy Lajos fiához, Oroszlán Lajoshoz.⁵³

máj. 12. I. Lajos magyar király és II. Albert osztrák herceg a béke érdekében kölcsönösen ígéretet tesznek, hogy az egymás alattvalóinak okozott jogtalanságokat és károkat teljes egészében jóváteszik, az elvett javakat visszaadják.⁵⁴

június–július I. Lajos sereget küld Krakkó alá a lengyel király megsegítésére János cseh király és Károly morva őrgróf ellen.⁵⁵

46 RI VIII n. 196a, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1344-01-00_1_0_8_0_0_280_196a (letöltés ideje: 2014. aug. 25.).

47 RI VIII n. 196c, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1344-03-00_1_0_8_0_0_282_196c (letöltés ideje: 2014. aug. 25.).

48 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLVII/1360.

49 Steyerer, 1725. 554.

50 Viktring, 1910. II. 218.

51 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLVIII/1380.

52 *Anjou-okl.* XXVIII. 806., *Önéletírás*, 2010. 203.

53 *Önéletírás*, 2010. 207.

54 DF 285468.

55 *Kronológia*, 1981. 208.

dec. 14. Bécsben II. Albert osztrák herceg I. Lajos magyar királlyal és fivérével, Istvánnal megerősít minden egyezményt és szövetséget, melyet korábban I. Károly magyar királlyal kötött. A herceg sértetlenül megtartja azt a szövetséget, melyet IV. Károly morva őrgróffal kötött. A magyar király és az osztrák herceg megegyeznek a Dévény hegyen fekvő osztrák kézen lévő szőlők után fizetendő *servitium* összegében. Továbbá az osztrák–magyar határt négy szakaszra osztják, melyek élére mindkét fél részéről bírákat neveznek ki, akik 1346. febr. 2-ig kötelesek kivizsgálni a hozzájuk betérjesztett panaszokat.⁵⁶

1346.

jan. 9. A IV. (Bajor) Lajos és a Szentszék közötti tárgyalások a békülés ügyében zátonyra futnak.⁵⁷

márc. 23. I. Lajos magyar király biztosítja a bécsi kereskedőket, hogy a vámok és harmincad megfizetése mellett országában szabadon közlekedhetnek, megújítva ezzel I. Károly 1318. évi rendelkezését.⁵⁸

ápr. 17. VI. Kelemen pápa arra kéri II. Albert herceget, hogy a IV. (Bajor) Lajos hívéként ismert, s leváltott Heinrich von Virneburg helyére kinevezett Gerlach von Nassau érseket az érseki szék elfoglalásában segítse, a német királynak semmilyen támogatást és segítséget ne nyújtson. Minden neki tett esküt semmisnek nyilvánít, és a választókat megbízza azzal, hogy új királyt válasszanak.⁵⁹

ápr. 22. Károly morva őrgróf Avignonban a bíborosok, apja, János cseh király, valamint VI. Kelemen pápa jelenlétében ígéretet tesz arra, hogy német királlyá választása esetén IV. (Bajor) Lajos valamennyi rendelkezését és oklevelét semmisnek tekinti, és a Szentszékét, valamint annak itáliai területeit és Rómát tiszteletben tartja.⁶⁰

júl. 11. Károly morva őrgróft Rhensben német-római királlyá választják.⁶¹

aug. 26. János cseh király életét veszti a crécyi csatában.⁶²

nov. 26. Károly morva őrgróft Bonnban koronázzák meg ellenkirályként, mert Aachenbe a polgárok nem engedik be.⁶³

⁵⁶ CD IX/1. 275–277., 285–286.

⁵⁷ Lichnowsky, 1836. III. CCCCLXIII/1407.

⁵⁸ DF 258545.

⁵⁹ Steyerer, 1725. 137.

⁶⁰ CDM VII. 746.

⁶¹ LexMA V. 971.

⁶² LexMA V. 496.

⁶³ LexMA V. 971.

dec. 9. Eberhard és Ulrik württembergi grófok szövetségre lépnek II. Albert osztrák herceggel, nejével, Johanna hercegnővel és fiukkal, Rudolf herceggel 10 esztendőre mindenki ellen, kivéve IV. (Bajor) Lajos német királyt, Rudolf pforzheimi őrgrófot és Albert öttingeni grófot.⁶⁴

1347.

január IV. Károly német király I. Lajos magyar királlyal és II. Albert osztrák herceggel tárgyal Bécsben.⁶⁵

jan. 24. IV. (Bajor) Lajos Bécsben megerősíti Albertet és Johannát a Felső-Elzász feletti törvénykezési jogban.⁶⁶

máj. 3. VI. Kelemen pápa IV. Károly német király útján kéri I. Lajos magyar királyt, hogy a Nápoly elleni hadjárat tervétől lépjen vissza.⁶⁷

jún. 9. IV. (Bajor) Lajos német király és II. Albert osztrák herceg müncheni találkozója.⁶⁸

szept. 1. III. Edvárd angol király tárgyalásokat kezdeményez II. Albert osztrák herceggel a herceg legidősebb fiának és a király egyik lányának jövőbeni házasságkötése ügyében.⁶⁹

szept. 2. IV. Károlyt I. Károlyként cseh királlyá koronázzák.⁷⁰

szept. 7. VI. Kelemen pápa újbóli próbálkozása, hogy IV. Károly német és cseh király közvetítésével lebeszélje I. Lajos magyar királyt a nápolyi hadjáratról.⁷¹

okt. 11. IV. (Bajor) Lajos német-római uralkodó halála.⁷²

1348.

márc. 17. VI. Kelemen pápa kéri IV. Károlyt, járjon közben Lajos magyar királynál és lányánál, Luxemburgi Margitnál a Nápolyból elvitt hercegek⁷³ szabadon bocsátása és biztonsága érdekében, ők ugyanis ártatlanok András herceg halálában.⁷⁴

64 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXIV/1432.

65 Neoburg, 1866. 241.

66 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXIV/1435.

67 Theiner, 1859. I. 740.

68 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXVI/1454–1455.

69 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXVII/1463.

70 LexMA V. 971.

71 Theiner, 1859. I. 746.

72 LexMA V. 972.

73 Lajos fogságában két durazzói, valamint két tarantói herceg volt, rajtuk kívül a király Magyarországra hozatta még András és Johanna 1345-ben született fiát, Martell Károly calabriai herceget, aki 1348. június 19-én meghalt Magyarországon.

74 Theiner, 1859. I. 754–755.

márc. 22. IV. Károly német és cseh király elrendeli, hogy valamennyi Magyarországról, Lengyelországból és Ausztriából, illetve bárhonnan máshonnan jövő kereskedő Brünnön át közlekedjen.⁷⁵

máj. 26. IV. Károly német és cseh király II. Albert osztrák herceg valamennyi jogát megerősíti a zsidó alattvalók vonatkozásában és szolgálataiért biztosít számára 20 ezer márka ezüstöt, továbbá leköti neki és örököseinek ezen összeg fejében Breisach, Schaffhausen, Neuburg, Rheinfelden városait és várait minden lakójával és tartozékával együtt. Tárgyalásokat kezdenek ugyanakkor az 1344 óta napirenden lévő házasságról Albert fia, Rudolf és Károly lánya, Katalin között.⁷⁶

jún. 5. IV. Károly német és cseh király II. Albert osztrák herceget és fiait, Rudolfot és Frigyeszt megadományozza azon tartományokkal, melyet IV. (Bajor) Lajostól is hűbérebe kaptak: Ausztriával, Krajnával, Karintiával, Stájerországgal, a Vend Örgrófsággal.⁷⁷

júl. 31. IV. Károly német és cseh király IV. (Bajor) Lajos valamennyi olyan rendelkezését, mely az osztrák herceg II. Albert és fiai tartományait csökkenti, vagy kárt okoz, semmisnek nyilvánítja.⁷⁸

aug. 1. Meghal IV. Károly német és cseh király első felesége, Valois Blanka.⁷⁹

nov. 22. III. Kázmér lengyel király, IV. Károly német és cseh király, valamint Bolko schweidnitzi herceg Namslauban a Lengyel Királyság határainak helyreállítása céljából szövetségre lépnek, a szövetség nem irányul I. Lajos magyar király ellen. Ezt követően átviszik a prágai várba a magyar király ereklyeadományát, az utolsó vacsora terítőjének egy darabját.⁸⁰

1349.

febr. 13. VI. Kelemen pápa IV. Károly német és cseh király közbenjárását kéri az I. Lajos magyar király fogságában lévő tarantói herceg, Róbert konstantinápolyi címzetes császár és a többi herceg⁸¹ kiszabadítása érdekében.⁸²

szept. 7. Luxemburgi Margit a pestisjárvány következtében életét veszti.⁸³

1350.

szept. 19. I. Lajos magyar király öccse, István herceg házasságot köt Bajor Margittal, az elhunyt IV. (Bajor) Lajos lányával.⁸⁴

⁷⁵ CDM VII. 552.

⁷⁶ Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXVIII/1480–1482., Steyerer, 1725. 148.

⁷⁷ Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXIX/1483–1484.

⁷⁸ Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXIX/1488.

⁷⁹ LexMA V. 971.

⁸⁰ CDM VII. 622.

⁸¹ L. 73. jegyzet.

⁸² Theiner, 1859. I. 769.

⁸³ *Kronológia*, 1981. 211.

⁸⁴ *Kronológia*, 1981. 212.

dec. 13. Bolko schweidnitzer herceg egyezséget köt Prágában IV. Károly német és cseh királlyal, melynek értelmében annak elsőszülött fia (vagy ha az meghalna, valamely más fia) Bolko fivérének Magyarországon nevelkedő lányát veszi feleségül. Ha a gyerekek törvényes koráig magának Bolkónak lánya születne, akkor a király fia őt veszi el. Ha több lánya is lenne, országát akkor is a király fia öröklí ezen lánya által.⁸⁵

1351.

júl. 6. IV. Károly német és cseh király megparancsolja a sváb uraknak, hogy II. Albert osztrák hercegnek mindennemű támogatást adjanak meg.⁸⁶

1352.

máj. 12. II. Albert osztrák herceg a soproni mészárosoknak és I. Lajos magyar király országából származó valamennyi kereskedőnek Bécsig szabad utat biztosít, miként a magyar király az osztrák kereskedőket is hasonlóan biztosította.⁸⁷

aug. 10. Wittelsbach Lajos brandenburgi őrgróf, Tirol grófja szövetkezik II. Albert osztrák herceggel, kölcsönös támogatást ígérve egymásnak a másik ellenségeivel szemben, a szövetség nem irányul I. Lajos magyar király, III. Kázmér lengyel király, a meissenai őrgróf és a sziléziai hercegek ellen.⁸⁸

1353.

április vége IV. Károly német és cseh király lányának, Katalinnak és II. Albert osztrák herceg elsőszülött fiának, Rudolfnak házasságkötése alkalmából meghívja I. Lajos magyar királyt, III. Kázmér lengyel királyt, a meissenai őrgróft és a sziléziai hercegeket.⁸⁹

máj. 4. IV. Károly német és cseh király Strassburg tanácsát tájékoztatja a Schweidnitzer Annával hamarosan Budán kötendő házasságáról.⁹⁰

máj. 27. I. Lajos magyar király Budán lemond Beuthen és Kreuzenberg városokról viszonzásul azért, mert IV. Károly német és cseh király lemondott a magyar és a lengyel király javára Plock hercegségről.⁹¹

85 RI VIII n. 682, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1350-12-13_1_0_8_0_0_9294_682 (letöltés időpontja: 2014. aug. 12.).

86 Lichnowsky, 1838. III. CCCCLXXVI/1561.

87 DF 201779.

88 Lichnowsky, 1836. III. CCCCLXXIX/1598.

89 RI VIII n. 6366, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1353-00-00_1_0_8_0_0_9385_6366 (letöltés ideje: 2014. aug. 12.).

90 RI VIII n. 1552, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1353-05-04_1_0_8_0_0_1757_1552 (letöltés ideje: 2014. aug. 12.).

91 RI VIII n. 167, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1353-05-27_1_0_8_0_0_6922_167 (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

június eleje Kettős esküvő Budán: IV. Károly német és cseh király nőül veszi Bolko schweidnitz herceg unokahúgát, a Budán nevelkedett Annát, I. Lajos magyar király pedig a boszniai bán lányát, Kotromanić Erzsébetet.⁹²

júl. 17. IV. Károly német és cseh király, valamint II. Albert osztrák herceg és Ruprecht bajor herceg, rajnai palotagróf Passauban megállapodást kötnek Alfonz bajor herceg fiának, ifjabb Ruprechtnek a szász fogságból történő kiváltásáról.⁹³

szept. 15. I. Lajos magyar király és IV. Károly német és cseh király Budán szövetségre lépnek és kölcsönösen örökre segítséget és támogatást ígérnek egymás számára mindenki ellen, kivéve III. Kázmér lengyel királyt és II. Albert osztrák herceget. A magyar király továbbá ígéri, hogy születendő fiait és lányait IV. Károly egyetértésével jegyzi el.⁹⁴

1354.

okt. 7. Wittelsbach Lajos brandenburgi őrgróf szövethet II. Albert osztrák herceggel, a szövetség nem irányul a birodalom és a bajor hercegek ellen.⁹⁵

1355.

ápr. 5. IV. Károly német és cseh királyt Rómában a pápa császárrá koronázza.⁹⁶

1356.

jan. 9. I. Lajos magyar király és II. Albert osztrák herceg Bécsben szövetségre lépnek, ígérve, hogy ha a magyar királyt vagy örököseit, területeit, melyeket most kezén tart, illetve a jövőben megszerez, bárki megtámadni vagy károsítani merészelné, az osztrák herceg és örökösei a támadó ellenében minden erejével segíteni fogja. Lajos ugyanazt fogadja Albertnek. Ha Lajost vagy Albertet elérné a halál, örököseik a szövetséget a megkötés napjától számított 10 évig fenntartják. A szövetség nem irányul III. Kázmér lengyel király ellen.⁹⁷

jan. 10. II. Albert osztrák herceg döntőbíróként közvetít Margit bajor hercegnő jegyajándéka ügyében a hercegnő és I. Lajos magyar király között.⁹⁸

febr. 13. IV. Károly német-római császár és cseh király birodalmi ügyek megtárgyalása végett felkeresi I. Lajos magyar királyt.⁹⁹

⁹² Diessenhofen, 1868. 87.

⁹³ DF 287464.

⁹⁴ CDM VIII. 172.

⁹⁵ Lichnowsky, 1838. III. CCCCXC/1713.

⁹⁶ LexMA V. 971.

⁹⁷ Steyerer, 1725. 186–187.

⁹⁸ Steyerer, 1725. 187.

⁹⁹ RI VIII n. 2433, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1356-02-13_1_0_8_0_0_2736_2433 (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

febr. 20. II. Albert osztrák herceg Győrben megbízottakat állít, akik az I. Lajos magyar király vezette tárgyalásokon, melyek az osztrák herceg és I. Károly német-római császár és cseh király közötti vitás kérdések rendezésére irányulnak, a herceget helyettesítik.¹⁰⁰

máj. 1. II. Kázmér lengyel király megújítja IV. Károly német-római császárral és cseh királlyal az 1348. évi namslai megállapodást, amely a Német Lovagrend ellenében és a Brandenburgi Őrgrófság megszerzéséért, valamint a lengyel határok visszaállításáért kötött, és nem irányul I. Lajos magyar király ellen.¹⁰¹

máj. 2. IV. Károly német-római császár és cseh király kérése I. Lajos magyar királyhoz, hogy Velencével egyelőre ne kössön békét.¹⁰²

jún. 3. IV. Károly német-római császár és cseh király tájékoztatja a velencei dózsét, hogy a magyar–velencei háborúban a magyar uralkodót támogatja.¹⁰³

júl. 14. I. Lajos magyar király, mivel a velenceiek megtagadták Zára átadását, betörve Észak-Itáliába, hatalmas seregével ostrom alá vette a várost.¹⁰⁴

az év folyamán János Henrik morva őrgróf fia, Jodok eljegyzi I. Lajos magyar király unokahúgát, Erzsébetet.

1357.

febr. 21. I. Lajos magyar király és a királyné Bécsbe érkeznek II. Albert herceghez békítés céljából, János Henrik morva őrgróf is Bécsbe megy, hogy egyezsége lépjen a herceggel.¹⁰⁵

május Erzsébet magyar anyakirályné zarándokútja a Német-római Birodalomban, melyre IV. Károly német-római császár, cseh király és felesége is elkísérik.¹⁰⁶

máj. 14. IV. Károly német-római császár és cseh király váltót állít ki azon összeg átvállalásáról, amely a maga, Erzsébet magyar anyakirályné és Anna császárné margentheimi tartózkodásának költségei felét fedezi.¹⁰⁷

100 Steyerer, 1725. 188.

101 RI VIII n. 262, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1356-05-01_1_0_8_0_0_7021_262 (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

102 RI VIII n. 6876, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1356-05-02_1_0_8_0_0_8369_6876 (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

103 *Kronológia*, 1981. 214.

104 RI VIII n. 267a, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1356-07-14_1_0_8_0_0_7027_267a (letöltés ideje: 2014. szept. 9).

105 Diessenhofen, 1868. 104., 108.

106 Diessenhofen, 1868. 108.

107 RI VIII n. 6931, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1357-05-14_1_0_8_0_0_8426_6931 (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

máj. 18. Erzsébet anyakirályné nagy kísérettel Mainzban tartózkodik IV. Károly német-római császár és cseh király társaságában.¹⁰⁸

1358.

ápr. 4. IV. Károly német-római császár és cseh király, mivel I. Lajos magyar király békét kötött Velencével, a velencei polgárokat kegyébe fogadja.¹⁰⁹

júl. 20. Meghal II. Albert osztrák herceg, örököse legidősebb fia, IV. Rudolf lesz.¹¹⁰

1359.

jan. 25. IV. Károly német-római császár és cseh király Prágában kereskedelmi zárlatot vezet be annak következtében, hogy a lengyel, a magyar királyok és az osztrák herceg Budán, Krakkóban és Bécsben hasonlót vezettek be.¹¹¹

júl. 20. IV. Rudolf osztrák herceg elterjeszti IV. Károly német-római császár közelgő leváltásának hírét.¹¹²

aug. 2. IV. Rudolf osztrák herceg és fivérei Pozsonyban megújítják azt a szövetséget, melyet II. Albert osztrák herceg kötött I. Lajos magyar királlyal és unokaöccsével, János herceggel.¹¹³

aug. 17. Lajos brandenburgi őrgróf és fia, Meinhard szövetséget köt IV. Rudolf osztrák herceggel és fivéreivel, amely nem irányul a birodalom ellen, miként I. Lajos magyar király és unokaöccse, János herceg ellen sem.¹¹⁴

nov. 11. IV. Károly német-római császár és cseh király kezdeményezésére a választófejedelmek (a három érsek és a rajnai palotagróf) összegyűlnek Bacharachban. Vilmos kölni és Gerlach mainzi érsek tisztázzák magukat a IV. Rudolf osztrák herceg által terjesztett vádak alól, melyek szerint a kölni és a mainzi érsek pápai beleegyezéssel le akarják váltani IV. Károlyt, és helyébe I. Lajos magyar királyt kívánják ültetni a császári trónra.¹¹⁵

108 RI VIII n. 6936a, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1357-05-00_1_0_8_0_0_8432_6936a (letöltés ideje: 2014. szept. 12.).

109 RI VIII n. 2764, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1358-04-04_2_0_8_0_0_3097_2764 (letöltés ideje: 2014. szept. 15.).

110 Niederstätter, 2004. 146.

111 *Cod. Moneofranc.*, 1905. 661.

112 DF 287470.

113 Steyerer, 1725. 285–286.

114 Steyerer, 1725. 288.

115 DF 287471, 287472.

1360.

febr. 20. IV. Károly német-római császár és cseh király találkozóra készül I. Lajos magyar uralkodóval.¹¹⁶

máj. 15. IV. Károly német-római császár és cseh király Nagyszombatban esküvel fogadja, hogy azok szavának, akik I. Lajos magyar király jó nevének és becsületének ártani kívántak, soha hitelt nem adott és a jövőben sem fog.¹¹⁷

máj. 16. Nagyszombatban találkozó IV. Rudolf osztrák herceg, I. Lajos magyar király, valamint IV. Károly német-római császár és cseh király között. A magyar uralkodó közvetítésére a Habsburgok és a Luxemburgok a magyar uralkodónak átadják a Cseh- és Morvaországra mint hűbérré, illetve zálogra vonatkozó valamennyi oklevelüket, melyek eddig a napig keletkeztek.¹¹⁸

júl. 26. IV. Károly német-római császár és cseh király I. Lajos magyar királynak, valamint III. Kázmér lengyel királynak biztosítja Plock hercegséget és valamennyi jogot, ami arra, illetve Mazóvia más területeire vonatkozik.¹¹⁹

szept. 5. IV. Károly német-római császár és cseh király, valamint János Henrik morva őrgróf szövetséget köt IV. Rudolf osztrák herceggel és fivéreivel, mely nem irányul I. Lajos magyar és III. Kázmér lengyel király ellen, valamint Rudolf a maga részéről kiköti még, hogy Brandenburgi Lajos ellen és felesége, Margit ellen sem.¹²⁰

ősz Meghal I. Lajos magyar király unokaöccse, János herceg.¹²¹

1361.

január IV. Rudolf osztrák herceg császári jelvényekhez hasonló jelvényekkel ékíti magát.

febr. 2. János Henrik morva őrgróf fia, Jodok és I. Lajos magyar király unokahúga, Erzsébet eljegyzését megerősítik. Ha Erzsébet betölti a 12. életévét, átadják Jodoknak, és 10 ezer márka jegyajándékot kap.¹²²

febr. 26. Nürnbergben megszületik Vencel, IV. Károly német-római császár és cseh király, valamint Schweidnitz Anna fia.¹²³

116 RI VIII n. 3073, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1360-02-22_1_0_8_0_0_3416_3073 (letöltés ideje: 2014. szept. 14.).

117 CD IX/3. 132.

118 CDM IX.168.

119 CD IX/3. 163

120 Steyerer, 1725. 310–312

121 *Kronológia*, 1981. 216.

122 CDM IX. 165., 231.

123 LexMA VIII. 2190.

jún. 14. IV. Rudolf osztrák herceg ígéretet tesz, hogy nem visel illetéktelenül császári jelvényeket.¹²⁴

aug. 1. IV. Rudolf osztrák herceg szövetsége IV. Károly német-római császárral és cseh királlyal az aquileiai pátriárka ellenében.¹²⁵

dec. 31. IV. Rudolf osztrák herceg és fivérei örök szövetséget kötnek Pozsonyban I. Lajos magyar és III. Kázmér lengyel királlyal, valamint Meinhard felső-bajor herceggel és tiroli gróffal.¹²⁶

az év folyamán I. Lajos magyar király és IV. Károly német-római császár és cseh király vizsgálja Erzsébet anyakirályné megsértése kapcsán.¹²⁷

1362.

jan. 7. IV. Rudolf osztrák herceg és fivérei Bécsben kijelentik, hogy I. Lajos magyar királlyal szövetséget kötöttek IV. Károly német-római császár és cseh király, valamint János Henrik morva őrgróf ellenében.¹²⁸

márc. 10. I. Lajos magyar király Budán ígéretet tesz IV. Rudolf osztrák hercegnek, hogy a Habsburg–Luxemburg háború végeztével nem fog a magyar és osztrák határok megváltoztatására törekedni. Továbbá a háború során szerzett foglaltsokat egyenlően osztják el, és Lajos Schwarzenbachot átadja a hercegnek.¹²⁹

márc. 15. I. Lajos magyar király Trencsénben megfogadja, hogy a német-római császár elleni háború esetén IV. Rudolf osztrák herceget nem támadja meg.¹³⁰

június–augusztus IV. Károly német-római császár és cseh király csapatai, I. Lajos magyar király és az osztrák hadak is a magyar–osztrák–morva határon gyülekeznek.¹³¹

jún. 25. IV. Rudolf osztrák herceg biztosítja a soproniaknak, hogy ha tartományaiba lépnek, ok nélkül, illetve mások adóssága miatt feltartóztatni nem fogják őket, miként I. Lajos magyar király ugyanerről biztosítja a (bécs)újhelyieket.¹³²

júl. 10. III. Kázmér lengyel király és IV. Rudolf osztrák herceg kölcsönös kereskedelmi kedvezményeket biztosítanak a bécsi, illetve a krakkói kereskedők számára Nagyszombatban.¹³³

124 Krieger, 2004. 135.

125 CDM IX. 181., 185.

126 Steyerer, 1725. 333–334.

127 *Anjou Dipl.* II. 583–584.

128 CDM IX. 269.

129 DF 258468, CDM. IX. 272., CD IX/3. 287., 288., 290.

130 DF 258468, CDM. IX. 274.

131 RI VIII n. 3875a, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1362-06-00_1_0_8_0_0_4242_38735a (letöltés ideje: 2014. szept. 14.).

132 DF 201812

133 Lichnowsky, 1839. IV. DCXIV/394.

júl. 10. Meghal Schweidnitzi Anna, IV. Károly német-római császár és cseh király harmadik felesége.¹³⁴

júl. 31. IV. Rudolf osztrák herceg és fivérei szövetséget kötnek az ifjabb és az idősebb István, valamint János bajor hercegekkel, a szövetség nem irányul I. Lajos magyar király ellen.¹³⁵

aug. 15. I. Lajos magyar király Trencsénben ígéretet tesz IV. Rudolf osztrák hercegnek, hogy a IV. Károly német-római császár és cseh király, valamint János Henrik morva őrgróf elleni hadjárat ideje alatt semmilyen okból és módon más vitás kérdésben nem zaklatja.¹³⁶

az év folyamán I. Lajos felbontja az unokahúga, Erzsébet és János Henrik fia, Jodok közötti eljegyzést. Erzsébetet eljegyzik III. Albert osztrák herceggel.¹³⁷

1363.

jan. 26. Margit tirol grófnő átadja az osztrák hercegeknek, IV. Rudolfnak, III. Albertnek és III. Lipótnak Tirolt, az Etsch vidékét és az Innthalt, valamint bajorországi javait.¹³⁸

febr. 3. Margit tirol grófnő fia, Meinhart halála után is fenntartja fia I. Lajos magyar királynak tett ígéretét abban a szövetségben, amely Magyarország és Ausztria között kötöttet, és amelybe fia felvétel.¹³⁹

máj. 21. IV. Károly német-római császár és cseh király Krakkóban nőül veszi Pomerániai Erzsébetet, az esküvőn részt vesz a magyar király is.¹⁴⁰

jún. 15. IV. Károly német-római császár cseh királlyá koronáztatja másfél éves fiát, Vencelt.¹⁴¹

dec. 12. III. Kázmér lengyel király és Bolko schweidnitzi herceg közvetítést vállal a IV. Károly német-római császár, valamint testvére, illetve I. Lajos magyar király és az osztrák hercegek között.¹⁴²

134 LexMA V. 971.

135 Steyerer, 1725. 662.

136 CDM IX. 285., CD IX/3. 291.

137 *Kronológia*, 1981. 217.

138 Lichnowsky, 1839. IV. DCXVII/428.

139 Lichnowsky, 1839. IV. DCXVIII/435.

140 *Kronológia*, 1981. 217., LexMA V. 971.

141 LexMA VIII. 2190.

142 Steyerer, 1725. 375.

1364.

febr. 8. IV. Károly német-római császár IV. Rudolf osztrák herceg kérésére Brünnben elismeri, hogy Margit tirol grófnővel kötött szerződésük értelmében az osztrák hercegeket illeti Tirol, az Etsch vidéke és az Innthal.¹⁴³

febr. 10. Luxemburgi Katalin, III. Kázmér lengyel király és Bolko schweidnizi herceg közvetítésével kibékülnek IV. Károly német-római császár, a fia, Vencel cseh király, János Henrik morva őrgróf, I. Lajos magyar király, IV. Rudolf osztrák herceg és fivérei.¹⁴⁴

szept. 3. V. Orbán pápa közvetítőnek kéri fel Miklós esztergomi érseket és I. Lajos magyar királyt a IV. Rudolf osztrák herceg és a salzburgi érsek, valamint István bajor herceg küszöbönálló háborúja kapcsán.¹⁴⁵

szept. 12. A bajor hercegek Passauban I. Lajos magyar király kérésére fegyverszünetet kötnek az osztrák herceggel a következő Szt. György-napig.¹⁴⁶

szept. 23. I. Lajos magyar király Krakkóban megerősíti a III. Kázmér lengyel király és Bolko schweidnizi herceg által közvetített brünni békét.¹⁴⁷

1365.

jan. 31. IV. Rudolf osztrák herceg I. Lajos magyar király kérésére érvényteleníti a hozzá menekült magyarországi zsidóknál lévő, soproni polgárok által kiállított adósságleveleket.¹⁴⁸

febr. 24. V. Orbán pápa elutasítja a III. Albert osztrák herceg és I. Lajos magyar király unokahúga, Erzsébet közötti kötendő házasság engedélyezését.¹⁴⁹

márc. 5. A bajor hercegek I. Lajos magyar király kezdeményezésére június 24-ig meghosszabbítják a fegyverszünetet az osztrák hercegekkel.¹⁵⁰

ápr. 6. IV. Rudolf osztrák herceg az I. Lajos magyar király által a Habsburgok és a bajor herceg között létrehozott fegyverszünetet meghosszabbítja a János-nap és Márton-nap közötti időszakra.¹⁵¹

júl. 27. Meghal IV. Rudolf osztrák herceg.¹⁵²

143 Lichnowsky, 1839. IV. DCXXVIII/548.

144 CDM IX. 339.

145 Theiner, 1860. II. 63.

146 Steyerer, 1725. 394.

147 DF 287476.

148 DF 201816.

149 Theiner, 1860. II. 67.

150 RI VIII n. 416, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1365-03-05_1_0_8_0_0_7195_416 (letöltés ideje: 2014. aug. 17.).

151 Notizenblatt, 1. 365/155.

152 Krieger, 2004. 137.

nov. 20. IV. Károly német-római császár fiának, Vencel cseh királynak és I. Lajos magyar király unokahúgának, Erzsébetnek az eljegyzéséről tárgyal a magyar uralkodóval.¹⁵³

dec. 5. I. Lajos magyar király az osztrák hercegekkel unokahúga, Erzsébet eljegyzése miatt kialakult vitájában döntőbírói testület felállítását kezdeményezi IV. Károly német-római császárnál.¹⁵⁴

dec. 20. I. Lajos magyar király felhatalmazza Opuliai László herceget a Vencel cseh király és a magyar király unokahúga, Erzsébet eljegyzésével kapcsolatos tárgyalások lezárására.¹⁵⁵

1366.

az év első fele IV. Károly német-római császár úgy tervezi: Szt. György-napkor Bécsben időzik, ahol az osztrák hercegek valamennyi méltóságviselője és előkelője megjelenik, hogy esküt tegyenek, hogy ha a két herceg utód nélkül halna meg, IV. Károlyé lesz tartományuk; Bécsből tervei szerint Magyarországra utazik, hogy fiát, Vencelt a magyar király unokahúgával összeadja.¹⁵⁶

febr. 23. V. Orbán pápa engedélyt ad III. Albert osztrák herceg és IV. Károly lánya, Erzsébet házasságához.¹⁵⁷

febr. 25. I. Lajos magyar király III. Albert osztrák herceget és fivérét, III. Lipótot felmenti minden számára tett szóbeli vagy írásbeli, titkos vagy nyílt esküjük, illetve elkötelezettségük alól.¹⁵⁸

febr. 27. I. Lajos magyar király és Erzsébet anyakirályné megerősítik, hogy Erzsébetet, a magyar király néhai öccse, István lányát IV. Károly német-római császár fiához, Vencel cseh királyhoz adják nőül.¹⁵⁹

márc. 19. III. Albert osztrák herceg Prágában feleségül veszi IV. Károly német-római császár lányát, Luxemburgi Erzsébetet.¹⁶⁰

márc. 20. IV. Károly német-római császár Prágában felmenti az osztrák hercegeket minden esküjük és kötelezettségvállalásuk alól azon felhatalmazás szerint, melyet I. Lajos magyar királytól és Erzsébet anyakirálynétól kapott Opuliai László herceg által.¹⁶¹

153 RI VIII n. 4227, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1365-11-20_1_0_8_0_0_4622_4227 (letöltés ideje: 2014. aug. 17.).

154 RI VIII n. 4285, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1366-03-26_1_0_8_0_0_4681_4285 (letöltés ideje: 2014. aug. 17.).

155 CD IX/3. 536.

156 RI VIII n. 434, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1366-00-00_1_0_8_0_0_7215_434 (letöltés ideje: 2014. aug. 17.).

157 Lichnowsky, 1839. IV. DCXLIII/715.

158 DF 257990.

159 CD IX/3. 537.

160 Niederstätter, 2004. 173.

161 DF 258468.

márc. 22. I. Lajos magyar király a rajkai, győri, komáromi, zsitvatői, esztergomi, szobi, visegrádi és óbudai vámszedőknek új, csökkentett tarifát ír elő a Dunán lefelé és felfelé haladó kereskedelmi forgalomra vonatkozóan.¹⁶²

márc. 26. IV. Károly német-római császár, valamint az osztrák hercegek Prágában megújítják az 1364. február 10-én kelt kölcsönös örökösödési szerződésüket, de a Magyar Királyságot a szerződésből kihagyják.¹⁶³

máj 12. III. Albert osztrák herceg IV. Károly német-római császár kérésére engedélyezi a prágai polgároknak, hogy áruikkal az elkövetkezendő négy esztendőben lerakodás nélkül jöjjenek-menjenek Bécsen át a Cseh Királyság és Velence között, de a vámokat a szokásoknak megfelelően meg kell fizetniük.¹⁶⁴

máj. 13. A bajor hercegek ígérik, III. Albert osztrák herceggel is fenntartják a fegyverszünetet, melyet I. Lajos magyar király közvetített köztük és az osztrák hercegek között. III. Albert osztrák herceg is megerősíti ugyanezt a maga részéről.¹⁶⁵

jún. 15. IV. Károly német-római császár Pozsonyban készül tárgyalni a magyar királlyal.¹⁶⁶

jún. 24. I. Lajos magyar király Pozsonyban megerősíti március 22-i dunaivámszabását.¹⁶⁷

jún. 27. I. Lajos a pozsonyi bíró, Jakus kérésére új nagypecsétjével erősíti meg március 22-i gyűrűspecsétje alatt hozott dunai vámszabását.¹⁶⁸

1367.

okt. 20. I. Lajos magyar király és anyja, Erzsébet anyakirályné magukhoz veszik az 1361. december 31-én kelt szövetség dokumentumait.¹⁶⁹

okt. 27. I. Lajos magyar király felhatalmazza kancellárját, Vilmos pécsi püspököt, hogy tárgyaljon a bajor hercegekkel.¹⁷⁰

nov. 2. I. Lajos magyar király Budán szövetségre lép a bajor hercegekkel, idősebb Istvánnal, Alberttel és az előbbi fiaival, Fülöp címzetes konstantinápolyi császárral és Károly durazzói herceggel elsősorban a Habsburgok ellen, azzal a megkötéssel, hogy az együttesen elfoglalt területekből ami az Enns innenső oldalán fekszik, Magyarország lesz, ami a másik oldalán, illetve Karintiában vagy Tirolban, a bajoroké lesz.¹⁷¹

¹⁶² DF 258545.

¹⁶³ *Reg. Habs.* V/1. 109.

¹⁶⁴ *Reg. Habs.* V/1. 115.

¹⁶⁵ Lichnowsky, 1839. IV. DCXLV/737., 738.

¹⁶⁶ RI VIII n. 7208, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1366-06-15_1_0_8_0_0_8710_7208 (letöltés ideje: 2014. aug. 18.).

¹⁶⁷ DF 285556.

¹⁶⁸ DF 258545.

¹⁶⁹ CD IX/4. 59.

¹⁷⁰ CD IX/4. 58.

¹⁷¹ RI VIII n. 455, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1367-11-02_1_0_8_0_0_7237_455 (letöltés ideje: 2014. aug. 18.).

1368.

febr. 15. Megszületik Luxemburgi Zsigmond, IV. Károly második fiúgyermeké.¹⁷²

1369.

febr. 15. I. Lajos magyar király és III. Kázmér lengyel uralkodó találkozója Budán, ahol megállapodnak, hogy a korábban egymással kötött szövetségeket életben tartják, egymást segítik mindenki támadásával, de név szerint is IV. Károly német-római császárral szemben.¹⁷³

jún. 26. I. Lajos magyar király megerősíti a bajorországi Regensburg kereskedőinek az apja, I. Károly nyújtotta kiváltságokat.¹⁷⁴

jún. 29. V. Orbán pápa követeket küld, hogy IV. Károly német-római császárt I. Lajos magyar királlyal és III. Kázmér lengyel uralkodóval kibékítse.¹⁷⁵

szept. 13. I. Lajos magyar király Pozsonyban szövetségre lép Fülöp címzetes konstantinápolyi császárral, Károly durazzói herceggel, Albert rajnai palotagróffal mindenki ellen, kivéve III. Kázmér lengyel uralkodót, illetve a többi bajor herceget. Ugyanakkor Ruprecht rajnai palotagróffal és fiaival is megkötöti a szövetséget.¹⁷⁶

szept. 14. I. Lajos magyar király a bajorországi Amberg kereskedőinek a regensburgi és nürnbergi kereskedőknek engedélyezett kedvezményeket adományoz.¹⁷⁷

nov. 9. A magyar udvar a pápától Luxemburgi Vencel és I. Lajos magyar király unokahúga, Erzsébet eljegyzésének felbontását kéri, mivel a felnőtt Erzsébet a házasság megkötését legkevésbé sem akarja és elutasítja.¹⁷⁸

dec. 5. V. Orbán pápa elutasítja IV. Károly német-római császár azon kérését, hogy Luxemburgi Vencel és az egyik lengyel királylány¹⁷⁹ frigyét engedélyezze, ezzel ugyanis figyelmen kívül hagyná Lajos magyar király és anyja, Erzsébet Lengyelországra vonatkozó örökösödési jogát.¹⁸⁰

172 LexMA V. 971.

173 CD IX/4.157.

174 *Kronológia*, 1981. 220.

175 RI VIII n. 389, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1369-06-29_1_0_8_0_0_9249_389 (letöltés ideje: 2014. aug. 18.).

176 RI VIII n. 500, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1369-09-13_1_0_8_0_0_7284_500 (letöltés ideje: 2014. aug. 18.).

177 *Kronológia*, 1981. 220.

178 Theiner, 1860. II. 172.

179 III. Kázmér lengyel királynak harmadik házasságából 1366–1368 között három lánya született: Anna, Kunigunda és Hedvig. Vencel Annával vagy Kunigundával kötendő házasságát kezdeményezi IV. Károly.

180 Theiner, 1860. II. 89.

dec. 9. V. Orbán pápa megbízza követeit, hogy Vencel cseh király és Erzsébet jegyességét felbontsák, és valamennyi érintett felet mentsenek fel a korábban tett esküjük alól.¹⁸¹

1370.

jan. 8. V. Orbán pápa engedélyt ad I. Lajos magyar király unokahúga, Erzsébet házasságkötésére rokonával, Fülöp¹⁸² címzetes konstantinápolyi császárral.¹⁸³

márc. 5. Erzsébet anyakirályné, mivel unokája, Erzsébet és IV. Károly német-római császár fia, Vencel között a házasság nem kötött meg, felmenti a Luxemburgokat az esküjük és kötelezettségvállalásuk alól.¹⁸⁴

nov. 17. I. Lajos magyar királyt III. Kázmér november 5-én bekövetkezett halálát követően Krakkóban lengyel királlyá koronázzák.¹⁸⁵

1371.

ápr. 13. I. Lajos magyar és lengyel király szövetségre lép Pilgrim salzburgi érsekkel, akivel korábban a bajor hercegek is szövetséget kötöttek, a szövetségből kivesszik Ruprecht rajnai palotagrófot és a bajor hercegeket. Ha háború törne ki, annak költségeit az érsek vállalja, és a foglalások is egyedül őt illetik.¹⁸⁶

júl. 2. I. Lajos magyar és lengyel király a viszályban, amely IV. Károly német-római császár és ifjabb István bajor herceg, valamint fiai között fennáll Brandenburg birtoklásával kapcsolatban, az utóbbi felet támogatja. Megállapodnak az osztrák hercegekkel abban, hogy a viszály alatt a következő Szt. György-napig és az azt követő egy esztendőben a hercegek tartományaik felől mind a magyar, mind a bajor határt sértetlenül hagyják, ellenben szükség szerint szolgálhatják IV. Károlyt úgy, hogy a saját tartományaikból átvonulhatnak Cseh- és Morvaország területére és onnan Magyarország, illetve Bajorország ellen.¹⁸⁷

július IV. Károly német-római császár Brandenburg elfoglalására indul, a Wittelsbachok oldalán álló I. Lajos magyar és lengyel király Opuliai László nádor és Czudar Péter szlavón bán vezetésével hadat küld Morvaországba.¹⁸⁸

181 Theiner, 1860. II. 90.

182 Fülöp egyike azon tarantói hercegeknek, akiket Lajos első nápolyi hadjárata alkalmával foglyul ejtett és Magyarországra hozatott, majd 1352-ben szabadon bocsátott. L. 73. jegyzet.

183 Theiner, 1860. II. 95.

184 DF 287478.

185 *Kronológia*, 1981. 220.

186 DF 258297., 258298.

187 DF 257994., 258468.

188 *Kronológia*, 1981. 221.

szept. 7. XI. Gergely pápa kéri Vilmos pécsi püspököt és Erzsébet anyakirálynét, hogy mozdítsák elő a IV. Károly német-római császár és I. Lajos magyar és lengyel király közötti békekötést.¹⁸⁹

szept. 28. XI. Gergely pápa János alexandriai pátriárkát kéri fel, közvetítsen a IV. Károly német-római császár, valamint I. Lajos magyar és lengyel király közti békítésben.¹⁹⁰

okt. 16. IV. Károly német-római császár, valamint az osztrák hercegek fegyverszünetet kötnek I. Lajos magyar és lengyel királlyal, a salzburgi érsekkel és a bajor hercegekkel 1373. június 5-ig.¹⁹¹

1372.

febr. 8. János Henrik morva őrgróf és elsőszülött fia, Jodok, IV. Károly német-római császár és fia, Vencel cseh király kölcsönösen támogatást ígérnek egymásnak I. Lajos magyar és lengyel király esetleges támadása esetére, meghagyva, hogy soha nem kötnek szövetséget úgy, hogy a cseh király ne jelentsen kivételt.¹⁹²

febr. 20. I. Lajos magyar és lengyel király hajlandónak mutatkozik lányát hozzáadni IV. Károly német-római császár fiához, és az erről szóló tárgyalásokra felhatalmazza a nádort, Opuliai Lászlót, valamint Tamás esztergomi érseket.¹⁹³

március A Boroszlóban tartózkodó IV. Károly német-római császárhoz követséget küld I. Lajos magyar és lengyel király, hogy lányát, Máriát Luxemburgi Zsigmonddal összeházasítsa.¹⁹⁴

márc. 14. IV. Károly német-római császár a maga, fia, Vencel, valamint felesége, fivére és annak fia, Jodok nevében Boroszlóban ígéri, hogy nem lép fel a magyar király ellen. Egyidejűleg IV. Károly és a magyar követek eskü alatt megállapodnak a király lányának és a császár fiának egybekeléséről.¹⁹⁵

ápr. 10. XI. Gergely pápa örömét fejezi ki a magyar–Luxemburg kiegyezéssel kapcsolatban.¹⁹⁶

máj. 7. Budára érkezik János alexandriai pátriárka, pápai nuncius és a tescheni herceg, hogy tárgyaljanak I. Lajos magyar és lengyel királlyal.¹⁹⁷

189 Theiner, 1860. II. 108., 109.

190 Theiner, 1860. II. 111.

191 DF 258468.

192 CD IX/4. 402., CDM X. 174.

193 CD IX/4. 390.

194 RI VIII n. 5023a, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1372-03-00_1_0_8_0_0_5493_5023a (letöltés ideje: 2014. aug. 18.).

195 RI VIII n. 5024, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1372-03-14_1_0_8_0_0_5494_5024 (letöltés ideje: 2014. aug. 20.).

196 Theiner, 1860. II. 114.

197 RI VIII n. 549, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1372-05-09_1_0_8_0_0_7339_549 (letöltés ideje: 2014. aug. 20.).

máj. 15. Az alexandriai pátriárka előtt Visegrádon az ifjabb Erzsébet királyné is esküt tesz a lánya és IV. Károly német-római császár fia között kötendő házasságra.¹⁹⁸

máj. 23. I. Lajos magyar és lengyel király és felesége az alexandriai pátriárkának megígéri örököseik nevében is, hogy a cseh koronára és tartozékaira, nevezetesen Sziléziára, soha igényt nem formálnak.¹⁹⁹

júl. 22. XI. Gergely pápa örömét fejezi ki, hogy a magyar uralkodó és IV. Károly német-római császár találkozót tervez a magyar–cseh határ közelében.²⁰⁰

október 1. Lajos magyar és lengyel király és IV. Károly német-római császár találkozója a két királyság határán.²⁰¹

okt. 16. I. Lajos magyar és lengyel király és III. Albert, valamint III. Lipót osztrák hercegek kiegyeznek egymással Sopronban, a határvitáik rendezésére delegáltakat küldenek.²⁰²

okt. 22. (Bécs)újhelyen összeül a magyar–osztrák határvitákat megvitató hatfős bizottság Cillei Hermann védnöksége alatt.²⁰³

1373.

márc. 9. I. Lajos magyar és lengyel király Bécsben szövetséget köt III. Albert és III. Lipót osztrák hercegekkel és Francesco Carrara padovai birodalmi helytartóval Velence ellen.²⁰⁴

június 1. Lajos magyar és lengyel király és IV. Károly német-római császár egyezséget kötnek az ötéves Zsigmond és a kétéves Mária eljegyzéséről, a magyar király lemond a Wittelsbachok támogatásáról.²⁰⁵

jún. 21. I. Lajos magyar és lengyel király megerősíti a pápának, hogy a Luxemburgi Zsigmond és Lajos lánya, Mária között kötendő házasság szerződése újra napirendre került és mindkét fél elkötelezett az ügy érdekében.²⁰⁶

augusztus Wittelsbach Ottó brandenburgi őrgróf hiába várta I. Lajos magyar és lengyel uralkodótól a katonai segítséget, ezért – miután IV. Károly német-római császár több várat és várost elfoglalt az őrgrófság területén – önként adta meg ma-

198 RI VIII n. 551, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1372-05-15_1_0_8_0_0_7341_551 (letöltés ideje: 2014. aug. 20.).

199 DF 287479.

200 Theiner, 1860. II. 118.

201 *Kronológia*, 1981. 222.

202 DF 257995., 258468.

203 DF 258468.

204 CD IX/4. 483.

205 *Kronológia*, 1981. 222.

206 DF 287480.

gát és tárgyalásokat kezdett, amelyek következményeként a Wittelsbachok végleg lemondtak a Brandenburgi Örgrofságról a Luxemburgok javára.²⁰⁷

okt. 16. IV. Károly német-római császár, Vencel cseh király és János Henrik morva örgrofró kötelezik magukat, hogy III. Albert osztrák herceget valamennyi ellenségével szemben támogatják.²⁰⁸

1374.

jan. 8. Megállapodás V. Károly francia uralkodó fia és I. Lajos magyar és lengyel király lánya eljegyzése ügyében.²⁰⁹

ápr. 16. I. Lajos magyar és lengyel király megbízza követeit, hogy tárgyaljanak valamely lánya és V. Károly francia király másodszülött fia, Lajos között kötendő házasság részleteiről.²¹⁰

jún. 15. I. Lajos magyar és lengyel király szabályozza a Dunán Bécs és Buda között közlekedő hajók vámolását.²¹¹

aug. 10. I. Lajos magyar és lengyel király követi útján eljegyzési elsőszülött lányát, a négyéves Katalint V. Károly francia király másodszülött fiával, Lajossal.²¹²

aug. 18. III. Lipót osztrák herceg kezdeményezi elsőszülött fia, Vilmos herceg és I. Lajos magyar és lengyel király legkisebb lányának, Hedvignek eljegyzését.²¹³

dec. 6. XI. Gergely pápa felmentést ad IV. Károly német-római császár Zsigmond nevű fiának és I. Lajos magyar és lengyel király valamely lányának házasságához.²¹⁴

1375.

márc. 4. I. Lajos magyar és lengyel király Budán ígéretet tesz III. Lipót osztrák hercegnek, hogy lányát, Hedviget annak fiához, Vilmoshoz adja feleségül.²¹⁵

ápr. 15. Telegdi Tamás esztergomi érsek, Demeter erdélyi püspök, Opuliai László herceg, Lackfi István erdélyi vajda, Szepesi Jakab szepesi ispán, országbíró, valamint *Sandmogi*us lengyelországi és *Bartusius von Wiesenburg* kujáviai kapitányok IV. Károly német-római császárnak és feleségének, valamint Vencel cseh királynak, János Henrik morva örgrofrának és fiainak Brünbnben ígéretet tesznek, hogy Zsig-

207 RI VIII n. 5219a, in: Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1373-08-15_2_0_8_0_5704_5219a (letöltés ideje 2014. aug. 20.).

208 Lichnowsky, 1839. IV. DCLXXXIII/1134.

209 *Anjou Dipl.* III. 60–61.

210 *Anjou Dipl.* III. 82–84.

211 *Anjou Dipl.* III. 73–74.

212 *Kronológia*, 1981. 222.

213 *Anjou Dipl.* III. 85–86.

214 Theiner, 1860. II.153.

215 Lichnowsky, 1839. IV. DCXC/1209.

mond brandenburgi őrgróf és a magyar király lánya, Mária között kötött eljegyzés beteljesülését elősegítik.²¹⁶

dec. 25. IV. Károly német-római császár elismeri tartozását III. Albert osztrák hercegnek, melyet egy éven belül, amikor fiát, Vencelt német királlyá koronázzák, fizet vissza. Vencel cseh király ígéretet tesz III. Albert osztrák hercegnek, hogy német királlyá koronázása esetén a herceget megerősíti valamennyi jogában.²¹⁷

1376.

márc. 24. III. Albert osztrák herceg elrendeli, hogy a sőt Ausztriából csak Freistadton át szállíthatják a Cseh Királyságba.²¹⁸

jún. 10. A választófejedelmek német királlyá választják IV. Károly fiát, Vencelt.²¹⁹

júl. 6. Vencelt német-római királlyá koronázzák Aachenben.²²⁰

nov. 7. III. Albert és III. Lipót osztrák hercegek I. Lajos magyar és lengyel király közbenjárására fegyverszünetet kötnek Velencével.²²¹

1378.

jún. 15. I. Lajos magyar és lengyel király találkozik Hainburgban III. Lipót osztrák herceggel, s megkötik Hedvig és Vilmos névleges házasságát. I. Lajos magyar király ugyanannyi hozományt (200 ezer aranyforint) fizet lányával a herceg fiának, Vilmosnak, mint amennyi jegyajándékot kér lányának III. Lipót osztrák hercegtől.²²²

nov. 29. Prágában meghal IV. Károly német-római császár.²²³

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

216 RI VIII n. 609, in: Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1375-04-14_1_0_8_0_0_7401_609 (letöltés ideje: 2014. aug. 20.).

217 Lichnowsky, 1839. IV. DCXCIII/1248–1249.

218 Lichnowsky, 1839. IV. DCXDIV/1260.

219 LexMA VIII. 2190.

220 LexMA VIII. 2190.

221 *Anjou Dipl.* III. 135.

222 DF 258366.

223 LexMA V. 971.

2. Kiadott források

Anjou Dipl.

1874–1876 *Magyar diplomacziái emlékek az Anjou korból*. I–III. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874–1876.

Anjou-oklt.

1990–2013 *Anjou-kori oklevéltár*. I–XXXVIII. Szerk.: Almási Tibor, B. Halász Éva, Blazovich László, Géczi Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2013.

CD

1829–1844 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budaë, 1829–1844.

Cod. Moneofranc.

1905 *Codex Diplomaticus Moenofrancofurtanus. Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt*. Neubearbeitung. Bearb.: Lau, Friedrich. Frankfurt am Main, 1905.

CDM

1835–1903 *Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae*. I–XV. Hrsg.: Antonín Boček, Josef Chytil, Peter von Chlumecký, Vincenc Brandl, Berthold Bretholz. Olmütz–Brünn, 1835–1903.

Diessenhofen

1868 Heinrich Dapifer de Diessenhofen: *Chronik*. Hrsg. von Johann Friedrich Böhrer, Alfons Huber. Stuttgart, 1868. (*Fontes Rerum Germanicarum*, IV.)

KRE

1988 *Károly Róbert emlékezete*. A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula–Makk Ferenc. Bp., 1988.

Neoburg.

1866 Matthiae Neoburgensis *Chronica cum continuatione et vita Berchtoldi de Buchegg*. Hrsg.: Studer, Gottlieb. Bern, 1866.

Notizenblatt

1851–1860 *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*. Jg. 1–10. Herausgegeben von der historischen Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien, 1851–1860.

Önéletírás

2010 IV. *Károly császár önéletrajza. Karoli IV Imperatoris Romanorum Vita ab eo conscripta*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Balázs. Bp., 2010.

Reg. Habs.

2007 *Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg. V. Die Regesten der Herzoge von Österreich (1365–1395)*. 1. Teilband (1365–1370). Bearb. von Christian Lackner, Claudia Feller. München, 2007.

RI

www.regesta-imperii.de

Steyerer

1725 *Commentarii pro historia Albertii ducis Austriae, ducis Austriae cognomento Sapientis*. Scripti ab Antonio Steyerer. Lipsiae, 1725.

Styriae

1756 *Diplomataria sacra ducatus Styriae*. I–II. Olim collegit Sigmund Pusch, edidit auxique Erasmus Fröhlich. Viennae, 1756.

Theiner

1859–1860 *Vetera Monumenta historica Hungaricam sacram illustrantia*. I–II. Collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. Romae, 1859–1860.

Viktring

1909–1910 *Iohannis abbatis Victoriensis liber certarum historiarum* I–II. Edidit Fedorus Schneider. Hannoverae et Lipsiae, 1909–1910.

Winterthur

1866 *Die Chronik Johann's von Winterthur*. Hrsg. von Bernhard Freuler. Winterthur, 1866.

3. Szakirodalom

Krieger

2004 Krieger, Karl-Friedrich: *Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III.* Stuttgart, 2004².

Kronológia

1981 *Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig.* Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1981.

LexMA

1980–1998 *Lexikon des Mittelalters*. I–IX. Hrsg. u. Berater: Auty, Robert–Bautier, Robert-Henri. München–Zürich, 1980–1998.

Lichnowsky

1836–1844 Lichnowsky, Eduard Maria: *Geschichte des Hauses Habsburg*. I–VIII. Bd. III. *Von der Ermordung König Albrechts bis zum Tode Herzog Albrechts des Weien*. Bd. IV. *Vom Regierungsantritt Herzog Rudolfs bis zum Tode Herzog Albrecht des Dritten*. Wien, 1836–1844.

Niederstätter

2004 Niederstätter, Alois: *Österreichische Geschichte 1278–1411. Die Herrschaft Österreich Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien, 2004.

Skorka

2013a Skorka Renáta: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt. In: *Történelmi Szemle*, 45. (2013) 3. sz. 451–470.

2013b Skorka, Renáta: With a Little Help from the Cousins – Charles I. and the Habsburg Dukes of Austria during the Interregnum. In: *Hungarian Historical Review*, 2. (2013) 2. sz. 243–260.

RENÁTA SKORKA

THE CHRONOLOGY OF RELATIONS BETWEEN THE HABSBURGS AND THE
HUNGARIAN ANGEVINS DURING THE REIGN OF CHARLES IV OF LUXEMBURG

In the 14th century the history of East-Central Europe was shaped by the cooperation, alliances and wars between three ruling dynasties. One of these was the Luxemburg family, governing the Kingdom of Bohemia, which, by the second half of the 14th century, also secured for itself a dominant position in the Holy Roman Empire. The second, the Hungarian branch of the Angevins, arrived from an Italian and French family background, while the Habsburgs governed the Austrian provinces of the Empire. By the middle of the century the relationship between the Habsburgs and the Angevins had become increasingly superficial, and then turned into outright conflict in the wake of the repeated military clashes along the Austro-Hungarian border. In the second half of the 14th century the relations between the two realms were generally determined by the shifting policies of Charles IV of Luxemburg, Holy Roman Emperor and King of Bohemia. The changing diplomatic relations between Hungary and Austria in the second half of the century, and the factors of international politics which influenced them, are registered in the attached chronological database.

Zsigmond király sienai adományai

A „nincs új a nap alatt” szellemes és árnyalt gondolatát talán az emberi találmányok esetében figyelmen kívül lehet hagyni, de az emberi természetre bármikor alkalmazható örök igazság. Jelen tanulmányomban egy apró szegmensét vizsgálom a problémakörnek, mégpedig az úgynevezett rangkórságot. A haszontalan kitüntetések és címek adományozása a középkori embertől sem állt távol, míg az adományozott felhőtlenül örülhetett a kivételes megtiszteltetésnek, az adományozónak sem akadt oka szomorkodásra, tekintve hogy adományának megkérte az árát. S ez utóbbi szempontból a nemritkán anyagi nehézségekkel küszködő középkori uralkodók körében a kitüntetések adományozása igen nagy népszerűségnek örvendett. Különösen igazak ezek a megállapítások Luxemburgi Zsigmond magyar (1387–1437) és német király (1410–1437) esetében. Ezekhez a király kivételes kegyénél fogva tett adományokhoz nem kellett különleges alkalom, bármelyik időpont megfelelőnek bizonyult egy-egy kitüntetés odaítélésére, de a legmegfelelőbb időszak mégis akkor következett el, amikor a király úton volt, s kíséretének mozgattatása és ellátása komoly kiadásokkal járt.

Zsigmond Itáliában

1431. szeptember 1-jén szerény kísérete élén Zsigmond király Nürnbergből Itália felé indult, hogy apja, IV. Károly német-római császár (1355–1378) nyomdokain járva Rómában IV. Jenő pápával császárrá koronáztassa magát. Az egyébként kényelmesen is csupán néhány hétig tartó *Romzugból* végül – elsősorban az észak-itáliai belpolitikai konfliktusok és a nehézkesen érkező anyagi támogatások miatt – számos várakozással és vesztegléssel tarkított 21 hetes utazás lett. A leghosszabb időt Siena városában vagy, ahogy a kortársak mondták, *Siena hegyén* töltötte Zsigmond és az ekkorra már mintegy ezer főre duzzadt kíséret. A toszkán városállamba Piacenza, Parma, Lucca érintésével 1432. július 12-én érkezett meg az uralkodó, miután az előző esztendő november 25-én Bartolomeo de la Capra érsek Milánóban Itália királyává koronázta.

A szokások úgy kívánták, hogy a továbbvonulás előkészítése céljából, illetve esetleges diplomáciai puhatolózások végett a *Romzug* során érintett más váro-

sok is elküldjék követeiket a lombard fővárosban tartott szertartásra. Így kerülhetett arra sor, hogy Zsigmond még Sienába érkezése előtt kegyeibe fogadta a város követségének egyik tagját, Antonio di Giovanni Baptignanót, aki jogot végzett diplomataként palotagrófi (*comes palatinus*) címre vágyott. Esélyeit csak növelte, hogy törekvéseiben Kaspar Schlick birodalmi alkancellár is támogatta,¹ akinek személye komoly garanciát jelenthetett az áhított cím megszerzésében, bár forrásaink az eset végkifejletéről sajnálatos módon hallgatnak. Bizonyosra vehetjük azonban, hogy Agostino di Niccolò Borghese Milánóban emelkedett palotagrófi méltóságra, s ettől kezdve használhatta címerében a birodalmi sast.² Borghese Zsigmond iránti elkötelezettségét jól mutatja, hogy az uralkodót Sienából való elutazása után egészen Maremmáig kísérte.³ Alaposan rászolgált a királyi kegyre Giovanni da Massa is, aki többszörös követként lett Zsigmond familiárisa.⁴

A sienai küldöttek Lombardia elhagyása után is folyamatosan nyomon követték a városuk irányába tartó uralkodót, Pietro d'Antonio Micheli már Luccában találkozott a királlyal.⁵ Eldönthetetlen, vajon Micheli képességeinek, avagy erszényének köszönhetette-e inkább Zsigmond nagyrabecsülését, az mindenesetre biztos, hogy 1432-ben az uralkodótól tanácsosi kinevezést nyert, ami mellé még a *comes palatinus* címet is megkapta.⁶ Mindezek felül évi 600 dukátos járadék ütötte a markát, így a sienai kitüntetettek közül kétségkívül ő áll a legrangosabb helyen.⁷ Micheli jelentőségét egyébiránt képzettsége is magyarázhatja, egyházjogi doktorként ugyanis a paviai egyetemen tanult. Az 1423-ban Paviából Sienába átköltöző zsinattal tartott,⁸ s ekkor telepedett le a városban. Tudását és tapasztalatait a sienaiak jól forgatták, számos diplomáciai feladatot bízta rá.⁹ Szolgálat közben érte a halál is, midőn 1449 februárjában V. Miklós pápánál járt követségben, Rómában pestisben vesztette életét. A Santa Maria Sopra Minerva-templomban temették el Sienai Szent Katalin szarkofágjának lábaihoz. Végtisztességénél jelen volt a Szentatya és számos kardinális. Sienában a San Domenico-kolostorban mondtak misét lelki üdvéért.¹⁰ Nem Micheli volt azonban az egyetlen sienai, aki kitüntetése mellé évjáradékot is kapott Zsigmond királytól, az ugyancsak a tanácsosok közé emelkedő

1 Cusago, 1431. okt. 12. A milánói herceg levele Giacomo di Iseóhoz. *Gli atti cancellereschi*, II. 1929. 452 sz.

2 Milánó, 1432. febr. 3. A milánói herceg levele Albericóhoz és Niccolò Guerrerióhoz. Uo. 464 sz.

3 Fecini, 1931. 847. A krónikás értesülése most is helyes. Agostino di Niccolò Borghese és Giacomo di ser Agnolo di Guido 1433. április 25-én indultak el Zsigmonddal Sienából, és május 1-jén tértek oda vissza. ASS. 311 k. 87 v. 1433. máj. 18.

4 Beinhoff, 1995. 241.

5 Torri, 1432. júl. 11. Carlo d'Agnolino sienai püspök levele a városhoz. DRTA X. 1906. 280.; ASS. Concistorio 1926 k. 47/2 sz.

6 Tommaso Fecini szerint erre Ferrarában került sor. Fecini, 1931. 848.

7 RI XI/2. 9285 sz.; Beinhoff, 1995. 243.

8 A konstanzi zsinat alkalmával kelt rendelkezés szerint a pápának minden ötödik évben zsinatot kellett volna összehívnia, V. Márton azonban sokáig próbálta elodázní ennek teljesítését, végül 1423-ban nem halogathatta tovább, és Paviában összeült az egyházi tanács. A zsinat hamarosan a Paviában kitört pestisjárvány miatt Sienába tette át székhelyét.

9 Beinhoff, 1995. 243.

10 Chiesa di San Domenico di Siena. Necrologo o sepolario dei laici 1336–1596. BCIS. Ms. C III. 2. 85 r. 1449.

Daddo di San Quiricónak ugyanis eddig ismeretlen okokból minden esztendőben 300 dukát dukált.¹¹

Az 1432. július 12-én Sienába bevonuló Zsigmond még nem sejtette, hogy az elkövetkezendő bő kilenc hónapban, mivel továbbvonulni nem tud, kénytelen lesz a város vendégszeretetét élvezni, mi tagadás: erre a sienaiak sem számítottak. Ha már azonban így alakult, a városállam polgárai igyekeztek az uralkodói figyelem középpontjába kerülni. Mindez igen korán, már a megérkezést követő hónapban sikerült Barnaba di Nanninak, akinek nevéhez Sienai Szent Bernardin életrajzának későbbi összeállítása kötődik. A Zsigmond kegyeit élvező humanistát a király familiárisai közé fogadta. Szerepet játszhatott ebben, hogy a Barnaba Senese néven is ismertté vált sienai polgár – elfogadva Petra Pertici feltételezését – szép beszédet mondott, amikor a polgárok a Palazzo Pubblicóban, vagyis a sienai városházán fogadták a királyt.¹²

Igazi uralkodói előrelátásra vall, hogy Zsigmond 1432-ben familiárisainak sorába emelte a Bernardino degli Albizzeschi nevű sienai polgárt is,¹³ amely kegygyakorlás – tekintve hogy egy jövőbeli szentről, magáról Sienai Szent Bernardinról van szó – feltehetően önzetlen uralkodói döntés lehetett. Zsigmondtól soha nem álltak távol a nemes gesztusok, a lovaggá ütés például a király kedvenc időtöltésének számított. Sienából is fennmaradt olyan eset, amikor az uralkodó önzetlenül érintette kardjával a jelöltet. Ismert, hogy „A sienai két szerelmes történetében” a király Caterina Petrucci halála után – még a temetés előtt – lovaggá ütötte az aszszony kétéves fiát. A kis Niccolò Petrucci édesanyját ugyan elvesztette, de sokáig mesélhették annak a bizonyos napnak a történetét.¹⁴

Szerényen húzódik meg a kitüntetettek listáján Giovanni Brancadori da Fermo, ő a király Sienából való elutazása előtti napokban kapta meg a *comes palatinusi* címet.¹⁵ A cím odaítélésének oka ismeretlen, elnyerésében azonban némi segítséget nyújthatott rokona, az a Piero Marino de' Brancadori da Fermo (röviden: Piero Marino), akit Zsigmond közbenjárására neveztek ki 1432 augusztusában egy évre a város kapitányának (*Capitano della Giustizia*).¹⁶ Marino hivatalát Antonio di Gentile de Tortonától vette át, a leköszönő kapitányt a sienai egyetemen történő doktori vizsgáztatás és a professzorrá történő kinevezés jogával jutalmazta a király.¹⁷ Zsigmond kedvelt itáliai főpapjának, Branda Castiglione bíboros családjához tartozott, így szintén beajánlás útján kerülhetett az uralkodó familiárisai közé Marco di Castiglione, akit a király előbb egy 1425-ben a magyarországi Tatán kelt forrásban, majd Sienában is familiárisának nevezett.¹⁸ A rend kedvéért jegyeznénk meg,

11 Siena, 1432. szept. 28. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9255. sz.

12 RI XI/2. 9227 sz. 1432. aug. 25.; Pertici, 2008. 640.

13 Beinhoff, 1995. 245.

14 Dévay, 1903. 5. Niccolò Petruccit 1430. november 1-jén keresztelték meg. A bejegyzésben ez áll: „Nicholo Savino di Mariano di Giachoppo Petrucci.” ASS. Biccherna 1132 k. 543 r.; Pertici, 2008. 640–641.

15 Siena, 1433. ápr. 23. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9421. sz.; Beinhoff, 1995. 72.

16 Fecini, 1931. 847. Előtte a város podestàjaként tevékenykedett (1432. jan. 1. és 1432. jún. 30. között). ASS. Manoscritti A. 124. 7 r. A címere: Uo. D. 12. 34 r. és 35 r.

17 Uo. 37 v.; Uo. Biccherna 622 k. 109 r. Továbbá: 1433. márc. 2. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9380. sz.

18 Tata, 1425. szept. 16. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 6420 sz.; Siena, 1432. aug. 21. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9220. sz. Továbbá: Beinhoff, 1995. 125.

talán az sem véletlen, hogy a sienai podestà, vagyis a legfőbb városi vezető hivatalát 1432. július 1-jétől az év végéig Baldasare di Castiglione töltötte be.¹⁹

Akadnak olyan sienai polgárok, akik 1433. április 25. után, vagyis azt követően részesültek kitüntetésben, hogy Zsigmond és kísérete továbbvonult Sienából. Nagyvonalúan kijelenthetnénk, ők voltak azok, akik egyszerűen későn kaptak észbe, és ismervén az uralkodói metódust, addig követték Zsigmondot, míg nem sikerült valamiféle adományt kicsikarniuk.²⁰ A város egyik legjelentősebb családjának tagja, Pietro di Bartolomeo Pecci azon öt polgár közé tartozott, akik Zsigmond elutazását szervezték.²¹ Pecci mindkét jog doktora, a sienai egyetem tanára volt, s már 1432-ben királyi tanácsosi címet és lovagi rangot nyert.²² 1433-ban Ferrarában ezekhez megkapta a *comes palatinus* méltóságát is.²³ Giacomo di Guidino Zsigmond és kíséretének sienai elhelyezéséről gondoskodott,²⁴ de az uralkodó elutazásakor is részt vett a szervezési teendőkben.²⁵ Ott volt 1432-ben a Camposelvoli környéki harcoknál,²⁶ és 1433 áprilisában a város római követének is megválasztották.²⁷ Ezen feladatok egytől egyig remek lehetőséget kínáltak arra, hogy az uralkodót meggyőzze, érdemes belőle familiárist és lovagot kreálnia.²⁸

Ugy tűnik, a protekció jótékony intézménye Sienán kívül is jól érvénysült. A Bichi család három tagja az Ospedale di Santa Maria della Scala rektorával, Niccolò di Galgano Bichivel állhatott rokonságban, és így természetes, hogy könnyebben fordult feléjük a király figyelme.²⁹ A Bichik közül ketten egészen Mantováig utaztak az uralkodóval, hogy végre megkapják megérdemelt jutalmukat.³⁰ A mantovai adománynak – ha hihetünk a 15. század közepén élő sienai krónikaszerző, Tommaso Fecini elbeszélésének – Giovanni di Galgano Bichi és Giovanni di Francesco Buonacosa da San Quirico feleségei örülhettek a legjobban. Férfaik kiváltságai alapján ugyanis ettől kezdve ők is viselhették ruhájukon a birodalmi sást, de öltözetüknek minden más tekintetben meg kellett felelnie a város szabályzatának.³¹

A krónikás beszámolóját más forrás nem erősíti meg, de a sienai szigorú öltözködési szabályokkal kapcsolatban a hitetlenek kedvéért megjegyezném, hogy 1433. augusztus 12-én Cipriano di Antonio Corto sienai polgár felesége, Evangelista engedélyt kapott Zsigmondtól selyemből készült, gyöngyökkel díszített ruhák be-

19 ASS. Manoscritti A. 124. 7 v.; Fecini, 1931. 846.

20 Az adattár vonatkozó részéből kiderül, néhányan akkor is kiváltságban részesültek, amikor Zsigmond már nem tartózkodott Itáliában. A források ismeretében azt gondolom, Tommaso Fecini leírása a Ferrarában adott kitüntetéséről nem mindenben állja meg a helyét. Fecini, 1931. 848.

21 ASS. Concistorio 403 k. 44 v. 1433. ápr. 21.

22 Beinhoff, 1995. 242–243.; Minucci-Košuta, 1989. 304–305.

23 Fecini, 1931. 848.

24 ASS. Concistorio 399 k. 16 v. 1432. júl. 13.

25 Uo. 403 k. 44 v. 1433. ápr. 21.

26 Uo. 1639 k. 115 r. 1432. okt. 18.; Uo. 116 r. 1432. okt. 19.

27 Uo. 403 k. 39 v. 1433. ápr. 17.; Uo. 40 r. 1433. ápr. 18.; Uo. 1640 k. 100 r. 1433. ápr. 19.

28 Beinhoff, 1995. 245.

29 *Archivio dell'Ospedale*, 1962. 130.

30 Beinhoff, 1995. 245.

31 Fecini, 1931. 848.

szállítására.³² Érhetett-e nőt ennél nagyobb kegy, mely, ha egyszer kitudódik, féltő, hogy sűrűbben hangoznak el a „lám” és a „bezzeg” kifejezések. Sienában ugyanis – hasonlóan más itáliai városokhoz – a nők öltözködését rendeletekben határozták meg. Zsigmond elutazása után, talán nem véletlenül, a *Consilio del Popolo*-ban új szigorító szabályzatot foglaltak írásba.³³ Ennek ellenére sem tartotta be minden hölgy az előírásokat, bizonyítékként elég megnézni azokat a jegyzékeket, amelyekben leírják a renitensek büntetését. Pénzbírsággal sújtották azt, aki nem tartotta be a rendet, és szerencsétlenségére észrevették kihágását.³⁴

A nem sienai kitüntetettek

Végezetül azokat veszem sorba, akik Sienában nyertek kitüntetést, de nem a toszkán városban látták meg a napvilágot. San Gimignano szülöttjeként Niccolò Angelo barát tagja volt annak a sienai delegációnak, amely 1432. január 4–13. között Piacenzában kereste fel az uralkodót. A szerzetes Parmában és Luccában is képviselte Sienát,³⁵ ami érthetőbbé teszi kápláni kinevezését.³⁶ A perugiai Benedetto Barzi 1432 augusztusában már királyi tanácsosként tűnik fel,³⁷ októberben pedig 500 dukátos évjáradékot is megítélt számára az uralkodó.³⁸ A sienai tartózkodása alatt Zsigmond nemesi rangra emelte, és címeradományt is kapott.³⁹ A jogász Zsigmond elutazása előtti napokban *comes palatinus*i kinevezésének is örvendhetett.⁴⁰ A római születésű Lodovico Colonna zsoldosvezér, aki katonaként a város szolgálatában állt, Sienában kétszer is megkapta hat hónapra a birodalmi jogok felügyeletét.⁴¹ Hozzá hasonlóan ezt a kitüntetést kapta Ardizzone da Carrara is, aki padovai létére a szövetséges Milánói Hercegség zsoldjában állt.⁴² Ugyanezt a jogot nyerte Giacomo Castelli di Vico római prefektus,⁴³ akit Siena fogadott fel és *condottiere*ként említettek.⁴⁴ Tőle kölcsönözte a város azt a négyezer forintot, melyet 1432 júliusában Zsigmondnak adtak át.⁴⁵

A birodalmi jogok hat hónapos felügyeleti joga az alessandriai Bartolomeo dal Pozzót is megilllette, akit az uralkodó familiárisának is nevezett, személye azo-

32 Róma, 1433. aug. 12. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9629. sz.

33 A rendelet dátuma: 1433. aug. 28. Casanova, 1901. 82–86.

34 A bejegyzések 1438. aug. 4. és okt. 28. között születtek. Uo. 86–89.

35 RI XI/2. 9301. sz.; Beinhoff, 1995. 241. 245. Továbbá Lucca, 1432. jún. 23. Niccolò di Angelo da San Gimignano levele a városhoz. ASS. Concistorio 1926 k. 31 sz.; Nardi, 2009, 116–117.

36 Siena, 1432. nov. 1. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9301. sz.

37 Siena, 1432. aug. 25. Zsigmond oklevele. Uo. 9223. sz.

38 Siena, 1432. okt. 25. Zsigmond oklevele. Uo. 9286. sz.

39 Siena, 1432. okt. 28. Zsigmond oklevele. Uo. 9292. sz.

40 Siena, 1433. ápr. 23. Zsigmond oklevele. Uo. 9422. sz.; Beinhoff, 1995. 255–256.

41 Siena, 1432. júl. 29. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9206 sz.; Siena, 1432. aug. 21. Zsigmond oklevele. Uo. 9216 sz.; Beinhoff, 1995. 220–221.

42 ASS. Concistorio 403. 1432. febr. 22. 19 r.; Siena, 1432. aug. 21. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9216 sz.; Beinhoff, 1995. 71.

43 Siena, 1432. aug. 21. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9216. sz.; Beinhoff, 1995. 220–221.

44 ASS. Biccherna 311 k. 40 v. 1433. febr. 9.

45 Uo. Concistorio 399 k. 23 v. 1432. júl. 18.

nos lehet a pápai kancelláriában 1421 és 1426 között működő „B. de Puteo” írnokkal.⁴⁶ Ebbe a csoportba sorolnám a kancellária két jeles tagját is: Peter Kaldét és Gatalóci Mátyást. Míg előbbi Zsigmond titkáraként *comes palatinus* lett,⁴⁷ a pécsi prépost nemességet kapott.⁴⁸ Rajtuk kívül a kitüntetettek között akadtak, akik olyan városból érkeztek, ahol a király már korábban megfordult (Lucca és Milánó), mások Siena közelében születtek, s voltak, akik a távoli Malorcából, Valenzából keresték fel kiváltságok reményében Zsigmondot. Ők voltak azok, akik éppen Sienában érték utol az uralkodót és a szerencsájüket.⁴⁹

Az előbbieket sorából mindenképpen kiemelkedik Antonius da Palermo sienai adománya. Az *Il Panormita*ként vagy Antonio Beccadelliként is emlegetett személy, aki ez idő szerint a paviai egyetemen tanított retorikát, költővé koszorúzására Parmában került sor, azokat a jogot is megkapta, melyekkel a hét szabad művészet professzorai és doktorai rendelkeznek.⁵⁰ 1432 augusztusában tovább izmosodhatott a *poeta laureatus* önbizalma. A király ugyanis Sienában engedélyezte a humanistának, hogy saját költeményeit mindenhol előadhassa.⁵¹

Zsigmond itáliai megjelenése más tekintetben is tettekre sarkallta az itáliai értelmiséget. Nekik köszönhető a *restauratio imperii* gondolatának, amely elképzelésnek egykor Francesco Petrarca is lelkes híve volt, felélesztése. Az antik és keresztény Róma közötti folytonosság és azonosság jegyében elvárták a császárra koronázásra vonuló uralkodótól a város egykori erejének és dicsőségének visszaállítását. Ennek alapján értelmezhető Leonardus Ciriacus Pizzicollí da Ancona tette, a humanista műgyűjtő ugyanis Sienában egy arany Traianus-érmet adott át Zsigmondnak, utalva egy 1355. évi jelenetre, mely alkalmával Zsigmond apja, IV. Károly Petrarcától Augustus-érmet kapott. A költő által átnyújtott érme azt jelezte, hogy a régi dicsőséget a császári hatalommal lehetne és kellene feltámasztani.⁵²

Az eset felveti annak lehetőségét, hogy az ókori érmék átadása hozzátartozhatott a koronázási ünnepségekhez. Ez a két ismert példa bizonyítéknak még kevés, de mindenesetre figyelemre méltó. Hozzátehetjük, IV. Károly és Zsigmond a császári teljesítmény tekintetében nem sokban különböznek egymástól, ellenben Petrarca és Leonardus Ciriacus Pizzicollí da Ancona irodalmi munkássága és szellemi hatása között óriási szakadék tátong. A humanista műgyűjtő a fenti gesztusával inkább magára gondolt, mint a birodalomra vagy Rómára. Jól tudta ugyanis, hogy az uralkodó koszorúval jutalmazza az értelmiséget. Elég Pier Paolo Vergerio 1417 körüli költővé koszorúzására utalnom, az adománnyal Zsigmond elismerte a humanista érdemeit, és egyben már ekkor demonstrálta, olyan ő, mint egy római csá-

46 Siena, 1433. ápr. 18. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9411. sz.; Beinhoff, 1995. 141.

47 Siena, 1432. dec. 20. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9335. sz.

48 Ebben az esetben Altmann-nál (RI XI/2. 9344 sz.) nyomdahiiba van. Nem Stefanus, hanem Matthias a név, aki nem más, mint Gatalóci Mátyás királyi titkos alkancellár. ÖStA. HHStA Reichsregistraturbuch J. 198 v. Ekkor pécsi prépost is. C. Tóth, 2013. 55.

49 Beinhoff, 1995. 73.

50 Parma, 1432. máj. 9. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9129 sz.; Bentley, 1995. 100.

51 Siena, 1432. aug. 4. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9208 sz. Életére: Resta, 1970.

52 Scalamonti, 1996. 67–68. (97. fejezet); Kiséry, 2006. 292–294.

szár. Petrarcat ugyan nem IV. Károly, hanem 1341-ben Bölcs Róbert nápolyi király (1309–1343) koszorúzta költővé,⁵³ Zsigmond apja 1355-ben Zenobio da Stradát választotta, ami érthetőbbé teszi, miért fordulhatott meg Leonardus Ciriacus Pizziccoli da Ancona fejében saját személyére nézve a költővé koszorúzás gondolata. Zenobio da Strada ugyanis, finoman fogalmazva sem volt egy Petrarca, de a minőséget már megint felülírta a politikához dörgölődző középszer. A *Romzug* alatt vált továbbá koszorús költővé Tomasso Cambiatore, és állítólag Antonio Loschi is ebben a kiváltságban részesült.⁵⁴

A kedvezményezettek

Nehéz helyzetben vagyunk, amikor Zsigmond sienai okleveleinek kedvezményezettjei közül kell kiválasztanunk azokat, akik személyesen is ott lehettek a városban, és akár a kíséretben is helyet kaptak. Az iratok tartalma miatt gyakorlatilag egyes-egyedül a megérzésünkre hagyatkozhatunk. A legtöbb esetben követek és küldöncök hozták-vitték a leveleket, de egyéb mód is elképzelhető. Ilyen küldönc volt Rudolf Stüssi. A zürichi polgármester városa követeként 1433 februárjában járt Sienában. Sokáig maradhatott azonban Itáliában, mert jelen volt a május 31-i római koronázáson is.⁵⁵

A kivételezettek között sok a német. Ők valamennyien Zsigmond kíséretét erősítették volna? Ez azonban nem biztos. Olyan adatokat is ismerni kellene, ahol a kiváltság okáról konkrétumot írnak, továbbá az is remek lenne, ha ebből kiderülne, a szerencsés kiválasztott miért volt valójában Sienában, de a legtöbb esetben csupán az adomány tényéről olvashatunk. A számos birodalmi oklevélből három esetet találtam, amikor a kedvezményezett a kíséret tagja lehetett vagy a kitüntetés után válhatott azzá. Claus von Czisse 1433. február 18-án nemesi rangnak és címeradománynak örülhetett.⁵⁶ Ezután Zsigmond még frissiben elküldte Adolf jülich-i és III. Vilmos bajor-münchener herceghez, birodalmi helytartójához követségbe.⁵⁷ Az 1433. év első napján lett familiáris a sterlitz-i Nicolaus Palonus,⁵⁸ akinek személye megegyezhet azzal a Nicolaus Polennel, aki a firenzeiek elleni harcokban megsebesült, és így tért vissza szülőhazájába.⁵⁹ Nikolaus Sannawer februárban lett familiáris, mivel ott volt a római koronázáson, legalábbis egy rövid ideig a kíséret tagjává vált, jóllehet a lovag V. Albert osztrák herceg követeként érkezett Sienába, és legalább egyszer haza is tért a városból.⁶⁰

53 Kiséry, 2006. 293.

54 Uo.

55 DRTA X. 1906. 734.

56 Siena, 1433. febr. 18. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9365. sz.

57 Siena, 1433. febr. 21. Zsigmond oklevele. Uo. 9370 sz.; Siena, 1432. febr. 23. Zsigmond oklevele. Uo. 9374. sz.

58 Siena, 1433. jan. 1. Zsigmond oklevele. Uo. 9343. sz.

59 Dominicus Lekno fia volt. Apja a gnieznói egyházmegyében élt. Siena, 1433. márc. 12. Zsigmond oklevele. Uo. 9393. sz.

60 Siena, 1433. febr. 23. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9376. sz. 1433. febr. 26-án hazautazásához *salvus conductust* kap a várostól 14 lóra. ASS. Concistorio 1640 k. 47 v. 1433. febr. 26. Lásd még Róma, 1433. máj. 31. Zsigmond oklevele. RI XI/2. 9459. sz. Továbbá DRTA X. 196. 734., 1124.

Végezetül annyit mindenképpen leszögezhetünk, hogy a királyi kitüntetések odaítélésének okairól alig tudunk valamit. Van, aki megszolgált a királyi kegyet, míg más utólag teljesíthette az elvárásokat, mert az adomány buzdítóan hatott további tevékenységére. A velem született és egyre erősödő szkepticizmusom azt mondatja velem, sok esetben a kereslet-kínálat méltányos egymásra találásának lehetünk szerencsés szemtanúi.

FÜGGELÉK: A KINEVEZÉSEK

Sienaiak kinevezése Sienában, 1432–1433⁶¹

Név	Időpont	Kinevezés
Pietro di Bartolomeo Pezzi	aug. 25.	Tanácsos és comes palatinus ¹
Barnabò Nanni	aug. 25.	Familiáris ²
Daddo di San Quirino	szept. 28.	Tanácsos ³
Pietro d'Antonio Micheli	okt. 25.	Tanácsos ⁴ Comes palatinus ⁵
Giacomo di Pietro Vinidi	okt. 26.	Jegyző ⁶
Agostino di Niccolò Borghese	okt. 28.	Comes palatinus ⁷
Giovanni di Francesco Bonacosa	okt. 28.	Comes palatinus ⁸
Giovanni di ser Antonio di Massa	okt. 31.	Familiáris ⁹
Giovanni di Galgano Bichi	márc. 19.	Lateráni palotagróf ¹⁰
Giovanni di Piero Bartoli	ápr. 23.	Jegyző ¹¹

Dátum nélkül

Név	Kinevezés
Tommaso de Ghirighoro	Familiáris ¹²
Niccolò Petrucci	Lovaggá ütés ¹³

⁶¹ A neveket „olaszosítottam”.

Más városlakók kinevezése Sienában, 1432–1433⁶²

Név	Város	Időpont	Kinevezés
Johannes Laurentii	Lausanne	júl. 27. júl. 27.	Legitimizáció ¹⁴ Címeradomány ¹⁵
Martino di Antonio di Bartolomeo Sersanti Bruni	Firenze	júl. 27.	Legitimizáció ¹⁶
Antonio da	Palermo	aug. 4.	Poeta laueratus ¹⁷
Peter Hüfnagel	Olmütz	aug. 12.	Címeradomány ¹⁸
Giacomo da	Vico	aug. 21.	Hat hónapra felhatalmazás a birodalmi jogok gyakorlására, különösképpen a római területeken fekvő birodalmi javak visszaszerzésére ¹⁹
Lodovico Colonna	Róma	júl. 29. és aug. 21.	Hat hónapra felhatalmazás a birodalmi jogok gyakorlására, különösképpen a római területeken fekvő birodalmi javak visszaszerzésére ²⁰
Ardizzone da Carrara	Padova	aug. 21.	Hat hónapra felhatalmazás a birodalmi jogok gyakorlására, különösképpen a római területeken fekvő birodalmi javak visszaszerzésére ²¹
Stefano Colonna	Róma	aug. 21.	Hat hónapra felhatalmazás a birodalmi jogok gyakorlására, különösképpen a római területeken fekvő birodalmi javak visszaszerzésére ²²
Lodovico Cavalli		aug. 21.	Hat hónapra felhatalmazás a birodalmi jogok gyakorlására, különösképpen a római területeken fekvő birodalmi javak visszaszerzésére ²³
Riccardo Cumiliano da	Novara	aug. 21.	Familiáris ²⁴
Robertus Latire	Bayeux	aug. 21.	Familiáris ²⁵
Marco de	Castiglione	aug. 21.	Familiáris ²⁶
Konrad Tafler		aug. 24.	Címeradomány ²⁷
Benedetto Barzi	Perugia	aug. 25.	Tanácsos ²⁸
		okt. 25.	Tanácsos ²⁹
		okt. 28.	Címeradomány ³⁰
		okt. 28.	Nemesség ³¹
		ápr. 23.	Comes palatinus ³²
Antonio Franchi	Pisa	aug. 25.	Titkár ³³
Ser Bercus		aug. 25.	Titkár ³⁴
Simon Amman von	Asparn	aug. 26.	Jegyzői kinevezés joga ³⁵
Heinrich	Wels?	aug. 31.	Címeradomány ³⁶
Lienhart Vinsterlin		szept. 1.	Címeradomány ³⁷

62 Az olasz neveket a mai alakjukban adom meg. A többinél az eredeti írásmódot használom.

Név	Város	Időpont	Kinevezés
Johann Schindel		szept. 1.	Familiáris ³⁸
Friedrich Kircz		szept. 15.	Címeradomány ³⁹
Antonio di Giovanni di Ser. Matteo		szept. 20.	Familiáris ⁴⁰
Carlo di Giovanni Finoli	Perugia	szept. 22.	Legitimizáció ⁴¹
Isbrand von Marwick		szept. 24.	Legitimizáció ⁴²
Johann Sigwein		szept. 29.	Címeradomány ⁴³
Friedrich Reinbotte		okt. 2.	Címeradomány ⁴⁴
Johann Maulhausen	Mülhausen?	okt. 4.	Címeradomány ⁴⁵
Johann Beltynhausen	Beltinshausen?	okt. 4.	Familiáris ⁴⁶
		nov. 1.	Comes Lateranensis palatii ⁴⁷
		nov. 1.	Comes palatinus ⁴⁸
		nov. 1.	Jegyzői kinevezés joga ⁴⁹
		nov. 1.	Legitimizáció ⁵⁰
Maternus Fechenheimer von	Frankfurt	okt. 5.	Címeradomány ⁵¹
Didaco Alvaro		okt. 5.	Címeradomány ⁵²
Sigmund Seng	?	okt. 9.	Címeradomány ⁵³
Johannes Peralada	Mallorca	okt. 10.	Doktori fokozat odaítélése ⁵⁴
Bartolomeo Marini	Genova	okt. 12.	Familiáris ⁵⁵
Giovanni Cresculini	Amelia	okt. 14.	Comes palatinus ⁵⁶
Hermann	Grubenhaghen	okt. 20.	Familiáris ⁵⁷
Marco Constantini	Assisi	okt. 20.	Familiáris ⁵⁸
Stefano Valoni		okt. 22.	Familiáris ⁵⁹
Heinrich Roraw		okt. 24.	Familiáris ⁶⁰
		okt. 26.	Jegyzői kinevezési jog átruházása ⁶¹
Gianfortuno Castracani degli Antelminelli da	Lucca	okt. 24.	Legitimizáció ⁶²
Giovanni Castracani degli Antelminelli da	Lucca	okt. 24.	Legitimizáció ⁶³
Jacoba Castracani degli Antelminelli da	Lucca	okt. 24.	Legitimizáció ⁶⁴
Pietro Castracani degli Antelminelli da	Lucca	okt. 24.	Legitimizáció ⁶⁵
Ottobono Imperiali	Genova	okt. 28.	Comes palatinus ⁶⁶
Niccolò Angeli	San Gimignano	nov. 1.	Káplán ⁶⁷
Niccolò Salomon		nov. 1.	Familiáris ⁶⁸
Johannes Legants		nov. 11.	Familiáris ⁶⁹
Marianus Jacobi de Humelis		nov. 18.	Familiáris ⁷⁰
Matthias Hosman		dec. 4.	Címeradomány ⁷¹

Név	Város	Időpont	Kinevezés
Paul Sparenlaib		dec. 4.	Címeradomány ⁷²
Philipp von Cralitz és Johann von Blansko		dec. 4.	Címeradomány ⁷³
Wilhelm Pucking	Modreut	dec. 19.	Címeradomány ⁷⁴
Nicolaus, Michael, Lorenz, Johann Nuczal		dec. 19.	Címeradomány ⁷⁵
Peter Kalde		dec. 20.	Comes palatinus ⁷⁶
Wilhelm von Reichenstein	Richenstein	dec. 20.	Legitimizáció ⁷⁷
Masiola Caimi	Milánó	dec. 23.	Legitimizáció ⁷⁸
Giovani di Lorenzo		dec. 23.	Familiáris ⁷⁹
Konrad Haspel		dec. 29.	Címeradomány ⁸⁰
Otto Beheim		jan. 1.	Címeradomány ⁸¹
Nicolaus Palonus	Strelitz	jan. 1.	Familiáris ⁸²
Matthias prépost	Pécs	jan. 1.	Nemesség ⁸³
Angelo di Filippo		jan. 6.	Legitimizáció ⁸⁴
Angelo Mer		jan. 12.	Jegyző ⁸⁵
Klaus von	Czisse	jan. 18.	Nemesség és címeradomány ⁸⁶
Johannes Joardi de Juilleyo	Langres	febr. 21.	Doktori fokozat odaítélése ⁸⁷
Nikolaus Samiawer		febr. 23.	Familiáris ⁸⁸
Sigmund Stoplaw		jan. 1.	Familiáris ⁸⁹
Antonio Gentili da	Tortona	jan. 2.	Doktori vizsga megtartása és professzori kinevezés joga ⁹⁰
Iakob von Sierck		márc. 6.	Apostoli közjegyző ⁹¹
Johann Jacobi de Cznis		márc. 11.	Jegyző ⁹²
Matteo Henrigni da	Pontremoli	márc. 23.	Doktori fokozat odaítélése ⁹³
Carlo di Simone Narducci da	Perugia	jan. 18.	Címeradomány ⁹⁴
Magister Giovanni da	Spoletto	jan. 18.	Familiáris ⁹⁵
Bartolomeo dal Pozzo da	Alessandria	ápr. 18.	Familiáris ⁹⁶
Heinrich Hurter		ápr. 19.	Címeradomány ⁹⁷
Petrus de Laak		ápr. 19.	Címeradomány ⁹⁸
Bartholomäus Reiffing		ápr. 19.	Címeradomány ⁹⁹
Pietro Sanahina da	Valenza	ápr. 20.	Jegyző ¹⁰⁰
Giovanni Pieri da	Pisa	ápr. 20.	Jegyző ¹⁰¹
Girlermus Strader	Valenza	ápr. 20.	Jegyző ¹⁰²
Giovanni Brancadori da	Fermo	ápr. 23.	Comes palatinus ¹⁰³

Sienaiak kinevezése más városokban

Név	Kinevezés	Év	Város
Filippo Useppi da San Gimignano	Tanácsos	1399	Buda ¹⁰⁴
Giacomo Cerretani	Comes palatinus	1414	Pontestura ¹⁰⁵
Mario Cerretani	Comes palatinus	1414	Pontestura ¹⁰⁶
Lancelotto Corto	Comes palatinus	1426	Buda ¹⁰⁷
Francesco d'Angelo	Familiáris	1430	Pozsony ¹⁰⁸
Savo da Siena	Familiáris	1431	Bamberg ¹⁰⁹
Antonio di Giovanni Baptignano	Comes palatinus	1431	Milánó ¹¹⁰
Salvatore di Gucci Lenzi	Lovaggá ütés	1433	Ferrara ¹¹¹
Cristofano di Pietro Piccini	Lovaggá ütés	1433	Ferrara ¹¹²
Giacomo di Guidino	Comes palatinus	1433	Ferrara ¹¹³
Pietro d'Antonio Micheli	Comes palatinus	1433	Ferrara ¹¹⁴
Pietro de'Pecci	Comes palatinus	1433	Ferrara ¹¹⁵
Giovanni di Francesco Buonacosa di San Quirico	Comes palatinus, Címeradomány	1433	Ferrara ¹¹⁶
Galgano di Giovanni Bichi	Comes palatinus, Címeradomány	1433	Ferrara ¹¹⁷
Giacomo Bicchi	Comes palatinus	1433	Mantova ¹¹⁸
Pietro di Giovanni Bicchi	Comes palatinus	1433	Mantova ¹¹⁹
Mariano di Giacomo Tomasini	Comes palatinus	1433	Mantova ¹²⁰
Evangelista, Cipriano di Antonio Corto felesége	Kiváltságok	1433	Róma ¹²¹
Marianna, Antonio di Niccolò da Monagtero felesége	Kiváltságok	1434	Pozsony ¹²²
Giovanni di Vittorio Oriens	Legitimáció	1435	Pozsony ¹²³

1 RI XI/2. 9224. sz.; Beinhoff, 1995. 245. Tommaso Fecini szerint Ferrarában lett *comes palatinus*. Fecini, 1931. 848.

2 RI XI/2. 9227. sz.; Beinhoff, 1995. 243–245.

3 RI XI/2. 9255. sz.; Beinhoff, 1995. 245.

4 RI XI/2. 9285. sz.; Beinhoff, 1995. 245.

5 Tommaso Fecini szerint Ferrarában lett *comes palatinus*. Fecini, 1931. 848.

- 6 RI XI/2. 9288. sz.; Beinhoff, 1995. 245.
- 7 RI XI/2. 9289. sz. Már Milánóban megkaphatta az ígéretet. *Gli atti cancellereschi*, II. 1929. 464 sz. Milánó, 1432. febr. 3. A milánói herceg levele Albericóhoz és Niccolò Guerrieriához. A kinevezőlevele ekkor még nem érkezett meg. Silvia Colucci szerint a következő évben – kiváltsággként – címerében használhatta a birodalmi sas jelképet. Colucci, 2003. 263. A milánói levélből kiderül, erre már 1432-ben sor került. A *comes palatinus*i kinevezése másolatát Pienzában találjuk az Archivio Diocesiano-ban. Chironi, 2000. 128.
- 8 RI XI/2. 9291. sz.
- 9 RI XI/2. 9295. sz.; Beinhoff, 1995. 245
- 10 RI XI/2. 9395. sz.
- 11 Siena, 1433. ápr. 23. Zsigmond oklevele. ASF. Diploma imperiali. Az RI XI/2. kötetében nincsen meg az irat. Az eredetit eddig nem találtam meg.
- 12 Sienai polgár, de Zsigmond familiárisaként említik. Nem tudjuk, mikor kaphatta a címet. ASS Biccherna 1132. 563 r. 1432. dec. 20.
- 13 Dévay, 1903. 5.; Pertici, 2008. 640–641.
- 14 RI XI/2. 9203. sz.
- 15 Uo. 9204. sz.
- 16 Uo. 9205. sz.
- 17 Uo. 9208. sz.
- 18 Uo. 9212. sz.
- 19 Uo. 9207. sz.; RI XI/2. 9216 sz. Továbbá Beinhoff, 1995. 220–221.
- 20 RI XI/2. 9216. sz.; Beinhoff, 1995. 220–221.
- 21 RI XI/2. 9216. sz.; Beinhoff, 1995. 220–221.
- 22 RI XI/2. 9217. sz.
- 23 Comes Sancti Ursi a címe. RI XI/2. 9217. sz. 1411-ben egy veronai Lodovico Cavalli Pozsonyban familiárisi címet kapott. Beinhoff, 1995. 236.
- 24 A novarai egyházmegyét adja meg származási helynek. Ezért írtam jobb híján ezt a várost. RI XI/2. 9218. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 25 A bayeuxi egyházmegyét adja meg származási helynek. Ezért írtam jobb híján ezt a várost. RI XI/2. 9219. sz.
- 26 Uo. 9220. sz.
- 27 Uo. 9222. sz.
- 28 Uo. 9223. sz.; Beinhoff, 1995. 255–256.
- 29 Ekkor már évjáradékot is kap. RI XI/2. 9286 sz.
- 30 Uo. 9292. sz.
- 31 Uo.
- 32 Uo. 9422. sz.
- 33 RI XI/2. 9225. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 34 RI XI/2. 9226. sz.; Beinhoff, 1995. 70.
- 35 RI XI/2. 9228. sz.
- 36 Uo. 9234. sz.
- 37 Uo. 9235. sz.
- 38 Uo. 9236. sz.
- 39 Uo. 9247. sz.
- 40 Uo. 9252. sz.; Beinhoff, 1995. 72.
- 41 RI XI/2. 9253. sz.; Beinhoff, 1995. 70.
- 42 RI XI/2. 9254. sz.
- 43 Uo. 9258. sz.
- 44 Uo. 9263. sz.
- 45 Uo. 9264. sz.
- 46 Uo. 9265. sz.
- 47 Uo. 9299. sz.
- 48 Uo.
- 49 Uo.
- 50 Uo.
- 51 Uo. 9267. sz.
- 52 Uo. 9268 sz.; Beinhoff, 1995. 70.
- 53 RI XI/2. 9272. sz.

- 54 Uo. 9273. sz.
- 55 Uo. 9274. sz.; Beinhoff, 1995. 158.
- 56 RI XI/2. 9277. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 57 RI XI/2. 9280. sz.
- 58 Uo. 9281. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 59 RI XI/2. 9282. sz.; Beinhoff, 1995. 72.
- 60 RI XI/2. 9283. sz.
- 61 Uo. 9287. sz.
- 62 Uo. 9284. sz.; Beinhoff, 1995. 269.
- 63 RI XI/2. 9284. sz.; Beinhoff, 1995. 269.
- 64 RI XI/2. 9284. sz.; Beinhoff, 1995. 269.
- 65 RI XI/2. 9284. sz.; Beinhoff, 1995. 269.
- 66 RI XI/2. 9290. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 67 RI XI/2. 9301. sz.; Beinhoff, 1995. 245.
- 68 RI XI/2. 9302. sz.; Beinhoff, 1995. 72.
- 69 RI XI/2. 9305. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 70 RI XI/2. 9307. sz.
- 71 Uo. 9319. sz.
- 72 Uo. 9320. sz.
- 73 Uo. 9321. sz.
- 74 Uo. 9332. sz.
- 75 Uo. 9333. sz.
- 76 Uo. 9335. sz.
- 77 Uo. 9336. sz.
- 78 RI XI/2. 9337. sz.; Beinhoff, 1995. 71.
- 79 RI XI/2. 9338. sz.
- 80 Uo. 9341. sz.
- 81 Uo. 9342. sz.
- 82 Uo. 9343. sz.
- 83 Ebben az esetben Altmann-nál (RI XI/2. 9344 sz.) nyomdhiba van. Nem Stefanus, hanem Matthias a név, aki nem más, mint Gatalóci Mátyás királyi titkos alkancellár. ÖStA. HHStA Reichsregistraturbuch J. 198 v. Ekkor pécsi prépost is. C. Tóth, 2013. 55.
- 84 RI XI/2. 9360. sz.
- 85 RI XI/2. 9364. sz.; Beinhoff, 1995. 72.
- 86 RI XI/2. 9365. sz.
- 87 RI XI/2. 9371. sz. A langresi egyházmegye adja meg származási helynek. Ezért írtam jobb híján ezt a várost.
- 88 RI XI/2. 9376. sz.
- 89 RI XI/2. 9378. sz.
- 90 RI XI/2. 9380. sz.
- 91 RI XI/2. 9388. sz.
- 92 RI XI/2. 9392. sz.
- 93 RI XI/2. 9398. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 94 RI XI/2. 9409. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 95 RI XI/2. 9410. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 96 RI XI/2. 9411. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 97 RI XI/2. 9413. sz.
- 98 Uo. 9414. sz.
- 99 Uo. 9415. sz.
- 100 Feltehetőleg Valenza. Uo. 9417. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 101 RI XI/2. 9418. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 102 Feltehetőleg Valenza. RI XI/2. 9419. sz.; Beinhoff, 1995. 73.
- 103 Feltehetőleg Fermo. RI XI/2. 942.1 sz.; Beinhoff, 1995. 72.
- 104 Uo. 245.
- 105 Uo.
- 106 Uo.
- 107 Uo.

- 107 Uo.
 108 Uo.
 109 Uo.
 110 Megkaphatta a címet. Cusago, 1431. okt. 12. A milánói herceg levele Giacomo di Iseóhoz. *Gli atti cancellereschi*, 1929. II. 452. sz.
 111 Fecini, 1931. 848. San Gimignano szülötte. Beinhoff, 1995. 242. 245.
 112 Fecini, 1931. 848.; Beinhoff, 1995. 242., 245.
 113 Fecini, 1931. 848.; Beinhoff, 1995. 245.
 114 Fecini, 1931. 848. Sienában már megkapta a tanácsosi rangot. RI XI/2. 9285. sz.
 115 Fecini, 1931. 848.
 116 Uo.; Beinhoff, 1995. 245.
 117 Fecini, 1931. 848.; Beinhoff, 1995. 245.
 118 Uo. 242.
 119 Uo.
 120 Uo.
 121 Uo. 245.
 122 ASF Diploma imperiali. 1434. nov. 1. Zsigmond oklevele. Az RI XI/2. kötetében nincsen meg az irat. Az eredetit eddig nem találtam meg. A kiadás helyét nem ismerjük. Erre Pozsonyban kerülhetett sor. Engel–C. Tóth, 2006. 129.
 123 Beinhoff, 1995. 245.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ASF = Archivio di Stato di Firenze
 Diploma imperiali

ASS = Archivio di Stato di Siena
 Biccherna
 Concistorio
 Manoscritti

BCIS = Biblioteca Comunale degli Intronati di Siena

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
 HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

2. Kiadott források

Archivio dell'Ospedale
 1962 *Archivio dell'Ospedale di Santa Maria della Scala. II. Inventario*. Roma, 1962.

Chironi
 2000 *L'Archivio Diocesano di Pienza*. Inventario a cura di Chironi, Giuseppe. Roma, 2000. (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Strumenti, CXLI.)

Dévay
 1903: *Aeneae Sylvi de duobus amantibus historia*. Recensevit, illustravit, emendavit Josephus I. Dévay. Budapestini, 1903.

DRTA

1906 *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. Vierte Abteilung 1431–1433. Bd. X.* Hrsg. v. Herre, Hermann. Gotha, 1906.

Engel–C. Tóth

2006 Engel Pál–C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Bp., 2006. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 1.)

Fecini

1931 Cronaca Senese di Tommaso Fecini (1431–1471). In: *Cronache Senesi*. A cura di Lisini, Alessandro–Iacometti, Fabio. Bologna, 1931. 837–874. (Rerum Italicarum Scriptores, XV. pt. 6.).

Gli atti cancellereschi

1929 *Gli atti cancellereschi Viscontei*. Parte seconda. *Carteggio extra dominium*. Ed.: Vittani, Giovanni. Milano, 1929. (Inventari e registi del R. Archivio di Stato in Milano, 2.)

Minucci–Košuta

1989 Minucci, Giovanni–Košuta, Leo: *Lo studio di Siena nei secoli XIV–XVI. Documenti e notizie biografiche*. Milano, 1989.

RI

1896 *Regesta Imperii XI/1. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410/11–1424)*. Verzeichnet von Altmann, Wilhelm. Innsbruck, 1896.

1897 *Regesta Imperii XI/2. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1425–1437)*. Verzeichnet von Altmann, Wilhelm. Innsbruck, 1897.

Scalamonti

1996 Scalamonti, Francesco: *Vita viri clarissimi et famosissimi Kyriaci Anconitani*. Edited and translated by Mitchell, Charles–Bodnar, Edward W. Philadelphia, 1996. (Transactions of the American Philosophical Society, 86, pt. 4.)

3. Szakirodalom

Bentley

1995 Bentley, Jerry H.: *Politica e cultura nella Napoli rinascimentale*. Napoli, 1995.

Colucci

2003 Silvia Colucci: *Sepolcri a Siena tra Medioevo e Rinascimento. Analisi storica, iconografica e artistica*. Firenze, 2003.

Beinhoff

1995 Beinhoff, Gisella: *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Frankfurt am Main, 1995.

Casanova

1901 Casanova, Eugenio: La donna Senese del quattrocento nella vita privata. In: *Bullettino Senese di Storia Patria*, 8. (1901) 3–93.

Kiséry

2006 Kiséry Zsuzsanna: Vergerio és Luxemburgi Zsigmond. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Takács Imre. Bp.–Luxemburg 2006. 292–294.

Nardi

2009 Nardi, Paulo: *Maestri e allievi giuristi nell'università di Siena. Saggi biografici*. Milano, 2009.

Pertici

2008 Pertici, Petra: Uno sguardo in avanti: il soggiorno di Sigismondo di Lussemburgo e le ultime manifestazioni di ghibellinismo a Siena. In: *Fedeltà ghibellina. Affari guelfi. Saggi e riletture intorno alla storia di Siena fra Due e Trecento*. A cura di Piccinni, Gabriella. Siena, 2008. (Dentro il Medioevo. Temi e ricerche di storia economica e sociale. Collana del Dipartimento di Storia dell'Università di Siena diretta da Giovanni Cherubini, Franco Franceschi e Gabriella Piccinni, 3/2.) 617–649.

Resta

1970 Resta, Gianvito: Beccadelli, Antonio, detto il Panormita. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. 7 (1970). www.treccani.it (A letöltés ideje: 2013. máj. 25.)

C. Tóth

2013 C. Tóth Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 4.)

PÉTER E. KOVÁCS

THE SIENESE GRANTS OF KING SIGISMUND OF LUXEMBURG

The granting of honours and titles was far from alien to the medieval man. While the grantee could rejoice in the honour received, the grantor also had a reason to be satisfied in so far as he generally demanded a price for his grant. As the medieval rulers frequently struggled with grave financial problems, the granting of honours understandably enjoyed high popularity among them. This was especially true in the case of Sigismund of Luxemburg, king of Hungary and of the Romans. The present study examines a brief section of the granting policies of Sigismund, namely the period of nine months which the king was forced to spend at Siena in the course of his Romzug in 1433. Alongside the Sienese burghers who benefited from the royal patronage, I have also collected those persons who arrived to the city from diverse parts of Europe but received their honours or titles there.

Augustus egyes szám első személyben

A 2014. év bővelkedik évfordulókban. Talán természetes, hogy idén Franciaországban is az I. világháború kitörésének centenáriuma kapja a legnagyobb figyelmet,¹ ugyanakkor Párizsban nagyszabású, széles nemzetközi összefogással létrehozott kiállítással megemlékeztek Augustus római császár (i. e. 27–i. sz. 14.) halálának kétezredik évfordulójáról is. Az emlékévé jó alkalmat kínált az augustusi mű átértelmezésére, aktualizálására, hiszen a legutóbbi nagyszabású, a princeps köre szervezett kiállítás Mussolini Olaszországában 1937-ben, Augustus születésének kétezredik évfordulóján került megrendezésre, az a tárlat azonban nyilvánvaló politikai áthallásoktól sem volt mentes.

A Párizs egyik legszínvonalasabb kiállítóhelyén, a Grand Palais-ban március 19. és július 13. között bemutatott tárlat majdnem négy hónapig volt látogatható (1. kép). Egy kiállítás sikere minden bizonnyal elsősorban a látogatók számával mérhető, e tekintetben a megnyitó utáni időszak nem teljesítette a várakozásokat, az Augustus-kiállítás termeire a Párizsban megszokott, már-már elviselhetetlen tömeg nem volt jellemző. Ez a tény azonban még az előnyére is vált a tárlatnak, amely egyébként is szellős elrendezésével, nagyvonalú tereivel, a fehér háttér előtt kiállított fehér márvány tisztaságával kellemes esztétikai élményt nyújtott, s az érdeklődők számára könnyen átláthatóvá és érthetővé tette az augustusi aranykor vonzódását a kolosszális reprezentációk iránt (2. kép).

Noha a bemutatott műtárgyegyüttes a februárban zárult római Scuderie del Quirinale *Augusto* című kiállításának anyagára épült, az eredetitől kissé eltérő párizsi, *En, Augustus, Róma császára* (Moi, Auguste, empereur de Rome) című kiállítás elsősorban a Capitolium Múzeum és a Louvre szakembereinek együttműködését dicséri. Összesen mintegy negyven köz- és magángyűjtemény vett részt a körülbelül kétszáz műtárgy alkotta anyag összeállításában, amely így az Augustus személyének szentelt valaha volt legnagyobb kiállítássá lépett elő.

1 A francia kulturális vezetés külön honlapot is szentelt az emlékévének, amelyen az aktuális rendezvények programnaptárján túl levéltári forrásgyűjtemény, pedagógiai segédanyagok, dokumentumfilmek és tanulmányok is találhatóak: <http://centenaire.org/fr> (letöltés ideje: 2014. szept. 1.).

1. kép
A kiállítás plakátja

A francia cím hűen tükrözi a kiállítás koncepcióját, a kurátorok² szeme előtt ugyanis célként a (magán)ember bemutatása lebegett, „ambícióival, ellentmondásaival, érényeivel és illúzióival”³ együtt. Ezért tehát az egyes szám első személy, az intim nézőpont. A kiállítást kísérő facebook-, twitter- és blogbejegyzésekhez, amelyekkel a szervezők nem titkoltan a fiatalok megszólítását tűzték ki célul, a Res Gestae-ből, Augustus önéletrajzából vett idézetek szolgáltatták az anyagot. Az ötlet a kiállítás plakátjain is megjelent, nagyjából úgy, mintha Augustus rövid szöveges üzenetben vagy chaten közölné: „Legyőztem Kleopátrát és meghódítottam Egyiptomot”, vagy „Téglából épült várost örököltünk, és márványból építtetett hagyunk az utódainkra”.

A tárlatra belépő látogatót Augustus impozáns, több mint két méter magas Prima Porta-i szobra, illetve egy részletes kronológiai táblázat fogadta. A kiállítás nagyjából a továbbiakban is követte az időrendet, ugyanakkor a kronológia mellett egyéb tematikus szervezőelvek is jól megfértek, így az érdeklődő összességében arányos, az időrendet, de a megfelelő hangsúlyokat is figyelembe vevő ren-

2 Cécile Giroire (Musée du Louvre), Daniel Roger (Musée du Louvre), Eugenio La Rocca (Università degli Studi di Roma), Claudio Parisi Presicce (Musei Capitolini), Annalisa Lo Monaco (Università degli Studi di Roma).

3 http://www.grandpalais.fr/pdf/depliant_auguste.pdf (letöltés ideje: 2014. szept. 1.)

2. kép
Márványszobrok fehér háttér előtt

dezéssel szembesült. A szervezők a kronológia tiszteletben tartásával ismét a fiatal célközönség igényeit tartották szem előtt: az *Én, Augustus...* ugyanis egy hangsúlyozottan pedagógiai célkitűzéseket előtérbe helyező kiállítás. Néhány kritika ugyan zavaróan didaktikusnak ítélte meg a rendezést, véleményem szerint azonban az oktató jellegű háttéranyag nem volt túlzó, sőt néhol kifejezetten több tájékoztatásra lett volna szükség. Olybá tűnik ugyanis, hogy a pedagógiai irányelveknek és a magánember megismertetésének két fő koncepcióját előtérbe helyezve igen kevés szó esett a politikáról, államformákról, háborús stratégiákról s a birodalomról. A magánélet vagy a római városépítészeti izgalmainak bemutatása mellett a klasszikus értelemben vett politikatörténet aránytalanul háttérbe szorult.

A kiállítás két emeleten hét tematikus egységben tárta fel Augustus pályáját. Először a fiatal Octavianus hatalomra kerülésének eseményei jelentek meg a triumvirátus, majd az actiumi csata történetének középpontba állításával. A második egység az Augustus által létrehozott új politikai berendezkedéssel, a principátussal foglalkozott. Talán ebben a részben vált leginkább világossá, hogy milyen prioritások vezérelték a kurátorokat a kiállítás anyagának összeállításakor, hiszen az új rendszer számos vetületében Augustus kultusza és személye került középpontba. A fiatal politikus a tájékoztató szöveg szerint az első igazi kommunikátor, az első olyan államférfi, aki személyes ellenőrzése alatt tartott, átfogó és birodalomszerte egyforma önreprezentációt, önikonográfiát alakított ki. Különböző felületeken (érméken, gemmákon, vázákon, festményeken, szobrokon stb.) megjelenített portréi, valamint családtagjainak és bizalmasainak ábrázolásai a birodalom legtávolabbi szegletéig is eljutottak. Augustus egyénített, de egyben idealizált és örökké fiatal alakja egyként volt ismerős valamennyi alattvalója számára. A hangsúlyok tehát a politizálásról

3. kép
Domborműrészlet,
Ara Pacis Augustae,
i. e. 13–9

annak vizuális kommunikációjára helyeződnek, konkrétan, Sággy Marianne szavaival élve: „A kiállítás (...) nem a zseniális princeps politikai művét állítja a középontba, hanem az augustusi aranykor művészetét.”⁴

A következő két tematikai egység, az Augustus főművének tekintett Róma, a római várostervezés és építészet megújulásának bemutatása szervesen kapcsolódott az előzőekben felvázoltakhoz, majd külön teremben az új művészeti formanyelv, a görög klasszikus ideálhoz való tudatos visszatérés kapott főszerepet.

Újabb léptékváltás után az augustusi aranykor prosperitását élvező rómaiak életmódjába nyerhetett a látogató betekintést. Ötletes megoldásként a hétköznapi élet anyagi kultúráját úgy tárta az érdeklődők elé a múzeum, hogy a terem padlózatán egy a korszakra jellemző római lakóház alaprajza volt látható, az ilyenformán sötétebb és világosabb flekkekkel jelzett helyiségekben funkciójuknak megfelelően helyeztek el különböző használati tárgyakat. S miként a rómaiak hite szerint élet és halál egymás „ikertestvérei” voltak,⁵ a kiállítás ezen részéhez szervesen csatlakozott a temetkezési kultúra megismertetése a látogatókkal. A birodalom gyakran igen távoli részeiből felvonultatott sírleletek a temetkezési szokások romanizálódásának bizonyítékául szolgáltak.

Az utolsó előtti, az „Augustus és a provinciák” címet viselő tematikai egység azokra a területekre koncentrált, amelyeket a princeps hódított meg a Római Birodalom számára, illetve ahol nevéhez köthető a római fennhatóság stabilizálása (3. kép). A jelentősebb, Augustusnak köszönhető tartományok mindegyikéből egy-egy különleges esztétikai vagy történeti értéket képviselő lelet került bemutatásra. A kiállítás rendezői itt is annak hangsúlyozására törekedtek, hogy a művészeti formanyelv egyformasága a birodalmi kohézió egyik fontos tényezőjévé vált. Sajnos Pannóniáról nem esett szó a kísértőszövegekben, és a bemutatott mű-

4 Sággy Marianne: Augustus júliusban Párizsban. In: *Artmagazin*, 2014. 5. sz. 8.

5 Szepessy Tibor: Bölcsőtől a halotti máglyáig. In: *A régi Róma napjai*. Összeállította, az előszót, a jegyzeteket és a magyarázatokat írta uő. Bp., 1998. 71.

vészeti emlékek lelőhelyei között egyetlen pannóniai település sem jelent meg. Akadt azonban egy provincia, amely kiemelt figyelmet kapott, és ez cseppet sem meglepő módon Gallia volt. A kiállítás nagy hangsúlyt fektetett Gallia romanizációjának részletes ismertetésére. Noha a magyar látogató hiányolhatta Pannóniát a bemutatott régiók sorából, azért kárpótolhatta az a tény, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeum tizenegy márványreliefet adott kölcsön a kiállítás idejére, így az actiumi csatát ábrázoló jelenetsor kiegészülhetett a spanyol Medinaceli hercegi magángyűjteményben őrzött további darabjaival, és egyedülálló módon hiánytalanul volt megtekinthető.

A tárlat Augustus halálának és apoteózisának bemutatásával zárult. A monumentális mauzóleumot, a temetés grandiózus megrendezését, majd Augustus istenné nyilvánítását felidéző alkotások nem hagyták kétségek közt a látogatót: kétezer évvel ezelőtt minden idők egyik legnagyobb államférfinja távozott az élők sorából. Csakúgy, mint a felütés, a kiállítás zárása is látványosra és hatásosra sikerült.

Éppen ez a látványosságra hangoltság tekinthető ugyanakkor a párizsi *Én, Augustus, Róma császára* című kiállítás talán legvitathatóbb döntésének. Az augustusi békeidőszak prosperitásának, magas színvonalú művészet termelésének bemutatása ugyanis a rendszer árnyoldalainak, a politikai rendszerváltás veszteségeinek és a hatalomgyakorlás olykor megkérdőjelezhető eszközeinek föloldozása nélkül tulajdonképpen a hatalom sikerpropagandájának bemutatásává egyszerűsödött, és kétezer év távlatából csupán az augustusi korszak fehér márvány-bősége látható.

VERONIKA ESZIK

AUGUSTUS, FIRST PERSON SINGULAR

To celebrate the 2000th anniversary of the death of Emperor Augustus, the prestigious Grand Palais, in concert with the Roman Capitoline Museums and the Louvre, has set up an extremely ambitious project: an exhibition with the largest collection of representations ever displayed about the Roman statesman. The spectacular event focused on two distinctive features: the representation of the emperor as a private person, and the artistic yield of the golden age. As a side note, one can observe that due to the strong emphasis put on the artistic side, this extremely informative exhibition tends to slip into a one-sided portrait. The attentive visitor cannot escape that the downsides of that era and the complex story of the losers of the political changes fade into the background besides the grandiose work of Augustan propaganda.

SÁGHY MARIANNE

Nagy Károly 1200

VISSZHANG

Európa Aachentől Zürichig és Béctől Párizsig csodálatos kiállításokkal emlékezett Nagy Károly (768–814) halálának 1200 évfordulójára. A frank királyból lett nyugat-római császár talán sosem volt időszerűbb, mint ma: olyan állammodellt és olyan többé-kevésbé egységes kozmopolita államalakulatot hozott létre, amely ezeréves fennállása alatt biztosította a latin, germán, szláv, sőt ugor-török népek politikai és kulturális integrációját, a klasszikus örökség fennmaradását és továbbfejlesztését, Kelet és Nyugat új kapcsolatát. Teljesítménye mindmáig párját ritkítja Európa történetében. Népei szemében ő volt „a” király: a szláv nyelvekben és a magyarban maga a szó is Károly nevéből származik. A szent császár rendkívül művelt volt: csata után Szent Ágostont olvasott, imádta a teológusok és történészek társaságát, akikkel augustusdit játszott, Alkuin volt Horatius, Angilbert Homérosz, Theodulf

1. kép
Károly mellszobra az aacheni dómban

2. kép
A Hatalom, művészet, kincsek
című kiállítás Aachenben

Pindaros, az apró Einhard meg Becaleel. Mellesleg létrehozták a Karoling-rene-
szánszt. Károly már életében legenda (1. kép), halála után a német császárságtól a
francia hőseposzokig burjánzott a kultusza, Szent Istvánnak példaképe volt (a ma-
gyar király Varga Imre-féle szobra a dóm mellett áll), Nagy Lajos pedig 1364-ben
magyar kápolnát alapított Aachenben. A sok magyar vonatkozás jó alkalmat nyúj-
tott volna a magyar kultúrpolitika számára a magyar koraközépkor-kutatás új ered-
ményeinek és a magyarok aacheni jelenlétének bemutatására.

Aachen (latinul Aquisgranum, azaz Vizescsűr, franciául Aix-la-Chapelle, azaz Vizeskápolna), Károly szék- és temetkezőhelye, ahol 813–1531 között har-
mincnégy császárt koronáztak, három monstre tárlattal tiszteleg a nagy uralkodó
előtt: a Karoling-csűr (*Granusturm*) mellett álló Városházán, a palotakomplexum
(*Pfalz*) udvarán épült új Centre Charlemagne-ban, illetve a dóm kincstárában látha-
tóak a *Hatalom, művészet, kincsek* (*Macht, Kunst, Schätze*) című kiállítások (2. kép).
Minden megemlékezés az ünneplőről árul el valamit. Nem Nagy Károlyról tudunk
meg többet, ha megnézzük a kiállításokat, hanem magunkról és a mai Európa álla-
potáról. Kik emlékeznek a császárra, miért és hogyan? Az utolsó nagy aacheni
Károly-ünnepet fél évszázaddal ezelőtt, 1965-ben rendezték a császár szentté ava-
tásának 800. évfordulóján: akkor a nemzetekfeletti politikust, „Európa atyját” állí-
totta középpontba a nemzetközi tudóstársaság szignálta eseménysorozat. A mai
Európa nemzeti keretek között emlékezik Károlyra: Zürichben „Svájc császáráként”,
Herstalban a legnagyobb belgáként, Párizsban frank entellektüelként, Aachenben
német uralkodóként jelenik meg.

Hatalom

A Karoling hatalomgyakorlás helyszíneit bemutató városházi mušta a legnagyobb,
a leglátványosabb és a legdidaktikusabb a három kiállítás közül. A koronázóterem
kapujában Károly arany ereklyetartó koporsója, a *Karlsschrein* (3. kép) 3D-s videó-

3. kép
Nagy Károly arany
ereklyetartó koporsója

installációja fogad szívárványosan villódzva, időként valami fehér süvít ki belőle: ez Károly szelleme, semmi más. (Az ereklyetartó tartalmát az évforduló alkalmából Frank Rühli, a zürichi egyetem anatómiai intézetének professzora megvizsgálta, és kijelentette, hogy Nagy Károly koporsójában Nagy Károly van. Károly koporsóját ugyanis három császár is felnyitotta: 1000-ben III. Ottó, 1165-ben Barbarossa Frigyes, 1215-ben II. Frigyes.)

A kiállítás izgalmas történeti koncepciót nyugszik: a „hatalom helyeitől” (*lieux du pouvoir*) az emlékezet helyeiig (*lieux de mémoire*) vezet el. Károly utazó király volt, mindenütt személyesen megjelent, hogy igazságot szolgáltatson, hadakozzon, vagy/és felélje a jövedelmét. Szinte sohasem állt meg: egy év leforgása alatt átlag 5000 kilométert tett meg lóháton Rómától a Pireneusokig, Picardiától a szászok és avarok földjéig. Milyenek voltak a helyek, ahol Károly járt? A Karoling-korból alig maradt fenn épület: a „kitalált középkor”-elmélet részben az épített örökség feltűnő hiányával operál. A legcsodálatosabb építészeti konglomerátum, Aachen azonban áll: a kiállítás Károly egykori tanácstermének helyszínén kapott helyet, a Karoling magtár-torony (*Granusturm*) mellett. Aachen érdekes történeti probléma: hogyan alakult ki a politikai-vallási-kulturális „székhely” fogalma az utazó királyságban? Gazdag anyag – eredeti művek és másolatok – mutatja be Károly hatalmának „helyeit” a csataterektől a Pfalzokig, az utaktól a kolostorokig, miközben a szabálykból, téglákból, pergamenekből, kövekből süt a birodalomépítő erő. A szervezők a világi hatalomra, a szász és az avar hadjáratokra koncentráltak, a nagyszentmiklósi kincs egy darabja is itt van. A középkori átépítések során eltűnt paderborni, nijmegeni és ingelheimi palotakomplexumokat rekonstruálták: a hatalmas Karoling-kolostorok – Corvey, Saint Riquier vagy San Vincenzo al Volturno – azonban kimaradtak a merítésből, pedig ezek nemcsak a Karoling-társadalomról árulnak el sokat, hanem a Karoling-művészet legfontosabb emlékei is. Károly világi és vallásos kultuszára egyaránt utal a müstairi bencés kolostor monumentális szobra, melyet másolatban láthatunk.

Kincsek

A kincstári kiállítás meglepő módon az *Elveszett kincsek* (Verlorene Schätze) címet viseli, mintha Aachent súlyosan kirabolták volna, pedig a legtöbb kincs ezer év óta itt lapul, soha senki nem vitte el sehova. Ezek a keresztény világ leghűségesebb vallásos-politikai kegytárgyai, melyek az V. Károly császár koronázására 1520-ban Aachenbe hívott Dürert is mélyen megindították: „*Olyan magasztos és gyönyörű dolgokat láttam, amelyet élő ember el sem tud képzelni.*” Liturgikus célokat szolgált az 1000. év táján készített Lothár-kereszt, a Pala d’Oro (1020), de a II. Frigyes által megrendelt aranyozott ezüstkoporsó, a *Karlsschrein* (1182–1215), a Károly fejerekléjéért tartalmazó büszt (1349 után), Károly „szent jobbja” (1481), sőt Nagy Lajos ajándékai is a magyar kápolna részére (1367). Liturgikus textileket és paramentumokat is láthatunk, például azokat a bizánci selymeket, melyekbe Károly holttestét csavarták, és itt van a híres Proserpina-szarkofág is, melybe temették.

A kincstárból néhány kegytárgyat valóban eladtak, elajándékoztak vagy elloptak, de ez csak töredéke a páratlan anyagnak. A főbábel Napóleon volt, aki meg volt győződve róla, hogy ő a második Nagy Károly: 1798-ben parádés menetben szállította végig a Proserpina-szarkofágot Párizs utcáin, hat évvel később megcsászárrá koronáztatta magát a pápával és Joséphine-nek ajándékozta az 1100-as években készült Dexiokratúsza (Jobb kezével tartó) Szűzanya-medalliont, amely a legenda szerint Nagy Károly nyakában függött (ma Clevelandben van), sőt Nagy Károly talizmánját is eltulajdonította (ma Reimsben őrzik). A napóleoni zűrzavar idején került 1811-ben Bécsbe a Koronázási Evangeliárium, az aacheni palotaiskola legszebb alkotása, mely mindmáig per alatt van, és ezért a bécsiek nem is adták kölcsön, hanem 1954 óta először (!) a *Väter Europas* címet viselő kamarakiállításon tették megtekinthetővé. Ennek a fontos kódexnek a hiánya azonban nem itt, hanem néhány méterrel odébb, a Centre Charlemagne *Karl’s Kunst* kiállításán a legérzékenyebb.

Művészet

Az aacheni kiállítássorozat legszebbike a Karoling-miniatúraművészetet, csodálatos elefántcsont faragványokat és néhány aranyozott ezüst liturgikus tárgyat felsorakoztató tárlat. Ez a legszebb, mert ez a legigazibb, tömény Karoling: nem középkori aranykoporsó, nem rekonstrukció, nem utánézés, nem másolat. Feledhetetlen élményt nyújtanak az aacheni miniatúriskola kimeríthetetlen kreativitásáról és felülmúlhatatlan derűjéről tanúskodó alkotások. Hegyeket mozgató hit és hihetetlen alkotóerő sugárzik a 700-as évek végén–800-as évek elején itt, az aacheni palotaiskola scriptoriumában, Einhard felügyelete alatt készült kéziratokból. A kő elporlad, a pergamen örök: a palotákkal ellentétben a bibliák épségben vészelték át a századokat. Eredetileg 400 kéziratot mutattak volna be, ebből végül 30 lett. A párizsi Bibliothèque Nationale idén márciustól júniusig már felvonultatta legjobb kézíratait a *Karoling-kincsek* című kódexkiállításon, de mégis más ott nézni ezeket, ahol készültek...

4. kép. A Godescalc-evangeliárium

A legkorábbi kódex, a bíborvörös pergamenre arany- és ezüstbetűkkel írt *Godescalc-evangeliárium* 781 körül készült Károly és felesége, Hildegard számára (4. kép), akárcsak a bíborra írt arany *Dagulf-zsoltároskönyv* és a *lorschi Codex Aureus*. Ez utóbbinak csak a két elefántcsont borítólapja van itt, a kódex facsimilében látható. Az eredeti a gyulafehérvári Batthyáneum legféltettebb kincse (Ceașescu Romániájában ez a kódex volt az ország nemzetközi kölcsöneinek a fedezete!). A magyar medievisztika feladata lett volna bemutatni a kódex történetét, Batthyány Ignác püspök és Batthyány Károly hadvezér aacheni szerepét. Nem szerepel a kiállítás az abbeville-i Saint Riquier-evangeliárium sem, melyet Nagy Károly ajándékozott barátjának és bizalmasának, Angilbertnek. Érdekes lett volna megtudni, kik és miért nem kölcsönöztek idén Aachennek...

Az *aacheni evangeliárium* a késő antik festészet legjobb hagyományát viszi tovább: Róma a messzi északon! A Károly nővére, Ada számára készített kódexekkel rokon *soissons-i evangeliáriumot* a bizánci Demetriosz-illuminálta: az ifjú Szent János evangelista díszes pavilonban ül, dúsan redőzött ruhában. Az elefántcsont borítású könyvtáblák közül érdekes az 5. századi konzultábla átfaragásából keletkezett Harrach-diptychon, melyet a Harrach grófok lámpaernyőnek használtak, a négy diptychontöredék Krisztussal és az evangelistákkal, valamint a Krisztus feltámadás utáni jelenéseit ábrázoló diptychon. A liturgikus kódexeket kitűnően egészítik ki a liturgikus tárgyak: az angol-ír inszuláris művészet kontinentális remeke, a Tasziló-kehely, és a montpellier-i kódex, melyet szintén Tasziló herceg rendelt meg az általa alapított mondseei bencés apátság számára; a Pettstadt mellett talált ezüst osztartó; a dorestadi fibula és I. Paszkál pápa zománcozott, drágaköves keresztje

(*crux gemmata*) és tartódobozaik. Érdekesség, hogy e tárgyak mindegyike izgalmas vagy éppen meglepően banális körülmények között a 20. században került elő.

Európa atyjára emlékezik a maga módján: a nagyszabásútól a csendes kamarakiállításig sokféle tárlaton csodálhatjuk meg Károly hagyatékát, de legfőképp azt a biztos érzéket, amellyel Róma örökségét nem múzeumokba zárta (mint mi), hanem eleven valósággá, csodálatos szépséggé varázsolta. Hogyan értékeljük személyét és művét? Mennyiben ér fel a mai Európa-politika a 9. századihoz? Ezek azok a kérdések, melyeket minden látogató feltesz magának a Nagy Károly-kiállításokon.

Kiállítások

Karl der Grosse und die Schweiz. Landesmuseum Zürich, Schweizerisches Nationalmuseum, 2013. szeptember 20–2014. február 2.

Trésors carolingiens. Párizs, Bibliothèque nationale de France, 2014. március 20–június 24.

Karl der Grosse/Charlemagne. Macht, Kunst, Schätze. Aachen, Rathaus, Domkammer, Centre Charlemagne, 2014. június 20–szeptember 21.

Väter Europas. Bécs, Kunsthistorisches Museum, 2014. május 27–szeptember 21.

L'Europe avant l'Europe – Les Carolingiens. Abbaye Royale de Saint-Riquier, Franciaország, 2014. június 29–szeptember 29.

MARIANNE SÁGHY

THE AACHEN EXHIBITIONS COMMEMORATING CHARLEMAGNE 1200

Charlemagne died in Aachen on 28 January 814. The article presents the three splendid exhibitions entitled "Power Art Treasure" on display in Aachen, favourite residence and burial place of the emperor with the "flowery beard."

How did the Carolingian rulers build up, secure and consolidate their power? Aachen's Town Hall is a fitting and spectacular architectural setting of the exhibition on Power, as it used to be the Coronation Hall of the Holy Roman Emperors. The second part of the exhibition, "Treasure" in the Aachen Cathedral Treasury shows the most sacred works of Latin Christianity, such as the Lothar Cross, a plethora of golden reliquiaries, and the golden shrine of Charlemagne. The last, but most beautiful part of the event is the section called "Art" in the Centre Charlemagne, bringing together extremely precious manuscripts, ivory carvings and goldsmith's works from Aachen workshops that were scattered all over Europe back together again at the place of their creation, from the Godescalc Gospels to the Mondsee Gospels of Prince Tassilo.

Europe remembered his "father" in "national" frameworks: while in 1965 the exhibitions stressed international cooperation and the international character of Charlemagne's empire, in 2014, French, Germans, Italians, Swiss and Belgians went their own way. The three splendid exhibitions in Aachen, Germany did attempt to ring an international bell.

A bajorok császára¹

„Kedves Lajos, imádkozunk a tisztítótűzből való szabadulásodért.”²

2014. október 19-én volt a hétszázadik évfordulója annak, hogy a Wittelsbach-házból származó IV. Lajos bajor herceget meglehetősen vitatott körülmények között – szentszéki megerősítés nélkül, Luxemburgi János ellenében – német királlyá választották, és alig egy hónappal később, november 25-én Aachenben megkoronázták (1. kép). A családból elsőként sikerült 1328-ban – nem kevésbé vitatott körülmények között – a római nép akaratából, három itáliai püspökkel császárrá koronáztatnia magát. Példáját csak a mintegy négyszáz évvel később élő utóda, VII. Károly bajor herceg tudta követni (1742–1745), ami tekintve, hogy ekkor már a császári cím együtt járt a német királlyá választással, nem is számított különösebb bravúrnak. Az 1327-ben eretnekké nyilvánított, s ettől kezdve a pápai kancellária által becsmérően csak *Ludovicus Bavarusként* emlegetett császár az exkommunikáció alól soha nem nyert feloldozást, a 15. századtól mégis egyre gyakrabban a Wittelsbachok ősapját, a bajor egység megteremtőjét látták benne. Így érthető, hogy a nemzeti romantizmus időszakára Lajos igen nagy tiszteletnek örvendett a Bajor Királyság területén. Mindez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy az évről évre megrendezésre kerülő bajor tartományi kiállítás (*Landesausstellung*) szervezőinek választása az I. világháború századik évfordulóján miért ennyire „idejétmúlt” témára esett. A regensburgi kiállítás célja a 14. századi viszonyok bemutatásán túl reflektálni arra, hogy az utódok más-más korokban miként vélekedtek a „dicső” elődről.³

1 Beszámoló a „Ludwig der Bayer. Wir sind Kaiser!” című kiállításról. Bayerische Landesausstellung, Regensburg, 2014. május 16–november 2.

2 „Lieber Ludwig, wir beten für Deine Entlassung aus dem Fegefeuer” – Lilien Neuhaus bejegyzése a vendégkönyvben (2014. május 25.), amelyet többek között a kiállítás honlapján is szerepeltetnek. <http://www.hdbg.de/ludwig-der-bayer/bilder/besucherbuch-17-g.jpg> (letöltés ideje: 2014. szept. 9.).

3 A kiállítás katalógusa: *Ludwig der Bayer. Wir sind Kaiser! Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2014*. Hrsg. v. Wolf, Peter-Brockhoff, Evamaria-Handle-Schubert, Elisabeth-Jell, Andreas Th.-Six, Barbara Augsburg, 2014. (Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 63.)

1. kép
Bajor Lajos domborműve
a nürnbergi városházán

A Bajorországgal szomszédos Baden-Württembergben hatszázadik évfordulója alkalmából a konstanzi zsinatot emelték idén az érdeklődés középpontjába. Míg ez utóbbi esemény a magyar történészek körében – és Husz János megégetése kapcsán talán a szélesebb közönség számára is – jól ismert, korántsem mondható el ugyanez a regensburgi kiállítás „főhőséről”. Ki is volt Bajor Lajos? Miért, milyen szempontból fontos; fontos-e egyáltalán számunkra személye és uralkodása? Alakja és története több szempontból is figyelmet érdemel. A 14–15. századot az Északi-tengertől Rómáig, a Rajnától az Elbáig, olykor a Lajtán túl is a Luxemburgok, a Wittelsbachok és a Habsburgok hármasságának vetélkedése jellemezte. Mindegyik dinasztiának az volt a célja, hogy a másik kettő fölébe kerekedjen. S jóllehet a hatalmi aspirációk rendszerint a Magyar Királyság határain kívül zajlottak, az ország néha mégis az események homlokterébe került. Ne felejtjük el, hogy 1305-ben Székesfehérvárott egy bajor herceget – III. Ottót – koronáztak magyar királlyá, aki haláláig, 1312-ig viselte is címét. Továbbá Luxemburgi Zsigmond 1387. évi magyarországi trónra kerülése fontos állomását jelentette a három dinasztia hatalmi vetélkedésének, ennek köszönhetően ugyanis – a Habsburgok és a Wittelsbachok legnagyobb bosszúságára – a Luxemburgok közép-európai pozíciói minden eddiginél erősebbé váltak.

Bajor Lajos valamikor az 1280-as évek első felében (egyesek szerint 1282-ben, mások úgy vélekednek, 1286-ban) született II. Lajos bajor hercegnek és Matildnak, I. (Habsburg) Rudolf német-római császár leányának házasságából. Bajor Lajos nagybátyja, XIII. Henrik IV. Béla magyar király leányát, Erzsébetet vette nőül. Az ő fiuk, azaz Bajor Lajos elsőfokú unokatestvére volt apai ágon az imént említett Ottó magyar király. II. Lajos és fivére nevéhez fűződik a Wittelsbach-területek kormányzását érintő első jelentős változás, a két fiú ugyanis felosztotta egymás között a birtokokat. Míg II. Lajosnak és utódainak Felső-Bajorország és rajnai palotagrófság jutott, XIII. Henrik és gyermekei Alsó-Bajorországot kapták. Ennek eredményeképpen alakult ki és fejlődött önállóan hosszú évszázadokon át a Wittelsbachok pfalzi és bajorországi ága. Bajor Lajos politikai tehetségében egyszerre ötvöződhetett tehát apja és anyai nagyapja öröksége, amelyet csupán megerősítettek azok az évek, amelyeket

anyai nagybátyja, I. Albert német-római király (1298–1308) bécsi udvarában töltött, együtt nevelkedve későbbi vetélytársával, I. (Szép) Frigyes Habsburg-herceggel.

A kiállítás három regensburgi helyszínen követte végig Bajor Lajos fordulatokban gazdag életpályáját s nyújtott betekintést a korabeli Regensburg életébe. E három helyszín közül a legfontosabbnak az egykori minorita templomban és a hozzá kapcsolódó kolostorépületben kialakított várostörténeti múzeum (*Historisches Museum*) bizonyult. Az egykori templom hajójában, részben az állandó kiállítást megbontva, szorítottak helyet az egymáshoz képest lépcsőzetesen eltoltt, ezáltal egyre magasabbra törekvő, ötszintes, új installációnak. Mindegyik szinten, szigorú kronológiai sorrendben haladva Lajos pályájának egy-egy fontos eseményét emelték ki és köré csoportosították a bemutatandó tárgyakat, gazdagon ellátva a kiállítás „befogadását” segítő magyarázó tablókkal. A kiállítási tárgyak nem mennyiségüknek, inkább ügyes elrendezésüknek köszönhetően töltötték be a teret. Minden igényt kielégítően akadtak köztük levéltári források, főként bajorországi levéltáraktól kölcsönvett oklevelek és pecsétek, valamint a 14. századi anyagi kultúrát bemutató régészeti leletek, illetve ezekről készült, kézzel fogható, megtapintható vagy éppen felpробálható használati eszközök. A kiállítás szervezői eredeti törekvésüknek megfelelően nemcsak Lajos korszakából villantottak fel egy-egy mozaikdarabkát, hanem az események és a hozzájuk kapcsolódó személyek későbbi recepciójára is figyelmet fordítottak. Minden szinten volt egy tükörnek (*Spiegel*) nevezett tabló, amelyen a későbbi évszázadok vonatkozó képi ábrázolásait jelenítették meg a szervezők.

„A földnélküli herceg – Gammelsdorf hőse” (*Fürst ohne Land – Held von Gammelsdorf*) címet viselő első szinten magával Bajor Lajossal, illetve a Wittelsbach-családdal ismerkedhettünk meg. Kulcsfontosságú eseményként kiemelve az 1313. évi gammelsdorfi csatát – melyben Lajos unokatestvérét, (Szép) Frigyes osztrák herceget legyőzve megszerezte az Alsó-Bajorország feletti hatalmat – a kiállítás-rendezők a lovagi hadviselés fortélyait tárták fel a látogatóközönség előtt.

A második szint „Bajor herceg – német király” (*Bayerischer Herzog – Deutscher König*) címmel az unokatestvérek közötti viszály újabb, 1314–1322 közé eső szakaszát mutatta be. Ennek kiváltó oka abban keresendő, hogy a két herceget négy-négy választófejedelem támogatásával egyetlen nap eltéréssel választották meg német-római királynak. Míg Frigyeset a megfelelő egyházi személy, azaz a kölni érsek koronázta meg az igazi királyi jelvényekkel, de nem a hagyományok szerinti koronázóvárosban, addig Lajos királlyá avatását a mainzi érsek az inszignia utánzatával, viszont a szokásoknak megfelelően, Aachenben végezte el. A fennálló és nem oldódó konfliktusban a végső katonai összecsapásra 1322-ben Mühldorfnál került sor. A kiállítás jó alkalmat kínált a csata rekonstrukciójára, az ütközet kapcsán felmerülő költségek számbavételére, illetve a korszak fegyvereinek ismertetésére. A mühldorfi csatát a kiállítás egyetlen Magyarországról kölcsönzött darabjával, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kaufmann-gyűjteményének egyik héber kéziratában található színes ábrázolással illusztrálták a rendezők (2. kép).

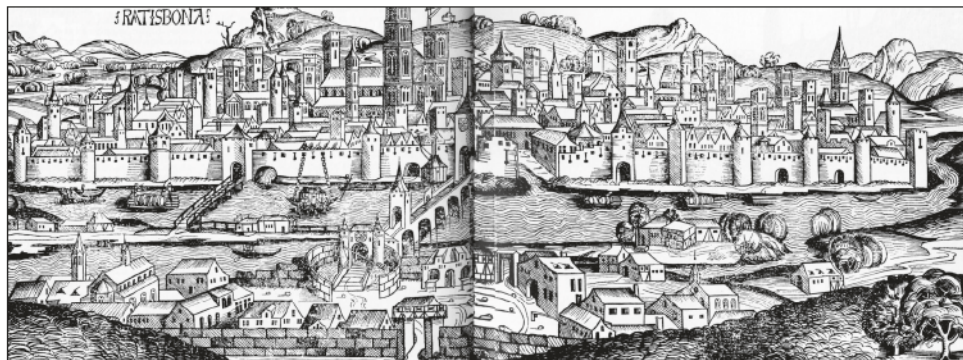
A kiállítás harmadik szintje (*Papst gegen Kaiser – Avignon gegen Rom*) a pápa és az uralkodó közötti szembenállás részleteibe avatta be a látogatókat. A Lajost ki-közösítő szentatya, XXII. János túl azon, hogy eredetileg is a Habsburgok felé húzott,

2. kép
A mühldorfi csata a budapesti
Kaufmann-gyűjtemény egyik héber
kéziratában
(MTA KIK MS. A 384, fol. 13v)

nem nézte jó szemmel, hogy az általa el nem ismert uralkodó pápai jóváhagyás nélkül hozza meg döntéseit. Talán e szint mondható a kiállítás legkevésbé változatos egységének: a látvány gyakorlatilag üvegablakok és oklevelek váltakozására épült. A negyedik, „Császárok vagyunk” (*Wir sind Kaiser*) elnevezésű emeleten a kormányzás gyakorlati oldalát ismerhette meg a közönség. A 33 esztendőnyi uralkodás alatt Lajos egyes számítások szerint legalább 80 ezer kilométert tett meg, az általa felkeresett európai településeket a rendezők térképen is megjelenítették. Sajnos azonban az összesítés nehezen áttekinthetőre sikeredett. Ugyanebben a szekcióban kaptak helyet a családtagokkal történő kiegyezések is. Ugyancsak itt állították ki a rendezők a 19. század elején lebontott mainzi *Kaufhaus am Brand* homlokzatán álló nyolc dombormű (Bajor Lajos, valamint a hét választófejedelem) élethű másolatát is.

Az ötödik, egyben utolsó szint az egykori templom szentélyében helyezkedett el, a szervezők jelképes gusztusként oda juttatták az élete alkonyán járó uralkodót, ahova nemhogy a kiközösítettek, de közönséges világi személyek sem léphetek be. Ezzel az elrendezéssel egyszersmind azt a képzetet keltették a látogatókban, hogy élete végén Lajos hatalmának csúcsára ért. S hogy mennyire hamis képzetről van szó, arra csak az utolsó szint címének (*Neuer Thronstreit und plötzliches Ende*, Újabb trónviszály és váratlan vég) elolvasása után eszmélhettek rá az érdeklődők. Az uralkodó halála előtti évben erős pápai nyomásra a választófejedelmek egy része Luxemburgi Károly morva őrgrófot tette meg Lajos ellenében római királynak. Kettejük végső összecsapására azonban nem kerülhetett sor, mivel 1347 októberében a császár vadászat közben meghalt. A kiállítás összeállítói ezen a ponton számba vették a Luxemburgok és a Wittelsbachok anyagi lehetőségeit és jövedelmeit. Egyértelműen az előbbieknél „állt a zászló”, hiszen az ezüstben roppant gazdag Cseh Királysággal

3. kép
Regensburg ábrázolása a Schedel-féle világkrónikában, 1493

a bajor területek nem vehették fel a versenyt. Az utolsó szint – a szentélyen túl – egy további helyiségben folytatódott, itt olyan képzőművészeti alkotások kerültek bemutatásra, melyek a lelki üdvé iránt elkötelezett császár adományairól és megrendeléseiről tanúskodnak.

A regensburgi kiállítás másik helyszínéül a Szent Ulrik-templomot választották, a moziszerűen berendezett főhajóban egy mintegy tízperces, humorral vegyített, kosztümös filmet láthattak az érdeklődők, amely a korabeli Regensburgot, annak lakosait és székesegyházát mutatta be (3. kép). A filmnél tartalmasabbnak bizonyultak azok a rövidebb összeállítások, amelyek a mellékhajóban elhelyezett tárgyak kapcsán – többek között – a középkori kőfaragásról, üvegfúvásról, illetve a regensburgi zsidóságról nyújtottak vázlatos, de mégis roppant informatív képet. A kiállítás harmadik és egyben záró helyszíne a szomszédos székesegyház többé-kevésbé középkori formájában fennmaradt kerengője volt. A kiállításhoz alig néhány tabló kapcsolódott csupán, ennek ellenére a számos itt őrzött, korabeli sírkő miatt a helyszín felkeresése nem volt hiábavaló.

A 14. század nem a Wittelsbachok, még csak nem is a Habsburgok, hanem – ahogy azt érthető okokból a kiállításon kevésbé hangsúlyozták – a Luxemburgok százada volt. Mindez persze semmit nem von le Bajor Lajos uralkodói teljesítményéből, s nem csorbítja politikusi tehetségét sem. A sok fáradsággal megszerzett és 1340-ben egyesített Bajor Hercegség azonban halála után rövid időn belül szétesett. Öt fia felosztotta egymás között az örökséget, s csakhamar oda jutottak, ahonnan apjuk egykor elindult.

BENCE PÉTERFI
THE EMPEROR OF BAVARIANS

The Bavarian provincial exposition, which was organised in 2014 at Regensburg, undertook to present at three urban venues the career of Louis, Duke of Bavaria, more commonly known as Louis the Bavarian, who was elected as King of the Romans 700 years ago. His story constituted one peculiar chapter in the long competition between the Habsburg, Luxembourg and Wittelsbach dynasties, which dominated the entire 14th century. Alongside treating the various political struggles, such as the excommunication of 1327, which is discussed with much detail, the organisers also took pains to offer the visitors a picture of everyday life and in particular of contemporary Regensburg, and project a view of the later reception of various 14th-century events.

Álút, holtasút, középút¹

Az út a középkorban „nem egy tényleges dolog, azaz egy keskeny, világosan elhatárolt föld-sáv volt, inkább használati jogot, egyik faluból vagy városból a másikba átvezető, törvényi és szokásjogi státusszal bíró szolgalmat jelentett”.²

Szilágyi Magdolna közelmúltban megjelent, középkori utakról és úthálózatról írt monográfiája a kimondottan interdiszciplináris kutatások publikálásának teret adó Archaeologia kiadó Series Minor sorozatának legújabb darabja. A kötet célja a szerző szándéka szerint kettős: egyrészt a középkori utak jellemzőinek, másrészt történeti és régészeti kutatásuk forrásainak és módszertanának ismertetésére törekszik. A munka a szerző doktori (PhD) disszertációján (*Árpád Period Communication Networks: Road Systems in Western Transdanubia*), ebből kifolyólag a Nyugat-Dunántúl (Vas, Sopron és Zala megyék) Árpád-kori útjaira irányuló adatgyűjtésén alapul. A megjelent kötetben azonban – ahogy azt a cím is jelzi, és a kötet előszava is megfogalmazza – bővültek az eredeti szöveg időbeli és térbeli keretei: azaz Szilágyi a 11–15. századi adatok felhasználásával törekszik bemutatni Kelet-Közép-Európa úthálózatát.

A szerző a kötet előszavában, majd azt követően sem magyarázza azonban meg, mit ért Kelet-Közép-Európa fogalmán, ami, úgy véljük, a kötet megállapításainak területi érvénye szempontjából nem elhanyagolható kérdés. A könyv elolvasását követően a bizonytalanság a fogalom értelmezését tekintve csak tovább nő: a felhasznált írott források alapján ugyanis jelen esetben Kelet-Közép-Európán a középkori Magyar Királyság területét kellene érteni, jöllehet Szilágyi Magdolna minden bizonnyal nem erre gondolt. Az utakra vonatkozó forrásokat – a lábjegyzetek alapján – a szerző a 15. század elejéig vizsgálta, az azt követő idősakra azonban már kutatása nem terjedt ki. A késő középkori források érdekes információkat tartogatnak még az utak történetére vonatkozóan, így találhatunk olyan adatokat, amelyek bemutatják, hogyan alakított ki a középkori ember egy új útszakaszt,³ vagy egy szűk, csak egy ló által járható út átépítésével milyen módon hozott létre szekérforgalmat, azaz a kereskedők számára alkalmas közlekedési lehetőséget.⁴

A monográfia alapját alkotó disszertáció egyes részei nem kaptak helyet a megjelent kötetben, így az úthálózat-rekonstrukció és a hozzá kapcsolódó térképek sem. Szi-

1 Szilágyi, Magdolna: *On the Road: The History and Archaeology of Medieval Communication Networks in East-Central Europe*. Bp., 2014. 250 p. (Archaeologia Series Minor, 35.)

2 Paul Hindle definíciója. Idézi: Szilágyi, 2014. 85.

3 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 269 268.

4 Vö. 1473: Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. XI. Pest, 1855. 502–504.

lági Magdolna Vas megye Árpád-kori és Anjou-kor eleji közlekedési hálózatát érintő kutatási eredményei így egyelőre csak az interneten is elérhető PhD-disszertációban,⁵ továbbá részben a szerzőnek *A Vas megyei múzeumok értésítője* 2013. évi kötetében megjelent tanulmányában olvashatók.⁶ A szerző döntésével teljes mértékben egyetértünk, ugyanakkor hiányérzet alakul ki az olvasóban, mivel a kötetben teljes középkori úthálózat-rekonstrukciót – a Zsoldos Attila által tervezett és a Korai magyar történeti lexikonban megjelent „Főbb kereskedelmi és hadi utak a 13–14. századi Magyarországon” térképen⁷ kívül (90.)⁸ – nem találunk, jöllehet az első fejezet az annak elkészítéséhez szükséges forrásokat és módszereket ismerteti.

A monográfia három nagyobb tartalmi egységből épül fel: ezek mindegyike önálló egészet képez, így akár egymástól függetlenül is olvashatók. A szerző az első, bevezető fejezet kutatástörténeti részében érintőlegesen számba veszi a középkori utak kutatásában érdekelt tudományágakat (történeti földrajz, régészet, történettudomány, nyelvészet), majd kitér a téma magyar historiográfiájára. A téma hazai vizsgálatában a legújabb fejleménynek az egyelőre főleg régészek által képviselt interdiszciplináris megközelítések előtérbe kerülését tartja. Ezek révén, elsősorban a régészet vizsgálati módszereinek köszönhetően, immáron a helyi, településeken belüli utak megismerése is lehetővé vált, így a kutatás az egyes településekre, sőt településrészekre koncentráló mikroregionális vizsgálatok felé látszik mozdulni. Az interdiszciplinaritás a középkori utak azonosítása során az önmagukban csak korlátozottan használható írott és régészeti források, illetve térképi és helynévi adatok, sőt esetenként néprajzi analógiák együttes, kiegészítő-elemző felhasználását jelenti.

A bevezető fejezet második része ezeket a forráscsoportokat veszi sorra – legnagyobb hangsúlyt a régészeti módszerekre helyezve –, egyúttal kitér felhasználhatóságuk lehetőségeire és korlátaira is a középkori utak azonosítása és keltezése során. Az írott források (határjárásokat, birtokok vagy birtokrészek határainak leírását tartalmazó oklevelek stb.) ugyan sok esetben őriztek meg információkat a bennük birtokhatárként, rablótámadás színhelyeként stb. feltűnő utak egyik vagy akár mindkét végpontjára, viszonyított elhelyezkedésére nézve, de a legtöbb esetben csak elnagyolt támpontokat adnak az utak meghatározásához, kisebb utak azonosítását ritkán teszik lehetővé – viszont az útvonalak datálásához nagyban hozzájárulnak. Mivel a középkori utak túlnyomórészt nem épített utak voltak, hanem a nyomvonal használatuk eredményeképpen alakult ki, a régészet számára leggyakrabban kifolyólag a keltezés jelenti a nagyobb problémát. A szerző rámutat, hogy e téren az egyes lelőhelyek közti kapcsolatok feltérképezésére törekvő, a tájat történetiségében szemlélő tájrégészeti megközelítés alkalmazható eredményesen, amely a régészet vizsgálati módszerei közül döntően roncsolásmentes módszerekkel dolgozik (terepbejárások, légírégészet, légi lézerszkennelés: ALS, régészeti céllal végzett geofizikai mérések). A lelőhely roncsolásával nem járó, részben távérzékelésen alapuló módszerek alkalmazásának lehetőségeit a szerző a Muhi 1995–1996. évi leletmentő ásatását megelőző vizsgálatok példáján mutatja be.

5 Szilágyi, Magdolna: *Árpád Period Communication Networks: Road Systems in Western Transdanubia*. Bp., 2013. <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=10338> (Utolsó letöltés: 2014. nov. 23.).

6 Szilágyi Magdolna: Városok, utak, kereskedelem. Az úthálózat szerepe Vas megye városi fejlődésében a 13–14. században. In: *Savaria. A Vas megyei múzeumok értésítője*, 36. (2013) 223–241.

7 *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. 95.

8 Emellett egyes kisebb területi egységek úthálózatrészeire vonatkozó térképeket találunk még a kötetben.

Álljon itt egy rövid, a kötetben olvasható példa annak szemléltetésére, hogyan járulhat hozzá a tájrégészet látásmódja egy konkrét út datálásának kérdéséhez: a mai Nagyszalácsiból északrakeleti irányba, az egykori pálos monostor lelőhelyére vezető, jelenleg is használatban lévő utat már a végpontja is nagy bizonyossággal a középkorra keltezi, ami ebben az esetben írott forrásokkal is alátámasztható, többek közt Szakácsi 1382. évi határjárása is említi a szóban forgó utat (38–40). A szerző a kartográfiai forrásokból nyerhető adatokkal kapcsolatban arról ír, hogy az első és második katonai felmérés térképei, a kataszteri felmérések és a 18–19. századi kéziratos térképek a legkorábbiak, amelyek felhasználhatók az úthálózat és egyáltalán a középkori topográfia rekonstrukciójához.

A könyv második, *From Roman to medieval roads* (A rómaiútól a középkori utakig) címet viselő fejezetének legnagyobb része magyar nyelven olvasható a Történelmi Szemle 2014. évi első számának hasábjain,⁹ részletes ismertetésétől ezúttal eltekintünk. A szerző ebben a részben a római utak, úthálózat (maradványainak) középkori továbbélését vizsgálva alaposan körüljárja a középkori okleveles források római utakat jelölő kifejezéseinek kérdéskörét, kitérve egyúttal a középkori megnevezéseik alapjául szolgáló sajátosságokra is. Emellett szót ejt az oklevelekben rendre határjelként feltűnő, a köznyelvben (j)egykő, bálvány(kő) vagy sírkő névvel illetett római köemlékekről is. A szerző két esettanulmányon keresztül, a római települési előzménnyel rendelkező Szombathely és Sopron példáján mutatja be a római épületek és utcák maradványainak a középkori városok topográfiájára gyakorolt hatását, végül a városokon kívüli római utak középkori használatának kérdésével foglalkozik. A könyvfejezetet egyébként még a tanulmány ismeretében is mindenképpen érdemes fellapozni: egyrészt mivel a monográfiában az előbbihez képest olvasható egy áttekintés a római Pannónia úthálózatáról, másrészt mert a képi anyag egy sor figyelemre méltó ábrával és fényképpel bővült a már ismert térképvázlatokon kívül.

A monográfia harmadik, legnagyobb terjedelmű fejezetében a középkori magyarországi utakra vonatkozó elnevezések tipológiai rendszerezését találjuk. Az egyes úttípusok sajátosságainak bemutatása az írott források információi mellett térképi és helynévi adatokon, régészeti megfigyeléseken és esetenként néprajzi analógiákon alapul. A szerző által kialakított tipológiai csoportoknak egy-egy alfejezet felel meg, az áttekintést egy táblázat (86–87.) segíti, ahol az egyes csoportok útelnevezéseit az okleveles anyagban megjelölő latin terminusok mellett azok vulgáris, azaz magyar és egyetlen esetben német nyelvű (*Hochstraß*) megfelelőjét is megtaláljuk. A szerző a következő nyolc kategóriát állítja fel.

1. Az utak hierarchiája: ami az úthálózatban betöltött szerepre utal, így beszélhetünk 1. az országból kivezető távolsági; 2. több megyén átívelő provinciális; 3. egy megyében elhelyezkedő, településeket összekötő regionális; 4. a települések határán belüli helyi útvonalokról. Az úthálózat hierarchikus szintjeinek leírásához a szerző a Michael Aston által kidolgozott felosztásból indult ki,¹⁰ de míg Aston az első csoportot *national*-nak nevezte, Szilágyi *long-distance*-nak, tartalmilag azonban ugyanazt érti alatta (89.). A többi kategória elnevezései közül a *provincial* és a *regional routes* talán kevésbé alkalmazhatóak a magyar viszonyokra. Szilágyi ezt úgy hidalja át, hogy pontos definíciót ad a megnevezésekhez, ami megszünteti az esetlegesen felmerülhető bizonytalanságot, ugyanakkor a későbbiekben a régió kifejezést már nagyobb, több megyére kiterjedő terület megjelölésére használja

⁹ Szilágyi Magdolna: Római utak a középkori Dunántúlon. In: *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. sz. 1–25.

¹⁰ Vö. Aston, Michael: *Interpreting the Landscape: Landscape Archaeology and Local History*. London–New York, 1985. 143.

(167.). A szerző külön nem utal arra, hogy mely latin kifejezésekkel illetett utakat sorolja az egyes alcsoportokba, illetve azokat mi jellemezte, erre nincs is szükség, a további alfejezésekben ezekre külön-külön kitér, a hierarchikus felosztás ugyanis lehetőséget nyújt minden úttípus besorolására (198.). Ennek ellenére a 86. oldalon található táblázat tartalmazza azokat az útelnevezéseket, amelyek az egyes csoportok alá sorolhatóak. Ezek közül csak a *via magnát* emelnénk ki, mivel ezt a későbbiekben nem elemezi a szerző. Ennek magyar megfelelője a középkori forrásokban a Nagyút (*nogwt*),¹¹ mely lehetett akár kereskedelmi út is, és akkor magyarul Vásárosnagyútnak nevezték,¹² és bizonyosan a szerző által a hadi utak között felsorolt Hadinagyút (*Hadinogoth*) is *magna via* volt, még akkor is, ha az idézett latin nyelvű forrás csak *viaként* említette. Mindez pedig azt is jól szemlélteti, hogy Szilágyi Magdolna miért az útelnevezéseket sorolja osztályokba, és nem az egyes utakat.

II. Jogi szempont: ez esetben figyelembe vehető 1. a tulajdonviszonyok és jogi fennhatóság, így beszélhetünk a) közutakról, b) közösség tulajdonában lévő utakról, c) magánutakról; 2. a királyi fennhatóság; 3. törvényes vagy illegális jelleg, ez utóbbi alatt a vámhelyeket elkerülő, úgynevezett álutakat értve, amelyeket a német nyelvű magyarországi források *unrechter wegne*k neveznek.¹³ Az itt megnevezett szempontok és úttípusok közül kettőt emelnénk ki. Az egyik az utak törvényes vagy nem törvényes alapon történő megkülönböztetése. Ez olyan kategóriának tűnik, amelybe minden korábban és később feltűnő úttípus besorolható lenne, függetlenül attól, hogy a latin forrás *via recta* vagy *via falsa* néven említi-e, ha az utakat, és nem az útelnevezéseket tipologizálnánk. A másik a királyi fennhatóság kérdése, ami alá a szerző – mivel elnevezéseket és nem utakat osztályoz – csak azokat az utakat rendeli, amelyeket a latin (*via regis*, *via regia*, *via regalis*) vagy magyar (királyút, királyuta) megnevezések egyértelműen a királyhoz kötnek. Egyedüli kivétel az Abaúj megyei Felsőfüged mellett említett Abauta, más néven Királyuta (*in quadam via publica Abawtha alio nomine Kyrallwtha vocata*).¹⁴ E példa ugyanakkor azt is megfelelőképpen szemlélteti, hogy a *via regia* egyúttal lehet *via publica* is, azaz a jogi szempont alapján történő csoportosítás nehézségeket rejt magában. A királyi út jellemzőit ugyanakkor jól mutatja be a Szász tükör: „A királyi országút olyan széles legyen, hogy az egyik kocsi ki tudjon térni a másik elől. Az üres kocsi térjen ki a megrakott, a kevésbé megrakott a súlyosan megrakott elől. A lovas térjen ki a kocsi, és a gyalogos a lovas elől.”¹⁵

III. Az utak használata: ez alapján megkülönböztethetők 1. zárandokutak; 2. hadi utak; 3. kereskedelmi utak: a) só-, b) bor-, c) vásárutak; jóllehet időnként ugyanazon utat egyaránt jelölték vásár- és sóútként is;¹⁶ 4. egyházi utak: a) templomutak, b) az elhaltak temetőbe szállítására szolgáló holtasutak; 5. mezőgazdasági utak: a) csordaút, b) malomút, c) szénahordó út; 6. ipari utak: a) kőhordó út, b) erdőút. Minden bizonnyal ez utóbbi cso-

11 Például 1316: *ad unam viam magnam Abbanogwt vocatam*. DF 68 778. Az utat Gibárt (Abaúj megye) határjárása említette, és a tőle északra elhelyezkedő Aba irányába vezetett.

12 Például 1364: *ad unam magnam viam Vasarus Nogut pervenientes*. *Zala vármegye története*. II. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1890. 2.

13 *Sopron szabad királyi város története*. I/3. Közli Házi Jenő. Sopron, 1924. 24.

14 *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XII. Szerk.: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Bp., 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) VII. Bp., 2001. 2387. sz.; Ráadásul ez az út a Lengyelországba és Oroszországba vezető hadi útnak felelt meg. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. köt. Bp., 1987. 53.

15 Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Szeged, 2005. 194.

16 1431: *a quadam via Saythwsuth alio nomine Wasaruth vocata*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 31 132.

portba sorolhatjuk a Sášhordóutat (*Saashordovth*),¹⁷ Guzsalyutat (*Gusalwth*),¹⁸ a Bányautat (*Banautha*)¹⁹ és a Bányászutat (*Banyazwt*) is.²⁰

IV. A közlekedési és szállítási módok: elkülöníthetők a 1. gyalogosan; 2. lóháton; 3. szekérrel; 4. szánnal használható utak. A szekérutak közé sorolható a szerző által említetteken túl a *via plaustralis* is.²¹ A szekérutak tárgyalása során a középkorban használt egyes szekértípusokról is olvashatunk e fejezetben (166–167.), a listát talán a távolsági kereskedelemben elterjedt társzekerrel (*currus ligatus*) és a személyszállításra is alkalmas kólyával egészíthetnénk ki.²²

V. Az utak közötti kapcsolat: 1. keresztutak és az útelágazások; 2. rövid távolságot áthidaló utak; 3. utak egymáshoz viszonyított helyzete (alsó út, középút, felső út).

VI. Fizikai tulajdonságok: az utak 1. felszíne és anyaga lehet: a) föld, b) agyag, c) kő; valamint még a homok is,²³ és minden bizonnyal idesorolható a *via trita* is;²⁴ 2. morfológia jellemzői: a) *Hochstraße*, b) „mélyút”. A *Hochstraße*, ahogy Szilágyi Magdolna is megjegyezte, jelenthetett nemcsak magasított, hanem magaslaton vezető utat is (64.), ennek a magyar forrásokban is megtaláljuk a megfelelőjét, mégpedig Bércút (*Berchwt*)²⁵ – ami akár vásáros utat is jelölhetett²⁶ – és Hegyút (*Hegwth*)²⁷ alakokban. A szintén a hegyekben, de az ott kialakult völgyekben futó utakat pedig Völgyútnak (*Welgwt*)²⁸ vagy Szurdokútnak (*Zurdukut*)²⁹ nevezték.

VII. Növényzet: mely elhelyezkedhet 1. az utak felszínén, 2. az utak mentén. Az utóbbi alcsoportban előforduló kifejezések közül a *via forensist* emelnénk ki, amit a szerző először a vásáros utak közé sorolt (135.), később azonban mint erdei út jelenik meg (184.), amely jelentéstársítás a lábjegyzetben felhozott példa alapján sem értelmezhető. Ugyanakkor a középkori magyar elnevezések közül idesorolhatjuk még az Almásutat (*Almasvtha*),³⁰ a Csonkanyárutat (*Chunkanyarvta*)³¹ vagy a Szedregyutat (*Zedregyuth*) is.³²

VIII. Az utak kora: mely az írott források keletkezési idejéhez viszonyított korra utal. Az utak kronológiájának meghatározásában a régészet által használt módszerek mellett az írott források ezen megjegyzései fontos segítséget jelenthetnek.

17 A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. II. Szerk.: Géresi Kálmán. Bp., 1883. 443.

18 1346: Anjoukori okmánytár. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. IV. Szerk.: Nagy Imre. Bp., 1881. 641.

19 1324: Anjou-kori oklevéltár. VIII. Szerk.: Blazovich László. Bp.–Szeged, 1993. 296. sz.

20 1407: ZsO II/2. 5551. sz.

21 1412: ZsO III. 1679. sz.

22 Draskóczy István: A somosi vám a 13–14. században. In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv*. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 54–55.

23 1316: in una via arenosa sunt due mete terre. Melczner István: *Okmányok a kellemesi Melczner család levéltárából*. Bp., 1890. 17.

24 Például 1412: ad viam tritam, que vadit de Nova Civitate versus Marcusfalva. ZsO III. 2804. sz.

25 Például 1407: ZsO II/2. 5551. sz.

26 1510–1526: ad dictam viam Wasarusuth alio nomine Berchuta. DL 31 167.

27 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. X/6. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1844. 913.

28 DF 279 275.

29 Árpád-kori új okmánytár. III. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1862. 174.

30 1416: ZsO V. 2107. sz.

31 1407: ZsO II/2. 5551. sz.

32 1416: ZsO V. 2531. sz.

A középkori utak magyar elnevezéseinek vizsgálata még számos lehetőséget nyújt – a nyelvészeti elemzésen túl – az úthálózat pontosabb rekonstrukciójához, hiszen az utat arról a helységről is elnevezhették, amely felé haladt.³³ Ugyanakkor az út kaphatta nevét a környékén élő népcsoportokról is,³⁴ így szintén adalékkal szolgálhat egy-egy szűkebb terület vizsgálatához.

Természetesen, ahogy arra Szilágyi is utalt, a különböző úttípusok különböző szempontok szerint is besorolhatóak, példaként a gyalogutat említette, amely az utak hierarchiája szempontjából kisebb út, közlekedési mód alapján pedig olyan út, amelyen csak gyalogosan lehet közlekedni (88.).

A monográfia legnagyobb részét kitevő fejezetben azonban nem kizárólag az egyes úttípusok szűk értelemben vett leírása olvasható. A szerző olyan kapcsolódó jelenségekről is szót ejt, mint például a vásártartás, a vámszedés vagy a zarándoklatok, az utak jogi szempontok szerint történő besorolásával foglalkozó alfejezet pedig egyebek mellett több 12–13. századi nyugat-európai jogforrást (*Leges Henrici Primi*, *Coutumes de Beauvisis*, Szász tükör) is megvizsgál: milyen kitételeket tartalmaznak az utak birtoklásával, karbantartásával, tönkretételével stb. kapcsolatban.

A könyv utolsó három alfejezete – immáron a tipológiától függetlenül – a szárazföldi utak vizek feletti meghosszabbításaiént felfogható folyami átkelőhelyekről (hidak, révek, gázlók) szól. Érdekességgént talán hozzáfűzhetjük ehhez a részhez, hogy a Szász tükör a hídon való közlekedés szabályairól is szót ejt: „amennyiben azonban egy keskeny úton, vagy egy hídon haladnak, továbbá ha egy lovast vagy gyalogost üldöznek, akkor a kocsí álljon meg és várjon mozdulatlanul, amíg el nem haladnak mellette. Amelyik kocsí elsőként gurul a hídra, az keljen át rajta elsőnek, akár üres, akár megrakott.”³⁵

A könyv alapvetően a szárazföldi utakról, útvonalakról szól, a vízi közlekedés részletekbe menő tárgyalásától a szerző eltekint, mégis óhatatlanul támadt némi hiányérzetünk amiatt, hogy amíg az úthálózat úgynevezett provinciális szintjéhez sorolt sóutak kapcsán előkerül, hogy a söt szárazon és vízen egyaránt szállították, a folyókon történő keresztirányú forgalmat külön fejezetben tárgyalja a szerző, addig például a távolsági útvonalak szintjén nem hallunk a Duna szerepéről.

A könyv alapján a középkori utak sajátosságait, valamint régészeti kutatásuk forrásait és módszertanát ismerjük meg. Az egész kötetre jellemző a gazdag, színvonalas és jó minőségű képi anyag felvonultatása: szám szerint nyolcvankilenc, túlnyomórészt színes ábrával, korabeli ábrázolással, térképpel, térképvázlattal és fényképpel találkozhat az olvasó. A képi anyag jelentősen növeli a könyv esztétikai értékét, igényességét is, ugyanakkor az informatív képaláírásokkal ellátott ábrák korántsem csak illusztrációértékűek, hanem segítik a befogadást, a szerző pedig folyamatosan hivatkozik rájuk, így a munka szerves részét képezik.

Kovács Viktória–Weisz Boglárka

33 Például a Szabolcs megyei Ohat határájárásában említett Dersywth Derzsbe (ZsO VI. 405. sz.), a Vas megyei Magasi melletti Zergenvtha Szergénybe vezetett (1408: ZsO II/2. 6249. sz.).

34 Például Kunuth (1362: DL 5116), Kalywth (ZsO I. 1900. sz.), Zekelwth (ZsO III. 97. sz.), Nemethuth (ZsO VI. 1209. sz.).

35 *Szász tükör*. 194–195.

A Magyar Légio a brigantizmus ellen

Az Olasz Szárazföldi Haderő
Történeti Hivatalának dokumentumai¹

Andrea Carteny a római Sapienza Egyetem (Università degli Studi di Roma „La Sapienza”) tanára. Kutatásai során a Duna menti, az adriai és a balkáni térségben élő etnikai kisebbségek történetével és kultúrájával foglalkozik elsősorban, így Magyarország története is érdeklődésének középpontjában áll.

Az 1860-as években a születőben lévő Olasz Királyság területén számos, az olasz egységet ellenző csoport bukkant fel (legitimisták, egyháziak, parasztok, helyi rablóbandák), amelyek – életre hívva a brigantizmus jelenségét – jelentősen veszélyeztették az egységes állam létrejöttét. Garibaldi felvette ellenük a harcot, amelyben jelentős szerepet játszottak a külföldi önkéntesek is, így az 1850-es években, emigránsok által megalapított Magyar Légio is. Carteny 2012-ben megjelent, majd 2013 tavaszán – bővítve és javítva – újra kiadott forráskiadványa a Garibaldi oldalán harcoló magyar önkénteseknek állít emléket. Mint a szerző írja, a Magyar Légióval kapcsolatos olasz levéltári források kiadását két kötetben tervezi, az első kötet – a történeti bevezető mellett – az 1860–1861-ig keletkezett dokumentumokat tartalmazza. A második kötetben a szerző az 1862. évre vonatkozó iratokat kívánja közzétenni, valamint a Magyar Légio tagjainak névsorát, egyúttal a legfontosabb „szereplők” rövid életrajzát is.

Carteny 2011-ben, az olasz egység létrejöttének 150. jubileumán kezdte meg az *Ufficio dello Stato Maggiore Esercito* (az Olasz Szárazföldi Haderő Történeti Hivatala) Magyar Légióra vonatkozó dokumentumainak feltárását és kötetbe szerkesztését. Felépítését tekintve a kötet tökéletesen megfelel a forráskiadványokra vonatkozó elvárásoknak, miután bevezető tanulmány és a közölt dokumentumok tárgyszavas mutatója egyaránt megtalálható benne.

A négy fejezetre osztott bevezető tanulmány első részében a szerző az olasz Risorgimento és a magyar szabadságharc historiográfiáját ismerteti. A két nép függetlenségi mozgalmát párhuzamba állító művek közül a legjelentősebbeknek Koltay-Kastner Jenő és Jászay Magda könyveit tartja, de a Római Magyar Akadémia gondozásában is jelent meg számos, a két nemzet 19. századi történetét közösen tárgyaló írás. A tárgyhoz kapcsolódó művek felsorolása és rövid bemutatása arról tanúskodik, hogy Carteny tökéletesen ismeri a téma háttériródalmát, mind az olasz, mind a magyar szakirodalomban rendkívül jártas. A szerző alaposan áttanulmányozta az időszakra vonatkozó forráskiadványokat is, melyek az

¹ Andrea Carteny: *La Legione Ungherese contro il Brigantaggio. Vol. I. 1860–61. I documenti dell'Ufficio dello Stato Maggiore Esercito*. Roma, Nuova Cultura, 2013. 270 p.

olaszokkal kapcsolatba lépő magyar emigránsok és a Risorgimento nagy alakjainak levelezését tartalmazták.

A második fejezetben Carteny az olasz egység kialakulását közvetlenül lehetővé tevő, 1859-ben kezdődő háború során rögtön jelentkező, mára már hagyományosnak is tekinthető észak–dél ellentét gyökereit mutatja be. Ez az ellentét hívta létre a brigantizmus jelenségét is, mivel az általában jobb módban élő északiak egy részének nem állt érdekében a jóval szegényebb déli területekkel való egyesülés. Az „olaszkérdés” névvel illetett szembenállásról már a 20. század elején számos írás született, melyeket Carteny röviden bemutat. A marxisták, élükön Antonio Gramscival úgy vélték, hogy az egység szükséges volt annak érdekében, hogy a déli tartományok felzárkózhassanak az északiakhoz, kiegyenlítve a két országrész közti vagyoni különbségeket. A már akkortájt nyilvánvalóvá vált kudarc okát Gramsci abban látta, hogy délen elmaradt a mezőgazdasági forradalom, ami az ipar fejlődéséhez alapvető feltétel lett volna. Bár az észak–dél ellentét a fasizmus alatt is meghatározó problémát jelentett, ebből az időszakból nem találunk ehhez hasonló, nagyobb volumenű írást a témáról.

Az egységgel azonban nemcsak a módosabb rétegek, mint a polgárság vagy az egyháziak nem értettek egyet, hanem a hegyvidéki parasztság képviselői között is jelentős számú ellenző akadt. A brigantizmust alulról szerveződő, spontán mozgalomként értékeli a szakirodalom. A főleg rablásból élő, úgynevezett brigantiktól várták a Bourbon-restaurációt célzó legitimisták és a katolikus klérus, hogy felveszik a harcot Garibaldi egységesítő törekvéseivel szemben. A szerző összefoglalja a brigantik küzdelmének főbb eseményeit, melyek végpontját a Bourbon-dinasztiából származó II. Ferenc gaetai visszavonulása jelentette.

A bevezető harmadik egysége a Garibaldi oldalán harcoló, Habsburg-ellenességtől vezérelt magyar önkéntesek csoportját mutatja be. Az Ausztriától függetlenedni vágyó nemzetek, azaz a magyarok, az olaszok és a lengyelek körében hagyománnyá vált, hogy egymás hazájában légiókat hoznak létre, melyek részt vesznek a Habsburgok elleni küzdelemben. 1849-ben Magyarországon olasz légió alakult Alessandro Monti vezetésével, míg Itáliában a magyarok két légiót is alkottak. Az egyiket Winkler Lajos szervezte Velencében, a másikat pedig Türr István Piemontban. Amikor 1859-ben kitört a háború az osztrákok és a szárd-piemontiak között, a magyar emigráció vezetői, Kossuth Lajos, Klapka György és Teleki László, összehívták az emigrációba kényszerülteket, és megállapodtak abban, hogy a „Magyar Sereg Olaszthonban” nevű légióval belépnek a háborúba. Garibaldi seregében végül is négy magyar katonatiszt harcolt az egységeivel, Türr István, Tüköry Lajos, Goldberg Antal és Lajoski Vencel. A Magyar Légió, melynek parancsnoka Türr István lett, 1860. november 15-én került a külföldi önkénteseket tömörítő XV. Divízió vezetése alá.

A Magyar Légiónak azonban ezt követően is akadt tennivalója, melyet Carteny a bevezető negyedik fejezetében ismertet részletesen. Az új olasz kormány ugyanis kész volt támogatni a Magyar Légiót abban, hogy a jövőben Habsburg-ellenes harcra készülő magyar nemzeti haderő magjává váljon. A Légió számszerű adatainak bemutatását követően tér rá Carteny a Magyar Légióra vonatkozó források bemutatására. A szerző a Szárazföldi Haderők Történeti Levéltárában (Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito, AUSSME) található iratanyagot tekintette át, és tette közzé. A dokumentumok segítségével feltárható és elbeszélhető, hogy milyen szerepe volt a magyar egységnek a brigantik elleni harcban, mely csatákban vettek részt honfitársaink. A katonák hol személyesebb, hol hivatalosabb hangvételű feljegyzéseiből képet kapunk arról, miként alakultak a Magyar Légió napjai az újdonsült Olasz Királyságban, és kiderül az is, hogy Olaszország egységének megszilárdítása hónapokba tellett a kikiáltást követően. Carteny nemcsak a magyarok szerepét

mutatja be, hanem az olasz egység létrejöttének körülményeit is árnyalja, ahhoz is nyújt új adalékokat. Teszi ezt úgy, hogy mindvégig tárgyilagos marad, és állításait elsődleges források idézésével támasztja alá. A könyv lapjain számos, eddig többnyire ismeretlen név is felbukkan, de viselőjét legalább pár szóval mindig bemutatja a szerző.

A rendkívül informatív bevezető tanulmányt követi a forrásközlés. A Magyar Légióna vonatkozó dokumentumokat e kötetben 1861 végéig lelhetjük fel, melyek mindegyike eddig nem, vagy csak részben publikált forrást jelent. Szám szerint 59 dokumentumot találunk, ami első hallásra talán nem tűnik soknak, de tartalmi szempontból annál gazdagabb iratanyagról van szó. Carteny minden forrásnál pontosan feltünteti az adott irat eredeti leelőhelyét, és a dokumentumközlés elején ismerteti az olvasóközönséggel az általa alkalmazott átírási szabályokat.

Az iratok között fellelhetőek úgynevezett hadinaplók, névjegyzékek és levelezések egyaránt. Az első hosszabb dokumentum a Türr István vezetésére bízott XV. Divízió megalakulásának folyamatáról szól, napról napra leírva az események menetét. Képet kapunk belőle az alakulat létszámáról, szabályzatáról, feladatairól, és e hadinaplóból rekonstruálhatók a brigantik ellen vívott harc eseményei is.

A forrásközlésben helyet kaptak az olasz és a magyar parancsnokok közötti levelezések, valamint az olaszok magyar önkéntesekről írott jelentései. A levelekből nyomon követhetőek a Magyar Légióna részvételével zajlott csaták, és – korántsem elfogulatlan – képet kapunk a brigantikról. A dokumentumok között akad egy-egy hosszabb feljegyzés is, melyek mindegyike arról tanúskodik, hogy a magyar önkéntesek aktív szerepet vállaltak az olasz egység megszilárdításáért vívott küzdelemben, és együttműködtek a függetlenségükért és nemzetállamuk létrehozásáért harcoló olaszokkal. E harc során ugyanis a magyar katonák úgy érezték, hogy itáliai missziójuk Magyarországot is egy lépéssel közelebb viheti a Habsburg-uralom alóli felszabaduláshoz.

A kötetben megtalálható néhány, a Garibaldi ellen harcoló csapatok fogságába esett önkéntes vallatásának iratanyaga. Az elfogottak kihallgatáson adott válaszai alátámasztják, hogy a magyar emigránsok valóban meggyőződésből álltak az olasz függetlenség mellé. Magyar szempontból különösen említésre méltóak a könyvben azok az iratok, amelyek a kitüntetésekre felterjesztett magyar katonák névsorát tartalmazzák. Az olvasó számára még nyilvánvalóbbá válik a magyarok fontos szerepe a brigantik elleni harcban, ha végignézi, milyen érdemekért adtak az olasz katonai vezetők kitüntetéseket honfitársaiknak. Ezek a kis feljegyzések az önkéntesek elszántságáról, valamint arról tanúskodnak, hogy mennyire fontos volt számukra az olasz függetlenségi mozgalom. Az önkéntesek a Habsburgokkal szembeni függetlenség kivívása érdekében képesek voltak arra, hogy mind saját, mind a többi függetlenedni vágyó nép céljait szem előtt tartva összefogjanak, és az olaszokkal együtt küzdjenek az önálló nemzetállam megvalósításáért.

Összességében elmondható, hogy Carteny munkája mind Olaszországban, mind pedig Magyarországon érdeklődésre tarthat számot. A bevezető tanulmány számos újdon-ságot tartalmaz az olasz függetlenségi harc magyar vonatkozásairól, a közölt dokumentumok pedig remekül használhatóak a korszak iránt érdeklődő kutatók számára.

Hamerli Petra

Egy monarchia agóniája

Az Osztrák–Magyar Monarchia,
1914–1920¹

Az I. világháború kitörésének centenáriumán Franciaországban is sorra jelennek meg a témával foglalkozó tanulmánykötetek és monográfiák.² Bár az emlékévnnek még nincs vége, az a tendencia már mindenképp kirajzolódni látszik, hogy az I. világháború értelmezését a francia törtéénészszakma elsősorban a francia–német konfliktusra, illetve a hátország társadalomtörténeti fejleményeire fűzi fel (a nők munkába állása, a veteránkérdés, megemlékezési gyakorlatok stb.). Úgy tűnik tehát, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia háborús szerepét vagy felbomlását nem övezi különösebben nagy érdeklődés. A Habsburg Birodalom kapcsán Jean-Paul Bled munkája az idén eddig megjelent legambiciózusabb vállalkozás, így talán nem érdektelen a magyar olvasó számára sem. A könyv egyértelműen kijelöli tárgyát és fő kérdését: arra keresi a választ, vajon az Osztrák–Magyar Monarchia már a háború előtt is halálra ítélt államalakulat volt-e. Másképpen: valóban elkerülhetetlen volt-e a Habsburg Birodalom szétesése?

A szerző történész, egyetemi tanár (ma már professor emeritus, Sorbonne – Paris IV.), mintegy negyven éve kutatja Poroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetét. Többek között számos életrajzi monográfia szerzője, kötetet szentelt Ferenc Józsefnek (1987), Rudolf trónörökösnek (1989), Mária Teréziának (2001), Nagy Frigyesnek (2004), Bismarcknak (2011) és Ferenc Ferdinándnak (2012) is. Bismarck-életrajza rendkívül pozitív fogadtatásra lelt Franciaországban, a legtöbb kritika és recenzió kiemeli a portré komplexitását és a szerző tényyszerűségét. Bled több tudományos periodika szerkesztőbizottságának tagja, közülük az *Études danubiennes* és a *Revue d'Europe centrale* cikkei közelebből is érintik térségünket.

Jean-Paul Bled emellett politikailag elkötelezett értelmiségi, rendszeresen bírálja az Európai Unió jelenlegi működési elveit, és Franciaország, általában az európai államok függetlenségének propagálója. A *Fondation Charles-de-Gaulle* (Charles de Gaulle Alapítvány) tudományos tanácsának tagjaként a *gaullizmus* eszme- és politikatörténeti jelentőségével foglalkozik.

Bled legújabb munkája a világháború historiográfiájában régóta boncolgatott kérdés újfogalmazása vagy inkább újbóli felvetése. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait a világháború lezárását követően azon nyomban elemezni kezdte a törtéénészszakma, illetve a közírók és a korszak politikai gondolkodói. Az államalakulatra ható centrifugális és centripetális erők számba vétele és a különböző bel- és külföldi politikai sze-

1 Bled, Jean-Paul: *L'agonie d'une monarchie. L'Autriche-Hongrie 1914–1920*. Paris, Taillander, 2014. 484 p.

2 Az emlékévnvel kapcsolatos kulturális eseményekről és publikációkról hivatalos állami honlap tájékoztat: <http://centenaire.org/fr>.

replők felelősségének megállapítása egyrészt a trauma racionalizálása, ezáltal elviselhetővé tétele érdekében történt, másrészt azonban számos tanulsággal szolgált (volna). Noha nem historiográfiai összefoglalót vártunk a *L'agonie d'une monarchie*-től, azért az mindenképpen meglepő, hogy ennek a majdnem százéves vitának a tanulságai elhanyagolható szerepet kapnak Bled munkájában.

A szerző a mintegy ötszáz oldalnyi szövegből öt oldalt szentelt a birodalmat összetartó és szétfeszítő tényezők felsorolásának (50–54). A lista nem kimerítő (az integráló tényezők közül hiányzik például a birodalmi bürokrácia, a közös hadsereg, az infrastruktúra, a birodalmi arisztokrácia, bizonyos intellektuális hálózatok és személyközi kapcsolatok), de nem ezért van hiányérzetünk. Amennyiben továbbolvasva érezkelhetővé válna ezeknek a tényezőknek a hierarchiája, illetve látható lenne, miként változik meg az össze- és a széttartó hatóerők aránya, korrekt kiindulópont lehetne ez a bevezető. Bled azonban lemond az egység- és feszültségteremtő tényezők szövevényes hálózatának vizsgálatáról, és a továbbiakban az egyszerűbb utat választja: a dezintegráló tényezők közül kiválasztja a nemzetiségi nacionalizmusok problémáját, az integráló tényezők közül pedig a Habsburg-dinasztia iránti lojalitást. A továbbiakban csak elvéve kapunk más magyarázatot a Monarchia felbomlására, mint az előbbi felerősödését és az utóbbi meggyengülését. Így a háború kitörésekor az általános mozgósítás során tapasztalt birodalmi egység, sőt lelkesedés magyarázata Bled számára a dinasztia összetartó erejében rejlik. Véleményem szerint a dinasztia iránti hűség jelentőségének túlértékelése vezet ahhoz, hogy a szerző Ferenc József személyének és halálának is rendkívül meghatározó szerepet tulajdonít, illetve Károly trónra lépése kapcsán arra kérdez rá, vajon személye képes lesz-e megteremteni a Monarchia népeit összekötő szimbolikus erőt (230–239.). A kérdés már csak azért is érdekes, mert Károly nem ennek az erőnek az újratemetését, hanem az újraértelmezésén dolgozott a Monarchia föderatív átalakításának felvetésekor.

A kötet szerkezetét alapvetően a háború előzményeit és menetét kronologikus rendben bemutató egymást követő fejezetek határozzák meg. Ezt a lineáris felépítést egészíti ki egy bevezető és egy összegző fejezet, valamint néhány, nem túl hangsúlyos tematikus alfejezet – ezek közül kettő is a „*Fronts intérieurs*” (Belső frontok) címet viseli, de ez a döntés végül is nem zavaró, hiszen a kronologikus rend miatt a két különböző időpontban felvázolt belpolitikai helyzetkép nem összetéveszthető. Hasonló tematikus alfejezetben tárgyalja továbbá a szerző a két említett eseményt, Ferenc József halálát és IV. Károly trónra lépését is. A biográfiákban jártas Bled érezhető magabiztossággal szerkeszti meg a rövid élet- és jellemrajzokat.

A tematikus blokkokat leszámítva a hadtörténet dominál, ami egy háborús témájú monográfiától elfogadható, bár egy kiegyensúlyozottabb szerkezet jobban szolgált volna a bevezetőben feltett kérdés komplex, átgondolt megválaszolását. A világháború előzményeiről szóló szövegrész például kizárólag a balkáni háborúkkal foglalkozik, noha a konfliktus kitörését egyetlen okra talán senki sem próbálja visszavezetni. Az arányok eltolódását jól érzékelteti a kötet szövegét kiegészítő kilenc térkép tematikája is: hét térkép a hadmozdulatokat, illetve a háború különböző időpontjaiban a frontok állását mutatja be, ezenkívül két Közép-Európa-térképet közöl a szerző, egy a világháború előtti, egy a versailles-i békék aláírását követő állapotot mutatja be. A Monarchia etnikai térképétől a különböző béketervek ábrázolásaiig számos további ábra segíthette volna az olvasót a tájékozódásban. A hadtörténeti érdeklődés természetesen hadtörténeti konklúziókhoz vezet: Bled az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáért elsősorban az elhúzóódó, többfrontos háborút teszi felelőssé. A katonai kudarcra visszavezetett magyarázat hiányérzetet

kelt, mivel a háború elvesztése egyetlen más esetben sem vonta maga után a vesztes állam megszűnését (bár birodalmi jellegének elvesztését jelenthette, mint Törökország esetében, a különbségek elemzése bizonyára e ponton is árnyaltabbá tehetné volna a munka gondolatmenetét).

A szerző érvelése szerint nem önmagában a háború elhúzódása volt végzetes az Osztrák–Magyar Monarchia számára, hanem az a tény, hogy a hosszúra nyúló konfliktus során egyre problematikusabbá vált a Habsburgok viszonya saját szövetségeseivel. A Habsburgoknak eszerint két rossz szövetségese lett volna, egy külső és egy belső: a háború folytatását követelő és akarátát a Monarchiára erőltető Németország, illetve a nemzetiségeit magára és az egész államalakulatra haragító merev, politikailag vak és öngyilkos módon nacionalista Magyarország. Előbbi a katonai, utóbbi a politikai összeomlás elsődleges felelőseként jelenik meg. Bled odáig megy érvelésében, hogy kijelenti: „ha a háború 1917-ben befejeződött volna, a Monarchia fennmaradhatott volna” (431.). A feltetelezés logikájának érvényességét elvi szinten is megtámogatja: „Az, hogy egy esemény bekövetkezett, semmi esetre sem jelenti azt, hogy a történelem ne vehetett volna más fordulatot” (430.).

Egyrészt tehát a dinasztia iránti lojalitás gyengülése és az erősödő nemzetállami törekvések, másrészt a túl hosszúra nyúlt fegyveres konfliktus okozta az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. Ha az olvasó nem értené, a konklúzióban Bled nyilvánvalóvá is teszi, hogy akkor mi *nem* játszott szerepet a folyamatban: a nagyhatalmi szándék (435.). A szerző ezen álláspontja sejtethető abból a döntéséből, hogy egyetlen fejezetet sem szentel a békekötések elemzésének. A szöveg mindazt, ami a békekonferenciákon történt, pár mondatban, a konklúzióban foglalja össze. E megoldástól az olvasónak az a benyomása támad, hogy éppen a kötet fő problematikájának kibontásában válik erőtlenné a szöveg, hogy a szerző éppen a legfontosabb állításait nem támasztja alá kellőképpen. A mindösszesen tízoldalasnyi összegzésben ugyanis súlyos állítások olvashatók minden komolyabb indoklás nélkül. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait Bled egyetlen bekezdésbe sűrítve tárja ismételtelen elénk: „Ausztia–Magyarország halála nem egy nemzetközi összeesküvés eredménye volt. Véglgyengülésben hunyt el, egy túl hosszú háború áldozataként, egy soha meg nem oldott élelmészési válságtól meggyötörve, a Német Birodalomnak való egyre erősebb alárendelődésének súlya alatt.” A folytatásban kedvenc képével élve azt is megismétli, hogy „a Monarchia épületét összetartó habarcs, a dinasztia-hűség” az erősödő nacionalizmusok hatására meggyengült (435.).

A békék értékelése hasonlóan sommás. Bled álláspontja szerint az Ausztriával, illetve Magyarországgal kötött békék az új közép-európai helyzetet nem megalkották, hanem lényegében jóváhagyták, a háború végére kialakult állapotok szerint. „Így aztán a békéket övező tévhiteknek, miszerint a Monarchia felbomlásának hátterében az antanthatalmak álltak, nincs létjogosultsága” (436.). A szöveg önmagának is ellentmond, amikor azt is megjegyzi, hogy 1918 tavaszáig az antant nyitott lett volna a Monarchia fenntartására (435.), hiszen ez a megjegyzés hallgatólagosan arról is szól, hogy később viszont visszautasította azt. Bled azonban nem magyarázkodik, hanem kijelenti, hogy a békéknek nem volt diktátum jellege, igenis volt helye a korrekciónak, és a ratifikálást az antant egy állam számára sem tette kötelezővé (436.). Minthogy a versailles-i békével foglalkozó nemzetközi szakirodalomban axiómának számít, hogy az I. világháborút lezáró békekötéskor a nagyhatalmak szakítottak a tárgyalásos, konszenzusos békekötés gyakorlatával, ha Bled mégis az ellenkezőjét állítja, illene megpróbálnia meggyőzni az olvasót.

Megjegyzni továbbá, hogy az Anschluss tiltását leszámítva a békekonferencia tiszteletben tartotta a népek önrendelkezési jogát (437.),³ ami, felesleges volna bonyolítani, nem igaz.⁴ Ha valami igazán elemzésre érdemes kérdés, akkor az az, hogy a nemzeti elv és az önrendelkezés vonatkozásában két korábban nem érvényesített szempont került be a békekötési tárgyalások retorikájába, majd mindkét szempontot rendszeresen figyelmen kívül hagyták. Annak, hogy a győztes hatalmak saját elveiket újból és újból megtagadták, nyilvánvaló okai voltak: a háborús felelősség korábban szintén ismeretlen fogalmának bevezetése, a hadviselő feleknek nem csupán győztesekre és vesztesekre, de az igazság védelmezőire és bűnösökre való felosztása. Ormos Mária megfogalmazásában: „Pontosan e két kategória kialakítása volt a gyökere annak, hogy a békerendszer az igazságosságra törekvés, a nemzeti elv, a népek szuverenitásának tisztelete és a demokrácia színeiből szőtt ideológiai zászoló mögött merőben ellenkező eredményekre jutott.”⁵

Összességében elmondható, hogy már a békekötés győzelemittas pillanataiban is több kritika fogalmazódott meg a versailles-i rendezés kapcsán, mint amennyit Bled monográfiájában olvashatunk. A szerző álláspontja mögött meghúzódó meggyőződésekről nem sokat tudunk, mindenesetre úgy tűnik, azonosul a felelősségtulajdonítás és -hárítás logikájával, amely a világháború lezárását követő egy-két évtized historiográfiáját jellemezte.⁶ Azt hiszem, joggal volna elvárható, hogy ezt a logikát némi kritikával alkalmazza.

A szerző azon döntése, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának tárgyalásakor nem tér ki hosszabban a világháborút lezáró béketárgyalások menetére, elveire és alakuló erőviszonyaira, véleményem szerint szakmailag védhetetlen. Amennyiben a szerző mellett kíván érvelni, hogy nem a nagyhatalmak döntése kapcsán bomlott fel a Monarchia, akkor azt éppen a béketárgyalások során folytatott politikájuk részletes bemutatásával kellene alátámasztania. Így lenne esélye arra, hogy érzékeny arányok felállításával a Monarchia felbomlásának belső és külső okait valamilyen ésszerű hierarchiába rendezze, és átfogó, a társadalmi realitás és a politikai erőviszonyok komplexitását figyelembe vevő magyarázatot nyújtson Közép-Európa átrendeződésére. Így nem lógna a levegőben az öszszegzést lezáró megjegyzés sem, amely a Közép-Európában kialakult hatalmi vákuum és a náciizmus könnyű sikere közötti összefüggésre hívja fel a figyelmet.

Kérdés marad továbbá, vajon érdemes-e 2014-ben monográfiát szentelni az Osztrák–Magyar Monarchiának, ha ez a monográfia utalások szintjén sem foglalkozik napjaink könnyen kitapintható szellemi divatjával, a Monarchia-nosztalgiával. A letűnt dunai monarchiából mintha csak a boldog békeidők szépiás fényképei hatnának a kortárs képzeletre. Ha a megközelítés nem is tudományos, kétségtelen, hogy a Monarchia iránti nosztalgia minimum két vonása (társadalom)történeti elemzésre érdemes: úgy tűnik, nemcsak a nemzetek feletti birodalmi szolidaritás, hanem a soknemzetiségű együttéléshez köthető többes identitások is vonzó alternatívát jelentenek a száz év alatt sokat megélt közép-európai kis nemzetállamok polgárai számára. A különböző, immár a tudományos életben jelen lévő

3 Sietősen hozzáteszi ugyanakkor, hogy ez reálpolitikai döntés volt, amiben nincs tehát semmi immoralis (437.).

4 A sok lehetséges példa közül, amely állításomat igazolja, talán a legsokatmondóbb az a közismert tény, hogy ahol a lakosságnak lehetősége volt népszavazás útján döntenie a sorsáról, minden esetben a békekonferencia döntésével ellentétes eredmény született.

5 Ormos Mária: Új rend a világban. Egy meghasonlott békerendszer. In: *Rubicon*, 8. (1997) 2. sz.

6 Erről a historiográfiai témáról részletesen: Becker, Jean-Jacques: L'évolution de l'historiographie de la Première Guerre mondiale. In: *Revue historique des armées*, 2006. 242. sz. 4–15.

geopolitikai, kultúrtörténeti vagy filozófiai Közép-Európa-koncepciókat pedig minden esetben valamiféle sajátos viszonyulás jellemzi a közös Habsburg-múlthoz. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása bizonyosan vákuumot hozott létre Európa közepén – politikai tekintetben. Ami azonban a térség intellektuális történetét és életét illeti, a mai napig megtermékenyítőleg hat. Kár, hogy Bled munkájában erről sem olvashatunk.

Végül egy formai megjegyzés: a magyar olvasóban bizonyára ellenérzéseket és bizalmatlanságot kelt az a tény, hogy Tisza István nevén kívül a kötetben szereplő összes (!) magyar személynév kisebb-nagyobb helyesírási hibával és/vagy németesen van írva.⁷ Hibásan szerepel a trianoni béke aláírásának időpontja: 1920. június 2. szerepel június 4. helyett (436.), a Mátyás-templom (hivatalosan köztudottan Budavári Nagyboldogasszony-templom) kapcsán a szerző még el is magyarázza, miért Szent Mátyásnak van szentelve (260.), valamint többször is hadsereg értelemben szerepel az a szó, hogy honvéd (ékezet nélkül). A formai hibák részben abból adódnak, hogy, amint a kötet bibliográfiájából kiderül, Fejtő Ferenc alapművén kívül⁸ Bled nem használta a magyar historiográfia világnyelveken is elérhető termését. Noha a magyar történetsszakma értelemszerűen nem felelős a szerző pontatlanságáért, a jelenség kapcsán érdemes újból tudatosítanunk magunkban, hogy eredményeink nemzetközi közlése és promotálása alapvető érdekünk, enélkül ugyanis újból és újból az a bosszantó élmény fog érni minket, hogy a már elért eredményeink mintha nem is léteznének: a nemzetközi tudományos diskurzusban legalábbis nem hallatszanak.

Eszik Veronika

7 Egy személyes megjegyzés: Tisza István jellemzésekor Jean-Paul Bled sem rugaszkodik el a közhelyektől, és a hajlíthatatlan elvember, egyben szűk látókörű, „nyakas kálvinista” (*calviniste rigide*) képe elevenedik meg az olvasó előtt (47.). Tisza szerepének értékelésétől függetlenül nem tudom, van-e a magyar történelem szereplői között más, akire *felekezeti* hovatartozásához kötött jellemzése így ráégett volna, van-e még valaki, akivel szemben a történettudomány minden skrupulus nélkül alkalmaz egy dehonesztáló, egyben diszkriminatív általánosítást. Politikai magatartásának egyik megkerülhetetlen magyarázó erejévé jellemvonásnak tekintett reformátussága vált. Jellemző, hogy Bled munkájában egyetlen más személy bemutatásakor sem érzi szükségét annak, hogy az illető felekezeti hovatartozását megemlítsé.

8 Fejtő, François: *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*. Paris, 1988.

Ellentmondások, újraértelmezések az I. világháború kapcsán¹

Az I. világháború kitörésének századik évfordulóján újabb kötettel jelentkezett a Bukaresti Egyetem neves történészprofesszora, Lucian Boia. Ezúttal is inkább elméleti jellegű munkával állunk szemben, olyannal, amely a szerzőtől megszokott módon szemléletében hoz újat, s teszi mindezt irodalmi igényű megfogalmazásban. Úgy véli, hogy száz év elteltével immár szükség van az események előítéletek nélküli újraértékelésére, olyan vélemény kialakítására, melyet az egykor szemben álló felek egyaránt elfogadhatnak. Kötetével nem a teljességre törekszik, hanem néhány kulcsfontosságú kérdést kíván körüljárni. Mindehhez fogódzóként az első világháború eseményeinek lényegre törő kronológiáját mellékeli.

A kötet első fejezeteiben átfogó jellegű kérdéseket feszegetve történetfilozófiai, -elméleti megközelítésből vizsgálja a szerző, vajon elkerülhető lett volna-e az első világháború, majd közvetlen következménye, a második világháború? Ezt követően a *Bűnösök, hibások, vétkesek* című fejezetben a felelősség kérdését veti fel. Időben visszanyúlva igyekszik megtalálni a történelem gyökerét, legkülönbébb aspektusból elemezve azokat. Hibásnak tartja azt a nézetet, amely szerint a központi hatalmakat terheli a kizárólagos felelősség az eseményekért, hiszen a történelemben nem létezik egyetlen igazság, így ez esetben is minden résztvevőnek megvan a maga nézőpontja. Boia a kérdést a különböző országok perspektívájából vizsgálja, kifejezetten elveti a kettős mérce alkalmazását. Különösen árnyaltan igyekszik elemezni Németország helyzetét. Ennek során kitér a kutatás frissebb eredményeire, melyek finomították a korábbi, a háború kirobbanásában kizárólag Németországot felelőssé tevő képet.

A továbbiakban Románia I. világháborúban játszott szerepét elemzi a szerző, amire ezúttal itt bővebben is kitérünk. Amint a *Románia, a szerencsés* című fejezetben kiindulópontként megjegyzi, az ország I. világháborús szerepvállalását – érthető módon, hiszen ekkorra tehető a modern Románia megszületése – nemzeti mitológia övezi. Mitikusnak tartja a románság nemzeti egységre való törekvését „évszázados álomként” bemutatni, amely akkor bukkant volna fel, amikor ez a gondolat még senki más nem foglalkoztatott Európában. A mítoszok közé sorolja azt a véleményt is, miszerint Romániának az antant oldalán történő hadba lépését, melynek célja Erdély felszabadítása volt, szinte teljes egyetértés övezte volna, mint ahogy arról is többnyire hallgatnak az elemzők, hogy Erdélyt választva Románia látszólag véglegesen elveszítette Besszarábiát.

Boia érvekkel alátámasztva azt állítja, hogy noha az események kimenetelének ismeretében általában a történészek azt hangoztatják, hogy Nagy-Románia megteremtése

¹ Boia, Lucian: *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. [Az első világháború. Ellentmondások, paradoxonok, újraértelmezések.] București, Editura Humanitas, 2014. 120 p.

Románia 1916 nyarán történt hadba lépésének következménye, a maga idejében ez inkább meggondolatlanságra vallott, mivel a román hadsereg teljesen felkészületlennek bizonyult a modern háborúra. Ion I. C. Brătianu miniszterelnöknek ez a hazardírozó cselekedete nem körültekintő volta miatt sült el jól, hanem mert Románia 1918-ban „nyerő lapot húzott”. A szerző kétségbe vonja, hogy beszélhetünk arról, miszerint a hadba lépés megfelelt volna a „nemzeti ideálnak” egy olyan társadalomban, melynek 70%-a parasztszármazású és 60%-ban írástudatlan volt és valószínűleg nem is hallott az említett nemzeti eszméről. A közvélemény, melyre e vonatkozásban sokszor hivatkoznak, voltaképpen egy olyan, jóval szűkebb réteget jelentett, amely rendelkezett bizonyos műveltséggel, közügyek iránti érdeklődéssel. Az úgynevezett nemzeti ideál beteljesítésén túl Románia motivációi között is megfigyelhetők expanzionista törekvések, az etnikai határvonalakon túli terjeszkedés szándéka, még ha a nemzeti mitológia ennek ellenkezőjét állítja is – írja Boia, a „Dnyesztortól a Tiszáig” jelszót említve. „Amikor mindenki területi igényekkel lépett fel, miért gondolnánk, hogy Románia volt a szerénység megtestesítője?” – vallja a szerző. Elemzésében a bukaresti történész külön kitér a román politikai elit németbarát részére, akiket az események után mintegy árulókként kezeltek (például a Konzervatív Párt tagjainak körülbelül a fele németbarát volt, köztük olyan vezető egyéniségek, mint Petre P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman). Érdekes tényként állapítja meg, hogy a „németbarátok” száma növekszik, amint az értelmiségi elit csúcsaihoz közelítünk.

Az elemzés foglalkozik Besszarábia és Erdély helyzetének vizsgálatával, és megállapítja, hogy akármilyen nehéz viszonyok között is éltek az erdélyi románok 1918-at megelőzően, körülményeik össze sem voltak hasonlíthatók a besszarábiai nemzettársaikkal. Erdély esetében ugyanis két erős egyházi szervezetre, az ortodox és a görög katolikus püspökségekre támaszkodhattak, jól kiépített iskolarendszerük volt (még ha főképpen elemi iskolákról volt is szó, néhány líceummal és egyetem nélkül), sajtótermékeik jelentek meg, román bankok működtek és szoros kapcsolatot ápolhattak Romániával. Magyarország minden hibája mellett egy alkotmányos, parlamentáris jogállam volt, ellentétben az autokratikus Oroszországgal, ahol a besszarábiai románok szisztematikus és hatékony eloroszosításnak voltak kitéve. Boia felhívja a figyelmet egy másik lényeges különbségre is. Erdély államisága kezdetétől fogva Magyarország része volt, és a középkori magyar állam szétszakadása után is az uralkodó elit az egykori Magyar Királyság példáját követte. A románok többségben lévén tehát csak etnikai jogot formálhattak Erdélyre, de történelmi jogigénnyel nem léphettek fel, nem vádolhatták a magyarságot azzal, hogy valaha is elszakította volna Erdélyt Romániától vagy a korábbi vajdaságoktól, ellentétben Besszarábia és Bukovina esetével. Érdekes megállapításként felhívja a figyelmet a németbarát román politikusok érvelésére, miszerint ha Románia Oroszország oldalán nyertesként zárja a háborút, az akármilyen naggyá váló Románia eltörpülne a cári birodalom mellett, és az Osztrák–Magyar Monarchia eltűnésével megteremtődik a lehetősége Oroszország közép-európai terjeszkedésének, mely így elnyeli Romániát is. Utólag mindez jó meglátásnak bizonyult, mivel félelmük később ugyan, de a II. világháború után beigazolódtak, hiszen a Szovjetunió „rátette a kezét” Közép-Európára.

A szerző ráirányítja a figyelmet a Románia I. világháború végi helyzetében rejlő paradoxonra, hiszen az ország Erdellyel, Bukovinával és Besszarábiával való kiegészülése nem győzelmek eredménye volt, hanem „egy katasztrofális vereség után következett be”. Ezzel kapcsolatban idézi Petre P. Carp konzervatív politikust, aki azt nyilatkozta, hogy Románia annyira szerencsés, hogy nincs is szüksége hozzáértő politikusokra. Újszerű véleményt fogalmaz meg a bukaresti történész akkor is, amikor felveti, hogy érdekesnek tartja a legtöbb román történész felháborodását a romániai német megszállás keménysége és a bufteai

(1918. március) és a bukaresti béke (1918. május) igazságtalanságai miatt, miközben nem a központi hatalmak támadták meg Romániát, hanem fordítva, és érthető módon ez a lépés árulásként is értelmezhető volt.

Boia külön megvizsgálja az erdélyi románságnak az ókirálysággal való egyesüléssel kapcsolatos viszonyát, annak ellenére, hogy a román történészek nagy része egyértelműnek tartja, hogy ezt mindannyian akarták. A regáti románokkal szemben – állítja –, akik csak nyerhettek az Erdéllyel való egyesüléssel, az erdélyi románok ugyan megszabadultak a magyarok uralmától és nemzettársaik közé kerültek, ám vesztenivalójuk is volt: elveszítették identitásuk egy részét, hiszen a balkáni Bukaresthez képest a románságon belül a Közép-Európához tartozást képviselték. Az erdélyi románok társadalmá sokkal koherensebb volt, mint a Kárpátokon túliaké. Nem voltak meg benne az utóbbira jellemző nagy vagyoni, társadalmi, kulturális különbségek. Az erdélyi román értelmiség döntően német műveltségével szemben – mely mellett a dualizmus korában a magyar kulturális hatás is nagyon megerősödött – az óromániai értelmiség körében döntően a francia műveltség volt az uralkodó. Egy közelmúltbeli kutatás eredményeire hivatkozva a szerző megállapítja, hogy a korszak erdélyi román értelmiségije közül legtöbben magyar (Budapest, Kolozsvár) és osztrák (Bécs, Graz) egyetemeken tanultak, és csak kevesebben képezték magukat regáti felsőoktatási intézményekben. A szerző hangsúlyozza, hogy az erdélyi románok többes kötődésűek voltak: ugyan Bukaresthez vonzódtak, ugyanakkor Bécshez is kötődtek, és a politikai ellentétek dacára nagyban közelítettek a magyar nyelvhez és kultúrához is. Véleménye szerint, noha óhajtották a Romániával való egyesülést, de nem jobban, mint ahogyan egy megreformált Monarchián belüli életet. Az erdélyi románok nemzeti mozgalma nem a Regáttal való egyesülést tűzte ki céljául, hanem Erdély autonómiájának visszaállítását, majd a többiekkel azonos jogok biztosítását. Boia következőképpen úgy véli, hogy az erdélyi románok az akkori Románia és az egyenlő nemzetek konföderációjaként létrehozni óhajtott Monarchia közül az utóbbit választották volna. A háború végén, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően azonban már csak a Romániával való egyesülés volt a számukra elfogadható megoldás. Véleménye alátámasztására egyebek mellett megemlíti, hogy 1914-ben, a háború kitörésekor kevés erdélyi román választotta nyíltan Romániát, például Vasile Lucaciu és Octavian Goga, akik oda is költöztek. Sokan hűségükről biztosították a Monarchiát, valamint az ókirályságban élő neves erdélyi román származású értelmiségiek közül is többek, például Ioan Slavici író, a központi hatalmak vagy a semlegesség hívei voltak.

Visszatérve a háború eseményeihez, a bukaresti történész szerint mind saját nemzetei, mind Európa szempontjából az Osztrák–Magyar Monarchia jobb sorsot érdemelt volna. Véleménye szerint Románia számára az lett volna a legelőnyösebb, ha a háborúban mindvégig semleges marad, így megmenekült volna annak pusztításaitól, nem lettek volna veszteségei, és Erdélyt valószínűleg így is, „ingyen” megkapta volna.

Az *Igazság és igazságtalanság Versailles-ban* című fejezet a békeszerződések problematikáját vizsgálja, abból indulva ki, hogy meg kell próbálni nemzeti elfogultságok nélkül szemlélni a kérdést, hiszen az értékeléstől függetlenül ezek a békeszerződések vezettek a mai Európa megszületéséhez. Sem a II. világháború, sem a kommunizmus bukása a továbbiakban már nem módosította jelentősen a földrész politikai térképét. Az akkor létrejött nemzetállamok azóta sokkal homogénebbek lettek, létük megkérdőjelezhetetlenné vált. Boia azonban vallja, ma már Európában nem Versailles-hoz kell viszonyítani; a történelem a határok eltörlése és nem a módosítása felé halad.

Tudjuk, hogy a háború lezárásakor az új európai rend alapját Wilsonnak a népek önrendelkezésére vonatkozó elvei képezték. Boia azonban ennek alkalmazását is kritikusan

szemléli, megállapítva, hogy ezeket különbözően gyakorolták a győztesek és a legyőzöttek esetében. Következésképpen életbe léptetésük például azt jelentette volna, hogy Németországhoz csatolják a 6 millió osztrákot, illetve a 2,5 millió Szudéta-vidéki németet – de ezt nem tették meg, nehogy Németország megerősödjön. Ugyanakkor rámutat a kérdés összetett voltára is, arra, hogy a nyelvi azonosság nem lehet az egy nemzethez tartozás egyedüli kritériuma, ehhez hozzáadódik még a vallás, a művelődés és a közös történelem. Ráadásul éppen az Osztrák–Magyar Monarchiában az osztrák és a magyar magtól eltekintve a nemzetiségek mindenütt keverten éltek. A számszerű arány tehát még nem minden. (Például Csehszlovákiában több német élt, mint szlovák, noha ez utóbbi államalkotó nemzetnek számított.) Hasonlóképpen – állítja a szerző – Erdélyt sem nevezhették román tartománynak, hiszen lakossága vegyes volt. A románok számaránya 1910-ben épphogy meghaladta a lakosság felét, 53,8% volt, ami 1930-ban 57,8%-ra módosult. Emellett 1910-ben 31,6% volt magyar, illetve 10,8% német, mely arány 1930-ra 24,4%-ra és 9,8%-ra csökkent. Ha számszerűen a magyarok és németek kevesebben voltak is, történelmi, kulturális, gazdasági szerepük meghatározó volt. A szerző tovább árnyalva a képet rámutat arra, hogy még 1930-ban is a városokban a többségek kisebbségben voltak. (A történeti Erdélyben a városlakók 35,9%-a volt román, 39,8%-a magyar, 12,7%-a német; a Bánságban 35% román mellett 22,7% magyar és 31,3% német élt, a Partiumban 33,1% románon kívül 43,7% magyar, 16,7% zsidó és 3% német lakott a városokban.)

Boia a gyulafehérvári nagygyűlés kérdését sem kerüli meg, ahol 1918. december 1-jén kimondták Erdély egyesülését Romániával. Ezzel a szinte mitologikus jelentőségű eseménnyel kapcsolatban kevés román történész mer fenntartásokat megfogalmazni. Véleménye szerint ez a nagygyűlés nem nevezhető népszavazásnak, hiszen nemcsak a románoknak volt joguk dönteni a terület hovatartozásáról, hanem Erdély valamennyi lakójának, annak ellenére, hogy valószínűleg egy tényleges népszavazás is hasonló eredményre vezetett volna. A szerző azt is felveti, hogy mi lett volna, ha a referendum téje nem csupán a Romániával való egyesülés, hanem Erdély Románián belüli helyzete lett volna, tehát felmerült volna az autonómia megteremtésének a lehetősége. Úgy véli, hogy etnikai hovatartozástól függetlenül az erdélyiek többsége az autonómiát választotta volna. Az erdélyi román politikusok ugyanis kezdetben maguk is emellett álltak ki, csak később hajoltak meg az egységes román nemzetállam eszménye előtt. A valóságban azonban 1918-ban csak részben volt egységes nemzeti állam Románia. A Regáton kívül (Dobruzsát kivéve) a többi tartomány multiethnikus és multikulturális jellegű volt – román többségbe ágyazottan.

Az I. világháború végén a francia értelemben vett politikai nemzetek államai valósultak meg, és miután a kisebbségeknek sehol sem biztosítottak kollektív jogokat, az így létrejött államokban a nemzetiségek rovására megerősödött a nemzeti tényező, ezzel is bizonyítva a nemzetállamok asszimiláló jellegét. Az etnikai homogenizálódás folyamata a II. világháború és a kommunizmus alatt tovább fokozódott. Ennek oka a kommunizmusra jellemző gazdasági és kulturális egyenmősítés mellett az etnikai csoportok kitelepítése és kivándorlása volt. Beszédes adat ebből a szempontból, hogy Romániában 1930-ban 71,3%-nyi, Erdélyben ugyanekkor 57,3%-nyi román élt, míg jelenleg az ország egészében 89,5%-nyi a románság aránya, Erdélyben pedig 75%, a magyarságé valamivel 20% alatt van, a németek szinte teljesen eltűntek. Erdély egyre jobban hasonlít Románia többi részéhez, a magyarság csupán a Székelyföldön van többségben.

Összegzésképpen Boia megállapítja, hogy a versailles-i békerendszer a többségi nemzetek megerősödését eredményezte a kisebbségek rovására. Megteremtői igazságot szolgáltatva egyes nemzeteknek nem törődtek Európa biztonságával, szétverték az addig fennálló

erőegyensúlyt. Az időlegesen partvonalra került Oroszország és Németország között egy destrukturált Európa maradt az önmaga sorsáról dönteni képes nemzetállamok hamis látszatával. Geostratégiai érezni lehetett az Osztrák–Magyar Monarchia hiányát, Közép-Európa voltaképpen védelem nélkül maradt a német és szovjet expanzióval szemben.

Az I. világháború következményeit vizsgálva a szerző a legfontosabbnak a demokratizálódási folyamat elindulását tartja. Mivel azonban e folyamat gyors volt és előkészítetlen, veszélyeket is rejtett magában. Így történhetett, hogy a II. világháború kezdetekor Európa egy része különböző totalitarizmusok foglyává vált. Valószínűnek tartja, hogy az I. világháború nélkül Oroszországban nem jutottak volna hatalomra a kommunisták, és így majd nem lett volna kommunizmus Közép-Európában, s talán a világ többi részében sem, ahol a szovjet mintát követték. A másik, közvetlenebb következmény a náciizmus kialakulása volt a háború végén megbüntetett Németországban, mely az I. világháború előtt nem volt sem rasszistább, sem antiszemita, sem expanzionistább, mint az európai nagyhatalmak – állítja Boia.

Végezetül a szerző azt a következtetést vonja le, hogy 1914 egy olyan kezdőpontot jelent Európa történetében, ahonnan nem tudjuk, hova fejlődik a világ, hiszen a szerinte elkerülhető első világháborút szükségszerűen követő második után indult el a földrész a lejtőn, miután mára már önmagát sem képes egyedül megvédeni. Mi pedig azt állapíthatjuk meg, hogy Boia legújabb kötete e jeles történeti esemény elemzésének fontos állomása a román történetírásban.

Jakó Klára

Átalakuló vidéki társadalmak

A 19–20. századi agrárizmus öröksége Kelet-Közép-Európában¹

A 2002-ben alapított, az ausztriai Sankt Pöltenben székelő Vidéki Térségek Története Intézet (Institut für Geschichte des ländlichen Raumes, IGLR) a politika-, a társadalom-, a gazdaságtörténet, valamint a környezetvédelem területén végez kutatásokat, és európai, sőt világméretben foglalkozik a rurális térségek problémáival, azok történelmi gyökereinek feltárásával. Az IGLR kutatásai eredményeit széleskörűen publikálja, színvonalas kiadványokat bocsát ki, tudományos találkozokat, konferenciákat szervez, és 2004 óta évkönyveket jelentet meg.

A két német társadalomtörténész által szerkesztett 2011. évi kötet a Berlinben román, szerb és magyar történészek bevonásával *Hagyomány és modernitás a kelet-közép-európai rurális társadalmakban* címmel tartott konferencia előadásait tartalmazza. E szimpózium középpontjában – a rendszerváltozás utáni helyzet perspektívájából visszatekintve – a kelet-közép-európai agrárfejlődés sajátosságai álltak. Az előadók a 19. századi gyökerekig leásva egyrészt azt vizsgálták, hogy a térség országainak átalakulását miként befolyásolta a tulajdonnak és az intézményrendszernek az elmúlt több mint száz évben végbement változása. Másrészt azt a szellemi-ideológiai örökséget próbálták meghatározni, amely az ezekben az országokban a lakosság nagy többségét kitevő agrárnépesség gondolkodását a „klasszikus kapitalista viszonyok” előretörése idején – ha csak rövid időre is, de – meghatározta, és amely hagyaték a rendszerváltást követő privatizáció során újra referenciapontnak számított.

A kötet újdonságát mindenekelőtt a társadalom- és mentalitástörténeti megközelítések adják, amelyek Magyarországon egyelőre kevésbé elterjedtek. Abban is újszerű, hogy a nemzetközi összehasonlítások során a szűkebb értelemben vett szovjet blokk országain túl a délszláv és balti térséget is bevonják a vizsgálatokba. A tanulmányokban teret kapott a történelmi realitásoknak jobban megfelelő régiószintű vizsgálat, illetve az ezen alapuló, országhatárokon átnyúló összevetés. A továbbiakban a konferenciakötetnek azokat a fontosabb tanulmányait ismertetem, amelyek a – térség országaiban a rendszerváltás utáni privatizációs folyamatokat sokban meghatározó – húszas évekbeli agrárreformok szempontjából relevánsak lehetnek.

Stefan Dyroff, a berni egyetem történésze az I. világháború utáni általános helyzettel foglalkozó írásában arra mutat rá, hogy a rendszerváltás után a volt szocialista országok

1 *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries.* Eds.: Müller, Dietmar–Harre, Angela. Innsbruck–Wien–Bozen, Studienverlag, 2011. 227 p. (Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes, 7.)

történetírásában a két világháború közötti korszaknak a megítélését is szükségszerűen át kellett értékelni, ez az értékelés azonban jelenleg sem teljesen problémamentes. A *kelet-közép-európai földreformok megítélése Nyugat-Európában 1919–1939 között* című tanulmányában a svájci történész a téma három metszetét veszi górcső alá: a diplomáciai vonatkozásokat, a tudomány és a politika kapcsolatát, valamint az események sajtóvisszhangját. A diplomácia világát tekintve: míg az 1922. évi genovai konferencián a belgák – okulva az oroszországi eseményekből – a térség gazdasági talpra állítását a tulajdonjogok abszolút tisztetben tartásához kötötték volna, a franciák inkább a pénzügyi segélynek adtak elsőbbséget. A britek pedig kettős stratégiát követtek, amikor úgy kommentálták az éppen zajló földreformokat, hogy nem avatkozhatnak bele más ország belügyeibe; az adott államokkal bilaterális tárgyalások keretei között igyekeztek rendezni az őket érintő ügyeket.

A tudomány álláspontját tekintve nehéz „független szakértőket” felsorolni, hiszen – hogy csak a nevesebbeket említsük – Robert William Seton-Watson például, aki korábbi, a magyarosító politikát bíráló cikkeivel tette ismertté a nevét, a Londoni Egyetemen egy, a csehszlovák kormány által finanszírozott, Masaryk nevét viselő tanszék vezetője volt. A németeknél, ha csak a legtöbbet idézett szakértőt, Max Seringet vesszük, szintén hasonló volt a helyzet. Sering – aki már korábban is telepítési kérdésekkel foglalkozott – a német agrárpolitikai döntéshozást háttér munkával támogató Agrár- és Telepítési Ügyek Kutatóintézetének irányításán túl közvetlenül informálta a birodalmi kancelláriát a lengyel földreform állásáról.

A földreformmal kapcsolatos vita jelentős részben a nemzetközi sajtóban folyt. Napilapok hasábjain olyan gyakorlott tollforgatók sorakoztak fel egymással szemben, mint a román Mitică Constantinescu, a cseh Josef Pekař, a lengyel Władysław Studnicki, illetve a magyar Sebess Dénes vagy a német Max Sering. Az erdélyi jogászember, korábbi igazságügyi államtitkár Sebess Dénes írásában a földreformok kapcsán egyenesen civilizáció-ellenességről, balkanizálódásról beszél, és a francia forradalmat emlegeti. Ez utóbbi toposzt a másik oldal is vállalta; 1789 gyakoribb hivatkozási alap volt, mint 1848.

Jovica Luković, Frankfurt am Mainban élő szerb történész *A szocializmus mint a parasztság jövője* című, ugyancsak német nyelvű tanulmányában egy kis szerb agrárszocialista irányultságú értelmiségi csoportosulást mutat be a két háború közti időszakból. A szerző részletesen kitér arra a fordulatra, amely a 19. század utolsó évtizedeitől az európai, benne a német szociáldemokrácia parasztsággal kapcsolatos álláspontjában végbement. A Dragoljub Jovanović belgrádi szociológusprofesszor körül tömörülő csoport tagjai nyugat-európai tanulmányaik során az európai baloldali eszméket szívták magukba, és ezt a szellemi örökséget igyekeztek az elmaradott hazai viszonyokra úgy adaptálni, hogy közben igyekeztek távolságot tartani mind a jobboldali parasztpártoktól, mind az ortodox szociáldemokrata iránytól, mind pedig Moszkvától.

Jovanovićhoz – a jugoszlávhoz hasonló francia kisparaszti struktúra miatt – igazából Jean Jaurès és társai kistulajdon-párti álláspontja állt közel, ami miatt a 19. század végén végbement a német szociáldemokratákkal való szakítás. A németek ebben az időben még egyöntetűen a föld társadalmi tulajdonának talaján álltak. Olyan nagy tekintélyű teoretikusok is, mint Karl Kautsky a „tőkekoncentráció korában” eleve vitatták a kisparaszti gazdaságok versenyképességét, és a nagyüzemi fejlődésnek adtak esélyt. Az 1880-as évek gabonaválsága hatására azonban új helyzet állt elő, és sok német szociáldemokrata kritikával illette a korábbi irányvonalat. Eduard David fellépésével pedig, aki azt állította, hogy a mezőgazdaságban a koncentrálódási folyamat ellenére a kistulajdon időről időre újratermelődik, a német szociáldemokrata párton belül vita („Agrarstreit”) bontakozott ki. David a helyzethez

való alkalmazkodásként a gabona helyett más termelési irányokat javasolt, és a parasztság védelmére a szövetkezeteket proponálta. Mindez azért érdekes, mert ez a fordulat teszi majd Nyugat-Európa sok országában a szociáldemokratákat arra alkalmassá, hogy – az általános választójog széles körű bevezetése után – megszólítsák a vidéki szavazókat.

Az 1920-as évek kelet-közép-európai agrárreformjai nehezen érthetők meg a kor oroszországi fejleményei nélkül. Katja Bruisch, a göttingeni egyetem munkatársa ezek szellemi előzményeit vázolta fel tanulmányában. A Csajanov-féle „újnépies” irányzatot mutatta be mint a kor egy másik lehetséges alternatíváját. Céljai jelentősen különböztek attól, ami Oroszországban végül megvalósult. Korábban, a cári korszakban elkezdődő modernizáció visszásságaival szemben először a szlavofil beállítottságú narodnyikok léptek fel, akik a gyógyírt a néphez való visszatalálásban vélték megtalálni. Am a romantikus és egyúttal anarchista mozgalom nem hozott eredményt, így a következő évtizedekben a helyükbe lépő zemsztvo-aktivisták – azaz a területi önkormányzatoknál dolgozó orvosok, állatorvosok, agronómusok, tanítók és tisztviselők – elődeiknél már pragmatikusabban igyekeztek a parasztok helyzetén javítani. Eközben tudományosan megalapozott programok kidolgozását sürgették, amelyekben jelentős szerep jut a zemsztvók statisztikai hivatalainak.

Lényegében ezekre a zemsztvo-statisztikákra, valamint a Német Történeti Iskola emelte szellemi állványokra támaszkodott Alekszandr Csajanov munkássága, akinek gyakorlati tevékenysége igazán a NEP időszakában bontakozott ki. (A szovjet gazdaságpolitika megfelelő tanulságot szolgáltatott a nyugati közvélemény számára, így a föld társadalmi tulajdonba vétele immár a gyakorlatban is lekerült a baloldali pártok napirendjéről.) Csajanov a német Friedrich Aereboe, a svájci Ferdinand Laur, valamint az osztrák marginális iskola tanaitól inspirálva Oroszországban olyan agrármodellt akart meghonosítani, amely jelentős részben a kisparaszti gazdaságokra épül. Hiszen, mint Csajanov hirdette, azzal, hogy a parasztgazdaság fogyasztása korlátozása révén jobban tud alkalmazkodni a konjunktúrákhoz, hosszabb távon szívósabb a nagyüzemnél. Csajanovnak a kisparaszti gazdaságokat favorizáló elmélete nemcsak hogy lényegesen különbözött a későbbi kollektív gazdálkodást propagáló hivatalos politikától, hanem elmozdulást jelentett a korábbi, Sztolipin-féle, a nagyparaszti gazdaságokat előtérbe állító konzervatív agrárreformokhoz képest is.

Johan Eellend svéd történész *A modernizáció aratása* című tanulmányában az észti parasztság I. világháború előtti gazdasági-kulturális szervezkedéséről ír. Ekkor a helyi elitet a balti németek képezték, az észtek lakta területek pedig az Orosz Birodalom fennhatósága alatt álltak. A szerveződések alapjait azok az észti nyelvű könyvek és újságok rakták le, amelyek mezőgazdasági ismereteket terjesztettek a lakosság körében. A dán példát szem előtt tartó nemzeti mozgalom hívei számára a mezőgazdaság fejlődése jelentette az előfeltételét egy erős észti kultúra kialakításának. Mindenekelőtt a Carl Robert Jakobson szerkesztette Sakala című újság nevét kell megemlíteni. A századforduló után pedig már megnyílt annak a lehetősége is, hogy az észti parasztok érdekeik védelmében egyesületeket és szövetkezeteket alapítsanak, melyek hangsúlyozottan gazdasági jellegűek voltak.

Az igazi fordulat azonban az 1905. évi orosz forradalommal következtetett be, amikor az észti parasztok már nyíltan a politika porondjára léptek. Júliusban mezőgazdasági kongresszust, novemberben pedig összészti kongresszust tartottak, amivel hadat üzentek a helyi elitnek. Eközben az észtek a szövetkezeti mozgalomban is, amelynek keretében igyekeztek a tagoknak lehetőséget biztosítani a modernebb mezőgazdasági technológiák megismerésére, mindinkább elkülönültek a balti németektől. Főleg a tej- és gabonatermelésben eredményes – és az együttműködést a termelésre is kiterjesztő – észti szövetkezetek gazdasági sikereire alapozva 1912-ben Alekszander Eisenschmidt már átfogó agrárprogramot fo-

galmazott meg. Ez már tartalmazta a földreform gondolatát. Eisenschmidt – hangsúlyozva az észti mozgalom békés, demokratikus és pragmatikus jellegét – a parasztállammá való átalakulás legjobb biztosítékát a megfelelő szövetkezeti háttérben látta.

Daniel Brett, a Londoni Egyetem Kelet-európai és Délsláv Intézetének munkatársa a 19. századi kezdetektől az 1949. évi kommunista hatalomátvételig kísérte nyomon és állította párhuzamba a lengyel és a román agrármozgalmakat. Míg a két világháború között a lengyel parasztok politikai szervezkedésére a korábbi galíciai „agrárizmus” nyomta rá bélyegét, a hasonló román törekvéseket az erdélyi mozgalom integrálta. A kettő között azonban nagy különbség: a lengyel agrármozgalomnak – szemben a román parasztpolitikusok nacionalista preferenciáival – főleg gazdasági-társadalmi célkitűzései voltak. A lengyelek esetében nemcsak arról volt szó, hogy az egyes agrárrétegek érdekeit artikulálандó, több parasztpárt is működött, hanem ezeknek már a Monarchia idejében meg kellett magukat mérettetni a lengyel „úri” pártokkal szemben. Mindebből adódóan Lengyelországban a szovjet megszállás időszakában már létezett egy belpolitikai harcokban megedződött parasztpárt, amely kompromisszumra tudta kényszeríteni a kommunistákat. Romániában ezzel szemben a Nemzeti Parasztpártnak az 1920–1930-as években annyira nem volt riválisa sem a saját térfelén, sem az értelmiségi szavazók körében, hogy a párt vezetése megengedhette magának, hogy a parasztság érdekeitől függetlenül politizáljon. Ennek a következménye, hogy amint lehetőség adódott rá, a paraszttömegek olyan erő mögé sorakoztak fel, amely bajaikat a Nemzeti Parasztpártnál radikálisabban ígérte orvosolni. Ebből a szempontból némileg hamis az a beállítás, miszerint Romániában a kommunisták kizárólag a szovjetek támogatásának köszönheték hatalmukat.

Összességében – ahogy a német szerzőpáros által szerkesztett tanulmánykötetből kiderül – a 19–20. századi kelet-közép-európai „agrárizmusnak”, amely a két háború közti időszakban élte aranykorát, igen sok válfaja volt. Egy adott országon belül egyszerre több irányzata is lehetett. A gyökerek romantikus nosztalgiákra éppúgy visszanyúlhattak, mint gazdasági érdekharcra vagy a nemzeti felszabadító küzdelmekre. Míg a fő „agrárista” vonulatot egyes országokban harcosság jellemezte, másokban deklaráltan békés építőmunka. Ennek megfelelően a helyi vezetők palettája is az autodidakta parasztoktól a vallási-nemzeti miszticizmus által befolyásolt értelmiségiekig terjedt. A térség parasztságának ébredése mögött alapvetően az a sikeres, 19. század végi emancipálódási folyamat áll, melynek során a „földművesosztály” önbizalmát jelentősen növelték korábbi gazdasági eredményei, és erre alapozva ez a réteg egyre inkább kezdi magát – és mások is őt – a nemzettel azonosítani.

Fritz János

MTA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet

A kiadásért felel Fodor Pál igazgató

A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2014-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Nemzeti Kulturális Alap